

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN OG MARIUS KRISTENSEN

1935

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

F. OHRT, To Mødre (Kalevala: „Historien om en Moder“)	1
HELGE L. SKJØDT, De katolske Elementer i Trylleviserne	8, 97
ANDERS BÆKSTED, Vester Marie-Stenen I og de danske Runeligsten	39
HARALD HUNDRUP, Kontaminasjoner	59
FR. ORLUF, Broison og Schraders tyske Salmebog	124
HARRY ANDERSEN, Vindue, Vindve og Vindeverrer	141
S. K. AMTOFT, Hvad betyder Danmarkar bót?	153
GUNNAR KNUDSEN, Brudevælte	161
MARIUS KRISTENSEN, Småbidrag til Tolkning af Runestene	168

FRA SPROG OG LITTERATUR

Hollandske Holbergoversættelser (<i>S. A. Krijn</i>)	76
Litteraturhistorisk Forskning [H. Brix] (<i>Paul V. Rubow og Marius Kristensen</i>)	79
Loblomster (<i>Aage Rohmann</i>)	86
Bonavedde og andre bornholmske Navne (<i>M. K. Zahrtmann</i>)	89
Blicheriana (<i>Aug. F. Schmidt</i>)	94
Til „Der var engang —“ (<i>Aug. F. Schmidt</i>)	173
En Ingemann'sk Recension (<i>A. Wahl</i>)	175
Upersonlig og personlig Konstruktion (<i>Marius Kristensen</i>)	175
Efterslæt af Kontaminasjoner (<i>Harald Hundrup</i>)	176

KULTUR OG FOLKEMINDER

En Anekdote hos Blicher (<i>Poul Skadhauge</i>)	179
Et bornholmsk Vandresagn (<i>A. Jensen</i>)	180
Spøgelsekareten (<i>Gudmund Schütte</i>)	183
Tyske Folkeviser [Deutsche Volkslieder] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	183
Den nedstemte Tone i Oldengelsk og Jysk (<i>Gudmund Schütte</i>)	184

TO MØDRE

(KALEVALA: „HISTORIEN OM EN MODER“)

AF

F. OHRT

I et nylig fundet, op mod to Tusend Aar gammelt græsk Papyrusbrev fra Ægypten skriver en jævn ung Mand harmfuldt hjem til sine yngre Søskende, da han hører at de ikke er rare og lydige overfor Moderen: husk paa, „en Moder er noget guddommeligt“ (og han føjer til: „især da saadan een som vi har“).

Digterne har gennem Tusendaarene øst af det udtømmelige Stof, der hedder Kvindens Daimon, baade i Knop, i Blomst og i Frugt eller Frø, og baade hvor den udvikler sig til Djævel, Heks eller i det mindste „Trold“ hos den skuffede og den hæmningsfri Kvinde, og hvor den som Moderlighed bliver det højeste Adelsmærke, bliver guddommelig. (Det var forbeholdt en Videnskabsmand i Nutiden at putte hæslelige Smaadæmoner ind bag Moderens Skørter, mens hun sov, og sætte Barnet under Mistanke for „Ødipuskomplekser“. Men tilbage til Digterne).

Den kristne Oldtid og Middelalderen udformede et Kvindebillede i tre Felter: den purunge jomfruelige Moder med Barnet — den dybtprøvede „sværdgennemstungne“ under Sønnens Kors — den naaderige Himmeldronning i det Høje. Maria Guds Moder og Menneskenes Moder. Folkelige Legender har tegnet Smaabilleder mellem det første og det andet Felt: Barnet forsvandt fra Marias Skød, og hun jog angstfuld over Vange og søgte det; hun fandt Jesus i Templet, paa Korset, i Urtehaven eller i Dødsriget; dette blander man sammen.

For to verdenskendte Digtserier fejres der Hundreedaarsfest i Aar, og blandt det ypperste de byder, er det de har at sige om Moderen. Det er Finlands Kalevala og vor H. C. Andersens

Eventyr. Førstnævnte bestaar af Enkeltkvad, der er langt ældre, men i 1835 offentliggjorde Elias Lönnrot dem, redigerede som et sammenhængende Epos. Begge Digtninge opviser en lille Række Moderbilleder. Vi ser Mødre i Hverdagens Slid og Slæb (hos Andersen Hun duede ikke), og vi faar begge Steder en Myte eller Legende om Moderen der søger sit forsvundne (døde) Barn.

I Kalevala er den letsindige Helt Lemminkäinen bleven dræbt paa en eventyrlig Færd. Et Varsel underretter hans Moder derhjemme. Da kilter hun sin Kjole op og løber —

Bakker brager hvor hun jager,
Dale stiger, Bjærge synker,
og de jævne Marker højnes,
og de høje Marker jævnes.

Hun kommer til en Vej og spørger den „lille Vej, Vorherres Skabning“, om den ikke har set hendes Søn; men den klager blot over sine onde Dage og afviser Moderen. Ligesaa gaar det med Maanen. Først Solen siger Besked: din Søn er død og styrtet i Fossen. Ufortrøden faar hun da med en Rive revet den Dødes spredte Lemmer sammen og giver ikke tabt før det lykkes ved Besværgelser og Lægesalver at hele ham og vække ham til Live. Saa følges de kønt ad hjem.

Dette mærkelige Kvads Form i det trykte Epos svarer ikke helt til Folkets egen. Og det har sin Interesse at kende ogsaa den, naar vi sammenstiller det finske og det danske Digt. Moderns Samtale med Vej, Sol og Maane har Lönnrot taget fra et andet folkeligt Kvad, nemlig Maria der søger efter Jesus. I Folkets egen Sang om Lemminkäinen bryder Moderen ud i en frygtelig Trusel, om man ikke fører hende til Sønnen: Hun vil slaa selve „Himlens Hængsler“ i Stykker. Og videre ender de aller fleste folkelige Opskrifter af denne Sang ligesom Baldermyten med, at Helten netop ikke kommer tilbage til Livet; Moderen faar nok føjet Lemmerne sammen, men mægler ikke at skabe Liv i det døde¹.

Det er ganske usikkert om Andersen til sin Historie om en Moder (digtet 1847) har faaet Ideen til noget Enkeltræk fra den trykte Kalevala, og det er udelukket at han har kendt til de folkelige finske Sangformer. Han kan meget vel have læst det trykte

¹ K. Krohn, *Finnisch-ugrische Forschungen* 5 (1905) s. 83 ff. og *Folklore Fellows' Communications* nr. 67 (1926) s. 110.

Epos, der var kommet i svensk Oversættelse 1841; men denne Mulighed lader vi ganske staa hen. Sammenstillingen med de finske Træk foretager vi ikke for at finde Laan¹, men den turde være egnet til at vise os den danske Digter baade i hans Folkelighed og i hans Snilles Særpræg.

Hovedtrækkene i „Historien“ er jo disse: Døden bortfører det syge Barn. Moderen iler efter ham. Hun faar Natten, Tornebusken (der klager sig), Søen og tilsidst Dødens Drivhuskone til at hjælpe sig, men kun mod at bringe dem hver et Offer: sin kostbare Tid, sit Blod, sine Øjne, sit sorte Haar. I det store Drivhus finder hun Barnet som en syg, men endnu ikke omplantet Blomst; og hun opnaar virkelig at Døden tilbyder at give Barnet tilbage; men nogle Ord af hans Mund har rystet Moderen i hendes Inderste, saa hun lægger Liv og Død helt i Guds Haand.

Ordskiftet med de Væsener eller Ting der spørges om Vej, stammer vistnok baade i Folkelegenderne og i vor „Historie“ fra Folkeeventyr². Undertiden træffer man her det legendemæssige Træk, at Spørgeren forbander den der svarer uvilligt, og lønner den der giver ret Oplysning; t. Eks.: Fyrretræet faar en tør, Oliven-træet en velsignet Frugt³. Andersen har paa helt anden Maade uddybet og indsmeltet Episoden: hvert eneste Svar maa Moderen købe dyrt, saa at disse Oplevelser undervejs faar deres store Betydning for Helheden; de viser os en Moders alt hengivende Offersind.

Men den samme Moder kan i Fortvivlelse blive ude af sig selv og true med det uhørte. Dette er finsk Folkesang og dansk Digtning kongenialt enige om. Den finske Moder truer med at slaa Himmelporten ind⁴; den danske griber i Drivhuset fat om to

¹ Een Enkelthed kunde nok vække Opmærksomhed. I „Gamle Kalevalas“ 22. Sang (M. A. Castréns Oversættelse II s. 94 f.) spiller en Heros saa gribende paa Harpe at endog han selv græder derved; hans Taarer synker paa Havets Bund og bliver til Ædelstene; en And henter disse op. „Historien“ lader Moderen græde sine Øjne ud, de synker „paa Havsens Bund“ (skönt det ellers er „en stor Sø“ der kræver og faar dem), bliver til Perler, Døden fisker dem op.

² Små. Bolte-Polivka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm I (1913) nr. 25; K. Krohn, Kantelettaren tutkimuksia II (1901) s. 101 f.

³ Den byzantinske Melitenelegende, Leo Allatius, De templis Græcorum recentioribus (1645) s. 133.

⁴ Saadanne mærkelige Trusler er gamle. I det tyske „Spillemands“-Epos Orendel fra 12. Hundreder beder den temperamentsfulde Dronning Bride af Jerusalem Vorherre udfri hendes fangne Bejler — ellers vil hun søndre hans Alter, bryde Helligdommen og lade Vorherres Grav uden

smukke Blomster — det er to levende Mennesker — og raaber til Døden: „Jeg river alle dine Blomster af, for jeg er i Fortvivelse“. Her røber vor H. C. Andersen dog straks sit blide Hjærtelag: det var ikke Moderens egen Indskydelse, det var et Raad fra den dæmoniske Gravkone, der vidste at Døden skal svare Vorherre til hver eneste Plante i Drivhuset. Og videre: da Døden, den gamle kloge Mand, gør hende opmærksom paa, at nu er hun paa Nippet til at gøre en anden Moder ulykkelig, saa bliver hun stille og slipper Blomsterne; i Hensynet til en anden nedbøjet Moder har hendes Desperation sin Grænse.

Truslen fører alligevel Handlingen videre. Døden føler, synes det, endnu Moderen som en Fare og er rede til at udlevere Barnet. Og saa ender det dog med, at han beholder hvad han har. Her har vi da endnu et Træk tilfælles med den ægte finske Folkesang. Men Forskellen er stor. I finsk er den negative Slutning Udslag af folkelig Skepsis og højnordisk Resignation, der bøjer Legendens oplagte Udgang om: mod Døden gror ingen Urt; her er selv de skønneste Kræfter spildt. Andersen sætter noget helt nyt ind: ikke den visse Død, men det uvisse Liv er det forfærdende; her tør vi Mennesker ikke gribe ind, selv om vi kunde. Vor Digter kaster et Blik saa dristigt ind i den religiøse Tankes tungeste Problem som han vel ellers ingensteds har vovet det. I et Spejlbilled viser Døden nu Moderen de to „Blomsters“ Fremtid paa Jord, den enes Glæde og Velsignelse, den andens „Sorg og Nød, Rædsel og Elendighed“; og den ene Blomst er hendes eget Barn, men hvilken vil Døden ikke sige. Da skriger Moderen af Skræk for at bringe sit Barn Ulykke, og hun tør ikke trodse Guds Vilje.

Er nu Tanken her den gængse, trøsterige, at naar Vorherre kalder smaa Børn til sig, er det for at spare dem for et ondt Liv, saa at altsaa Døden tog Barnet fordi det ellers var blevet et Ulykkesbarn paa Jorden? Saadan et Syn, saa slet det end forliges

Offer (v. 2379 ff., Arn. Bergers Udg. s. 86). Oldgræske Besværgere truer med at bryde Himlens Laase op, splitte Osiris' Grav, flette Adonis paa et Hjul, oldægyptiske Kolleger med at inddrage Gudens Ofre (jfr. F. Ohrt, Trylleord (1922) s. 31; videre Preisendanz, Papyri græcae magicae I (1928) s. 164, l. 2900 ff.; Kropp, Ausgewählte koptische Zaubertexte III (1930) s. 141. I det gamle Ægypten staar vi overfor Præstens magiske Magt over Guderne. — Det gamle Testamentes Gudsfrygt tillod ikke sligt; det højeste i den Retning er en Vending som: „Hvem vil prise Dig i Dødsriget“, Salme 6, 6, dvs. lader Du mig dø, kan jeg jo ikke længere bringe Dig Offer og Pris.

med den Kendsgerning at Masser af Børn vokser op til Ulykke, kunde vel egentlig nok ventes hos vor Digter ud fra det venlige Gudfaderbilled han ellers gerne viser os; og det lægges ogsaa nær ved Moderens paafølgende Udraab „Frels mit Barn fra al den Elendighed! bær det heller bort“. Men Digteren har udtrykkelig taget Afstand fra det populære Syn. Han lader Døden sige om de to saa forskellige Menneskeskæbner: „Begge Dele er Guds Vilje“. Begge Dele, baade den enes Lykke og den andens Elendighed. Digteren stiger her med os ned i Livs-Grublingens dybe uhyggelige Skakt og erkender, at han ingen Bund kan øjne; det er paa Nippet til, at vi møder den dobbelte Forudbestemmelses stenhaarde Despot, om hvem Prædikatet „Kærlighed“ kun vilde være et tomt Ord. Digterens Tanke er dog naturligvis ingenlunde, at Vorherre er en Stenmand, en hjærteløs Tyran, men Guds Planer er os helt ufattelige, Nød og Rædsel tillader han ikke blot, han vil dem; og dog er hans Vilje, som Moderen siger, virkelig den bedste, men forstaa den kan vi ikke hernede; vi skal bøje os og give Afkald paa vor Egenvilje, hvor den strider mod hans. Det er ogsaa værd at mærke, at baade Moderen, Gravkonen og Digteren selv (altsaa udenfor Replikkerne) bruger det trohjærtige, hyggelige „Vorherre“, medens den strænge Død siger knapt og lukket „Gud“: Guds Vilje, (bringe Gud det tilbage).

Vi maa standse her et Øjeblik for at klare os Digterens Intentioner. Der er fremsat den Opfattelse at han fra først af mulig har tænkt sig de to Spejlbilleder ikke som to Børns Skæbne, men som ett og samme Barns to Livsmuligheder¹. Og det tør ikke nægtes, at en saadan Forestilling her og der kan synes at have foresvævet Digteren. Ikke blot er der den for Smaa som for Store iøjnefaldende tekniske Fejl, at hendes Barn først er en lille syg Krokus, som hun vil hindre Døden i at rive op, derefter pludselig een af de „to smukke Blomster tæt ved“, en Fejl der mulig kunde tænkes fremkommen i Forbindelse med, at Tanken om ett Liv med dobbelt Fremtid blev skudt til Side for: to Liv med hvert sin Fremtid. Men der er maaske ogsaa Dødens Ord „Det var dit Barns Skæbne du saae“. Alt dette er alligevel usikkert. Og i hvert Fald er det givet, at det ikke er kommet ud over et blot Tilløb. Tanken om den enkeltes to Muligheder vilde

¹ Hans Brix, H. C. Andersen og hans Eventyr (1907) s. 76; Poul Rubow, Danske Digtere ved Arbejdet (1933) s. 9.

pege i Retning af Menneskets eget Valg („Herakles paa Skillevejen“) eller dog paa ydre Forholds Magt. Dødens vægtige Ord „Begge Dele er Guds Vilje“ passer slet ikke hertil; de lægger alt Eftertryk paa den Skæbne den Højeste skaber for et Menneske. — At Digteren fastholder to forskellige Børn, fremgaar, rent til Overflod, ogsaa af de sidste Ord i denne Sætning, der staar i det oprindelige Manuskript¹ straks efter „Da skreg Moderen af Skræk“: „hun tænkte kun paa den Rædsel og Elendighed hun havde set udfolde sig for den Ene“. Denne Bemærkning er i og for sig meget vejledende: I hendes følgende Replik drejer alt sig ene om den Mulighed, at hendes Barn vilde faaet den onde Skæbne. Først i sin sidste Replik „Hør mig ikke, hvor jeg beder imod din Vilje som er den bedste“ osv. er hun naaet frem til fuld Forsagelse: Hvilken Lod mit Barn end skulde faa, saa lad kun det ske som er det bedste, set i Evigheds Lys.

Fremhævelsen af Guds Vilje som det bestemmende for Livsskæbnen og Tavsheden om menneskelig Valgfrihed og Aktivitet svarer helt til Billedet af os Mennesker som Blomster og Træer, der gror. Manuskriptet har efter at der er fortalt, at Drivhusets Vækster var Mennesker rundt om i Verden, bl. a. den, ganske vist udstrøgne, Sætning: „de vidste nok ikke selv, at de groede som Timian og Merian“. Det synes at betyde, at Mennesket gaar rundt og tror sig et frit Væsen, mens han i Virkeligheden kun gror i et Væksthus. Digteren har maaske dog fundet dette for skarpt sat op. —

Kalevalas Sammensætter gav det finske Digt en lys Afslutning istedetfor den af Folket foretrukne mørke, og lod Moderen faa sit Barn tilbage. Den danske Digtning kræver saa afgjort en alvorsfuld Slutning i Resignationens Tegn, at det var en lykkelig Indskydelse der førte Andersen til at stryge sin Histories oprindelige, lyse Udgang, som gjorde det hele til en Drøm, hvorefter Moderen vaagner for at se sit Barn i en sund Søvn². I Stedet lod han det blive fuld Alvor; Moderen tages paa Ordet: „Og Døden gik med hendes Barn ind i det ubekjendte Land“.

¹ Fotografi i det nævnte Arbejde „Danske Digtere“ I. Ordenes Strøgning kan selvfølgelig ikke vise, at den anden Opfattelse skulde have sejret. ² Den lille Sætning „Og hun bøjede sit Hoved ned i sit Skjød“ har i den oprindelige Slutning dobbelt Betydning; idet hun drømmer saaledes, synker hendes Hoved virkelig ned og rører ved Barnets, saa hun vaagner. Ordene fik Lov at staa, idet de jo i hvert Tilfælde smukt udtrykker Moderens Resignation.

Det ubekendte Land — dette Udtryk fremhæver yderligere Menneskenes tykke Uvidenhed: hverken kender vi Guds Planer med Jordelivet eller veed noget om den hinsidige Verden. Ogsaa det populære Begreb om Døden som umiddelbar Indgang til Himmeriges Glæde tager Andersen her bevidst Afstand fra. Forud har Døden ganske vist kaldt Landet hinsides for „den store Paradisets Have“, men med Tilføjelsen, allerede dær, „det ubekendte Land“; og han tør ikke sige hende „hvorledes (Væksterne) der groe, og hvorledes der er“¹. Ordet gro lader vel ane saa meget, at der vil finde en Udvikling Sted. To meget interessante Steder i Manuskriptet viser, at Andersen saa at sige tog sig selv i Nakken for at holde fast ved Tanken om det ubekendte. Døden spørger i den oprindelige Tekst: „Vil Du have dit Barn tilbage, eller skal jeg bringe Gud det til-“; her ender Linien; men Andersen har ikke naaet at tilføje „-bage“(?); han har straks rettet til „(eller skal jeg) gaae med det derind, hvor Du ikke veed“. Det kasserede Udtryk svarer til Moderens „bær det ind i Guds Rige“, men Døden skal altsaa tale langt mere forbeholdent derom. Og den rettede Slutning paa hele Fortællingen lød først „Og Døden gik med hendes Barn ind i den evig blomstrende Have“; men det sidste lyse og venlige Udtryk maatte atter vige for det strænge, dunkle „ind i det ubekjendte Land“.

Dobbelt lyser da i hele dette Tilværelsens hemmelighedsfulde Mørke, hvor selv Gud og hans Himmerig dølger sig bag tykke Forhæng, Moderens Skikkelse, hun der for Barnet ofrer alt, sin Kraft, sit Syn, sin Skønhed, tilsidst endog Gensynet med Barnet.

Ogsaa i finsk spiller alt Lyset om Moderen. I den danske Digtning ender hun med at overvinde endog sit eget Hjertes Længsel; i det finske Folkedigt stemmer hun sig det længst mulige mod Nornens uafvendelige Magt. Begge Digte, hvert ud fra sit Kulturtrin og sin Grundanskuelse, giver Udtryk for det som den jævne Ægypter skrev: en Moder er noget guddommeligt.

¹ Om et litterært Forbillede for Trækket med Vækster der omplantes, se V. Vedel, Tilskueren 1907, s. 501 f.

DE KATOLSKE ELEMENTER I TRYLLEVISERNE

AF

HELGE L. SKJØDT

Indledning.

Trylleviserne kan bedst defineres som viser, hvori der findes elementer, der efter vor opfattelse maa kaldes overnaturlige. — Stoffet for denne undersøgelse bliver derfor — i henhold til denne definition — at søge væsentligt i D. g. F. II, selv om ogsaa andre viser, end de der forekommende, maa henregnes til trylleviserne¹.

Viserne kan, eftersom de indeholder overvejende hedenske eller kristelige elementer, deles i to grupper, en større, som bestaar af naturmytiske viser, omskabelses- og gengangervisere etc., og en mindre gruppe, hvori der næsten udelukkende forekommer legende- eller helgenviser.

Den førstnævnte gruppe bundes i hedenskabet, hvis inderste kerne er en tro paa, at der overalt bag den synlige, ubevidste natur er et personligt liv, der rører sig i det mindste som i det største, en natur, der ikke blot er skadevoldende, men ogsaa skadevillende. Men i de hedenske elementer blander sig ogsaa kristne, som lidt efter lidt omformer de hedenske forestillinger, saa-

Forkortelser i Noterne: *D. g. F.*: Danmarks gamle Folkeviser, 1853 —1923 ff, (I—IX). I almindelighed angives kun bindets nummer (Romertal) og visens nr. (Arabertal). — *Fejkekost*: Erik Pontoppidan: *Everriculum* 1736, overs. af Jørgen Olrik, Kbhvn. 1923 (Da. Folkeminder, no. 27). — *Helgendyrkelsen*: Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark*, Kbhvn. 1909. — *Helligkilder*: Aug. F. Schmidt: *Danmarks Helligkilder*, 1925 (Da. Folkeminder, no. 33). — *Maria-viserne*: Ernst Frandsen: *Maria-viserne*, Kbhvn. 1926. — *Steenstrup*: Steenstrup, Vore Folkeviser fra Middelalderen, Kbhvn. 1891. — *Sverker Ek*: Sverker Ek: *Den svenska Folkvisan*, Stockholm 1924. (Natur och kultur). — *Trylleord*: F. Ohrt, *Trylleord, fremmede og danske*, Kbhvn. 1922 (Danmarks Folkeminder, no. 25).

¹ fx. D. g. F. I, 12; 31; 32; endvidere VI, 337 og 338; IX 531—37; samt Noter og Tillæg i (I), II, III, IV.

ledes som vi fx. ser i runeviserne, hvor runerne næsten opfattes som et middel, det er syndigt at anvende, i hvert fald ondt, medens de efter oldtidens opfattelse betragtedes som levendegørende, livsvækkende, ja, af guddommelig oprindelse. Odin betragtedes jo som runernes opfinder, og i „Hávamál“ roser han sig selv deraf og angiver tillige, hvad han kan udrette dermed. Men denne omformning af de hedenske træk under kristelig paavirkning skal jeg senere komme ind paa.

I den anden gruppe viser, der har overvejende legendarisk stof, er de kristelige elementer de overvejende, men dog findes der hedenske levn, reminiscenser af urgamle forestillinger, som i visen om den norske helgen St. Olav „med det røde skæg“ (II, 50 A 40), hvor vi skimter omridsene af vore forfædres store tordengud og jættedræber, Tor.

Naar vi skal tale om de katolske elementer i trylleviserne, maa vi først gøre os klart, hvad der ligger i ordet „katolsk“. Katolske elementer i folkeviserne vil i reglen sige kristelige, da der jo, dengang viserne digtedes, endnu ingen spaltning var sket i en katolsk og protestantisk kristendom. Men naturligvis er viserne i tidens løb blevet paavirkede af protestantismen, vel nok stærkest i dennes første tid, hvor alle papistiske levninger skulde „fejdes ud“, og da de ældste haandskrifter og visesamlinger, vi ejer, er fra midten af 16. aarhundrede — altsaa fra tiden umiddelbart efter kirkeomvæltningen —, og da adelen, hvis damer vi skylder det meste af, hvad vi har, netop havde stor uvilje mod alt fra pavetiden overleveret, ser vi, hvor ugunstigt vi er stillede, naar vi skal efterspore de i viserne forekommende katolske elementer. — For de visers vedkommende, som ikke naaede at blive medtaget i visesamlingerne, stiller forholdene sig endnu uheldigere, thi i den lange tid, viserne er blevet overleveret fra mund til mund, har de selvfølgelig ikke kunnet undgaa at blive forandrede og tyndet ud, selv om man dog maa sige, at det er forbavsende, hvor mange katolske rester der endnu findes i de i vor tid optegnede viser. Sammenligner man nutidsoptegnelserne med dem fra det 16. og 17. aarhundrede — hvortil især Svend Grundtvigs undersøgelser i D. g. F., Islenszk fornkvædi og E. T. Kristensens samlinger giver rig lejlighed — vil det ses, at afvigelserne langt hyppigere bestaar i udeladelser end i forvanskninger, at i den overvejende mængde viser har overleveringen fastholdt ikke alene det væsentlige indhold, men ogsaa udtrykkene,

ofte indtil ordret overensstemmelse. Men derfor afspejler ogsaa vore gamle folkeviser i de ældste som i de nyeste opskrifter alene middelalderens kultur, saa at kun undtagelsesvis mindelser om senere tiders forhold løber med ind¹.

Af ovenstaaende fremgaar det, at jeg ikke altid kan sondre skarpt mellem katolske og almenkristelige elementer. Jeg bruger derfor disse to betegnelser omtrent synonyme, men skelner dog mellem katolske og protestantiske træk, hvor vi ser disse stillet op over for hinanden.

Forskere har undertiden paavist, hvor lidt vi mærker til kristendommen i vore folkeviser², ja, nogle viser af religiøst indhold vil de slet ikke anerkende som middelalderlige, fordi de først haves tidligst fra det 18. aarhundredes første halvdel, (selvom disse netop viser tydelige middelalderlige træk, hvad jeg senere skal belyse nærmere)³, og ligeledes frakendes de poetisk værd, hvilken værdibestemmelse er uholdbar, da det blot kommer an paa, fra hvilket synspunkt legendeviserne betragtes, og man har ikke lov til at maale legendevisernes værd i samme forhold som de nærmer sig til eller fjerner sig fra ridderviserne, thi legendeviserne maa maales med deres egen maalestok. De staar nok fjernt fra ridderviserne, men ikke under disse. Dog — selvom jeg indrømmer, at det i virkeligheden ikke er saa epokegørende, hvad vi i trylleviserne finder af bidrag til yderligere udformning af det billede, vi har, af middelalderens religiøse liv — saa finder vi alligevel nok til at give en saadan undersøgelse i hvert fald nogen værdi.

Mærkeligt er det, at vi har saa faa egentlig religiøse digte inden for den episke folkevise. Alt, hvad vi ejer, er en lille samling legendeviser, thi andre under det religiøse omraade hørende viser, som fx. de helgenviser, hvoraf der findes en del i Grüner Nielsens „Danske Viser“ (Bd. II) samt mariaviserne, kan vi ikke inddrage under vor undersøgelse her, da denne jo gælder vore trylleviser, dvs. viser af en bestemt form med særskilte ejendommeligheder, som hverken helgenviserne eller mariaviserne er i besiddelse af, idet de mangler baade den verseform, rimstilling og andre kendetegn (som fx. omkvæd), der er særegent for folkeviseformen.

¹ Se fx. de mange eksempler paa middelalderhentydninger i norske stæv i Landstads Norske Folkeviser 1853, p. 379—422: „Gamle Stæv“. ² Steenstrup, p. 154 ff. ³ id.; Helgendyrkelsen. p. 68.

Denne mangel paa folkeviser af religiøst indhold kan forklares paa forskellig maade. Rimeligt er det at antage, at en del legendeviser er gaaet til grunde. Eftersom det var dem, der indeholdt mest kristeligt, det vil paa den tid sige katolsk, stof af samtlige folkeviser, saa var det naturligt, at det var dem, reformationens adel først og fremmest rettede sin uvilje imod. Da de har indeholdt for meget papisme, har man simpelthen prøvet paa at „tie“ dem ihjel, ihvertfald har man ikke indført dem i visehaandskrifterne.

Men et andet forhold, som gør sig gældende, og som vi efter min mening ikke maa overse, er, at disse legendeviser sandsynligvis slet ikke har hørt hjemme inden for adelstanden, men har deres oprindelse i lavkirkelige kredse, blandt tiggermunke, lægbrødre og inden for de forskellige gildebroderskaber, hvoraf mange, især elende-broderskaberne har en udpræget religiøs karakter (fx. St. Gertruds-gilderne). Vi finder i flere gildeskraaer meddelelse om, at afsyngelse af religiøse sange har fundet sted. At legendeviser ogsaa kan være sunget — og maaske digtet — der, er jo i hvert fald muligt¹.

Mindre betydning har vel et tredje forhold haft. Folkevisen besynger jo næsten slet ikke Jomfru Maria. Med undtagelse af D.g. F. 96 A — de første fem strofer — har vi ingen mariaviser i folkevisestil, hvad der jo er mærkeligt, naar man betænker, hvilket stof der findes for den episke folkeviser i marialegenderne. Ernst Frandsen forklarer fraværelsen af mariadigtning som „manglende Fortrolighed, ikke med Emnet i sig selv, men med Mennesket Maria. Madonna var virkelig Gudinde, og hendes Plads var ikke i Folkevisen.“² Dette kan maaske være rigtigt, men det er jo ogsaa muligt, at Mariadyrkelsen først har naaet os saa langt hen i middelalderen, at folkevisedigtningen havde naaet sin kulmination, saa at den ikke mere tog nye emner op til behandling, men nøjedes med at udvikle og omskrive de allerede eksisterende motiver.

Naar man skal undersøge de katolske elementer i trylleviserne, kan man gaa frem ad forskellige veje. Hvis visernes tilblivelse kunde dateres — i hvert fald med nogenlunde sikkerhed, og selve de tekst-

¹ Se Nyrop: Danmarks Gilder og Laugskraaer, B. 2, p. 548—49 med Henvisninger til I, p. 66, § 42: „Minnesyngning“, II, p. 209, § 30, hvor der er tale om, at brødrene „quædhe santti trinitatis mynne och jomfru Marias och santti Leonis“, I, p. 255, tales der om afsyngelsen af anden gudelig sang i gildet.

² Mariaviserne, p. 205.

kritiske spørgsmaal ikke var saa indfildrede og uløselige, vilde det være rimeligt at ordne stoffet kronologisk, saaledes at de forskellige elementer blev undersøgt i den rækkefølge, hvori de viser sig i tiden. Men da dette ikke er tilfældet, er denne fremgangsmaade ubrugelig.

Den ordning af stoffet, som jeg har valgt, giver efter min mening en virkelig oversigt over emnet og giver jo ogsaa en vis udvikling, idet undersøgelsen begynder med, hvad vi kan lære om selve de katolske kirkeindretninger for at ende med det mere centrale spørgsmaal om tryllevisens stilling til Gud, Kristus og Helgenerne, Himmerig og Helvede, Salighed og Fortabelse. Vi gaar alt-saa fra det mere konkrete, kirkens ydre former, til det mere abstrakte, kirkens aandelige indhold. Det er en fremgangsmaade, der, ikke helt ulig den, som Peder Palladius med stort held benyttede i sin Visitatsbog, da han skulde gøre op med katolicismen og klare nye og gamle begreber ud fra hinanden, giver en ret fast disposition, selv om der selvfølgelig bliver nogen vilkaarlighed i grupperingen af, hvad man vil have med under de forskellige kapitler, jeg vælger at indordne mit stof under.

I. Kirken og Kirkelæren.

Noget af det første, den katolske kirke gjorde, da den kom til Norden, var at rejse bygninger, hvori missionærerne kunde samle den begyndende menighed, og hvorfra kirkeklokkernes toner kunde forjage de hedenske folks guder og jætter, hvad der jo for kristendommen omtrent kom ud paa eet, og som omdannedes til onde væsener og djævelens tilhængere tilhobe.¹ Kirkebygningerne rejste sig rundt om i Danmark som i det øvrige Norden, og kom hurtigt til at præge landskabet, ligesom kirkens lære efterhaanden satte sit stempel paa de ydre forhold. Selve folketroen omformedes kun langsomt, thi at kristendommen kun lidt efter lidt sejrede i Norden, idet den trængte frem ved sin egen indre kraft, er en kendt sag, og endnu findes der, hvad vore folkeeventyr og folkeminder viser, betydelige rester og levn af det gamle hedenskab tilbage i folketroen. Kristendommens forkyndere søgte jo heller ikke at udrydde andet af folkelivet end selve afgudsdyrkelsen med dertil hørende blót og trolddom, og ofte oplyste man det kristelige med hedenske

¹ Se Grønbech: Religionsskiftet i Norden, p. 10ff.

forestillinger, hvad man har et vidnesbyrd om i Gunnar-billederne¹, ligesom et lignende mærkeligt vidnesbyrd er fundet paa en døbefont i Vestergötland, hvor Tor fremstilles midt i en række oldkirkelige Kristussymboler, med hammer og aare, mens en drage i samme felt betegner ham som Midgaardsormens fjende. Myten er altsaa blevet tydet som en anelse om Kristus.² Ogsaa de hedenske fester som fx. Julen,³ forvandlede man til kristelige.

Nogen egentlig modstand mod kristendommen fra nordboernes side synes ikke at have eksisteret.⁴ Een ting er i hvert fald givet: i tolvte aarhundrede var der her i Norden bygget ialt henved 2000 stenkirker,⁵ som hurtigt afløste de tidligere trækirker eller stavkirker, hvoraf der endnu i Sverrig, men især i Norge, findes nogle bevaret.

I vore trylleviser omtales kirkebygningerne hyppigt uden at der dog gives nogen nærmere beskrivelse af dem. Nogle gange nævnes kirkens navn, i reglen hedder den Marie kirke eller Mari-kirke, (II. 83 A 37, og 40, A 24 etc.) undertiden Maribo-kirke (II. 83 B 39, E 20 og F 13), men ellers forekommer intet navn paa kirker. En enkelt gang omtales det, at „der ganger dans paa kirkegaard“ (II, 39 B 1); vi har her en mindelse om den katolske skik at gøre kirkegaarden til samlingsplads for omegnens beboere, og stedet, hvor lystigheden foregik, som Palladius i Visitatsbogen formaner menigheden at lade fare,⁶ og som vi vist ogsaa finder hentydning til i Agnete-visen, hvor ridderen binder sin hest „til kirkeknep og derpaa gaar i dans til visen slap“. Et sted tales der om, at „det var saa favrt i Marie-kirke, og der var baade glæde og ro“ (II 71 E 20), men ellers fortælles der intet om de følelser, som kunde vækkes hos mennesker, naar de traadte ind i Guds hus.

I Agnete-visen (II 38), som jo i det hele er udpræget katolsk⁷, omtales de helgenbilleder, der prydede væggene i kirkerne, og som dannede som en slags anskuelsesundervisning i bibel- og legende-historie for menigheden, der jo var ude af stand til at skaffe sig

¹ C. Rosenberg: Nordb. Aandsliv, I, p. 50—51. ² G. Stephens: Tordneren Thor fremtillet paa en skandinavisk Døbefont fra omtrent aar 1000. Kbhvn. London, Edinburgh 1878. ³ Grønbech: Religionsskiftet, p. 13. ⁴ Se den af Grønbech i Religionsskiftet anførte Afhandling: A. D. Jørgensen: Om Kristus-følgelse i Danmark i Aarb. f. nord. Old. og Hist. 1871, p. 85 ff. ⁵ Arup: Danmarkshistorie 1925, I, 196. ⁶ Visitatsbogen, Særudgave ved Lis Jacobsen, 1925, p. 30. ⁷ Cf. H. Brix: Nationaltidende 1—5—22.

sin viden ad bogens vej.¹ Da havmanden, dvs. det hedenske væsen, trænger ind i kirken, vender alle de smaa billeder sig omkring (II 38 A 15). Herved skal naturligvis forstaas, at helgenerne vender deres ansigter bort fra den hedenske aand, noget som der for den tids forestilling intet mærkeligt var i — man huske blot paa de talrige historier om helgenbilleder, der græder (endog blod) — og selvfølgelig ikke, som D 25 vist tænker sig, „at billederne dansede omkring“. Det er selve det katolske kirkeindre, som Agnetevisens digter har haft for øje. Ellers hører vi intet om kirkerummet eller dets udsmykning i trylleviserne.

Vi vil nu gaa over til at se paa nogle af de elementer, vore trylleviser har med af den katolske lære. Visernes stilling til og opfattelse af Gud, Jesus og helgenerne skal jeg senere komme tilbage til.

Det, som karakteriserer katoliken i modsætning til protestanten, er, at den førstnævnte ikke har vished om en uforskyldt frelse til salighed ved troen alene. Men katoliken har jo lige saa vel som protestanten haabet om det evige liv. Naar han da gribes af frygt for fortabelse, saa har han kun een ting at klamre sig til, i haabet om derved at opnaa sin sjæls salighed, troen paa aflad.² Afladen vindes dels ved afladsbreve, som oprindelig fritager for syndens timelige straffe, men begrebet udvides senere til ogsaa at omfatte deres fortsættelse i skærsilden,³ men da der intet findes i trylleviserne om afladsbreve, skal jeg ikke gaa nærmere ind paa dem, dels ved gode gerninger.

De gode gerninger bestaar af en mængde forskellige handlinger baade af kirkelig og verdslig art.

En hovedplads blandt de gode gerninger indtager messen, baade den messe, der skulde afholdes een gang daglig foran kirkens hovedalter, og sjælemesserne, for hvis afholdelse der krævedes betaling, og som holdtes foran smaaaltrene, af hvilke der — da der jo daglig skulde holdes mange sjælemesser — fandtes en mængde, ligesom præsternes antal nødvendigvis maatte være stort, idet hver præst kun maatte holde een messe daglig.

¹ Cf. Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker. ² Om Begrebet Aflad og dets Forandring i Tidens Løb, se Helgendyrkelsen, p. 82. ³ Oprindeligt er det saa: Afladen fritager for syndens timelige straffe, men senere udvides den til ogsaa at omfatte deres fortsættelse i skærsilden, se Holmquist: Kirkehist., I, p. 361.

Messen betragtedes som et dobbelt offer, hvorigennem præsten bragte Gud vinen og brødet som en menighedens gave til Gud. Denne gave forvandlede derpaa til Kristi legeme og blod, og dette blev derpaa frembaaret som en ublodig gentagelse af Golgataofret, mægtigt til sjælefrelse for hver gang det blev gjort. Det gavnede præsten og den, der bestilte messen læst; det var gavnligt for den eller dem, over hvem den blev læst, og for alle som overværede den. Messen rangerer derfor højest blandt de gode gerninger.

Hvordan stiller nu vore viser sig til dette vigtige punkt, hvad kan de fortælle os om gudstjenesten i det røgelsesduftende af mange lys straalende rum? Messens vigtighed understreges i den vise, der hedder „Helligbrøden“ (II 112). To riddere drager ud „at bede djur alt om den hellig paaskemorgen“. De rider forbi kirker og klostre og forsømmer at høre messen („messen gav de ikke giem“, A 2). Haren, de jager, giver sig til at tale og siger, at „den svend, som æder af mig, han bliver ret aldrig glad“. De rider derpaa bort, men de onde drømme, som de har haft den foregaaende nat, gaar i opfyldelse, thi de kommer i trætte om, hvis hunde der er bedst, og dræber hinanden. Det er straffen for ikke at høre messen. Moralen ligger i selve visen; kun opskrift G (Anna Krabbes haandskrift) har tilsat et vers af nyere dato, som formulerer den moral, visen lærer. Denne legende vise understreger paa en maade messens betydning. Det er ganske interessant at se, hvad en mand, som Christiern Pedersen mener derom. Han siger i sin bog „Om at høre Messe“, at hvo, der vil høre messen og samtidig læse messebønner, faar 137 000 aars aflad, „huilket stadfested er aff mange hellige Pauer“. Blandt de derefter opregnede 18 frugter af messen nævnes dagligt brød, opfyldelse af enhver bøn, let fødsel for kvinder, lykke til nye foretagender, alt paa den dag, man har hørt messen. Som man ser, har vor vise ikke overdrevet betydningen af, at de to riddere ikke hørte messer.

En lignende tankegang kommer frem i visen om „Herr Truelses Døtre“, som ogsaa lider deres straf, fordi de sov deres ottesang bort (VI 338).

Hellig Olav vaager omhyggeligt over at baade han og hans folk kommer til messe inden de drager ud paa deres kapsejlad, hvilket hans modpart forsømmer, hvorfor han følgelig taber sin sag:

„Guds ord saa ville vi lyde til,
Messen er vor Herres Ord,“

(II, 50 A 15) — en udlægning af messen, der forøvrigt lyder ret senkatolsk ved dette forsøg paa at give ligesom en udlægning og definition. — Messen omtales desuden nogle andre steder i trylleviserne, hvor den dog spiller liden eller ingen rolle (VI, 337 C 34, II, 38, 14, II 86 A 7, Bl C 11; E 6, L 6 osv.)

Sjælemessernes og sjælegavernes store betydning for middelalderens, især senmiddelalderens mennesker, spores ogsaa i trylleviserne. Frygten for helvedes pine og angsten for skærsildens luer sporede menneskene frem, saa at de — især hen mod middelalderens slutning — ofrede af deres timelige goder for ved gaver til kirker og klostre, ved kostbare sjælemesser at sikre sig sjælens evige liv.

Hr. Peder (Det tvungne samtykke II, 75) har kastet runer paa den jomfru, der havde lovet sig i kloster, for derved at tvinge hende til at ægte sig, men skønt hun ikke kan staa mod runernes magt, har hun dog saa megen modstandskraft, at hun tager gift og dør.

B 21: „Det var herre Peder,
han stod paa jomfruens grav,
tolv mark af det røde guld
han for hendes sjæl udgav.

Visen har dertil det typisk senmiddelalderlige omkvæd: „Herre Gud løse vel vor angst“.

Et andet eksempel — taget uden for tryllevisernes kreds — nævner den kostbare daglige læsning af sjælemesser: (Pilegrims-mordet VI 339):

Lader I mine søstersønner
i Marikloster komme (her = begrave),
jeg giver for dem baade sølv og guld
og tre messer hver dag til dem.

I den første Svend Felding-vise (I, 31) finder vi ogsaa sjælemessen omtalt:

I beder godt for Svend Feldings sjæl,
naar han er død, (B 35)

med Vedels „kristelige forvending“ af strofen i C 47:

De bede godt for Svend Feldings Navn,
han er for langen død.

Ogsaa bønnen hører blandt de gode gerninger, men den egentlige kirkebøn — med rosenkrans og Ave Maria som i senmiddelalderen — har jeg ingen eksempler paa fra trylleviserne.

Derimod haves et enkelt eksempel paa fasten, som ogsaa hører ind under de gode gerninger. Vi finder fastens betydning som helliggørende middel fremhævet i II, 98 „Maria Magdalene“, den kvinde, som har myrdet tre børn, og som nu Jesus paalægger at vandre ud syv aar „paa marken“ (A 9).

A 10: Ej andet æde skal du faa,
end græsset, som paa marken staar.

A 11: Ej andet drikke skal du faa
end duggen, som paa græsset staar.

Da de syv aar er gaaet, spørger Jesus hende, hvorledes det er gaaet med fasten, og faar svaret:

A 14: Saa læger det i fasten min:
der jeg aad brød og drak det vin.

Og saa kommer belønningen:

A 15: Saa glædelig skal du himmerig faa:
Du skal og for min moder staa.

Ogsaa inden for ridderviserne forekommer idømmelse af faste som bod for begaaet forbrydelse, men der er talen mere om en kirkelig straf, som i „Mø værger æren“ No. 189, hvor den unge kvinde idømtes een dag i fastebod (No. 194, Hr. Ebbes døtre: tre dage i fastebod), men jeg skal ellers ikke komme nærmere ind derpaa, da disse eksempler jo ikke hører ind under trylleviserne, blot skal jeg fremhæve, at nævnelser af fastebod knyttet til fredagen altid giver et middel til i hvert fald en relativ datering. I E. T. Kristensen I, No. 10 — en jysk nutidsoptegnelse — skinner en hentydning til katolicismen igennem i ordene: „hver fredag i fasten“ (fredagen var jo den sædvanlige fastedag).

Fasten er i det hele taget en institution, der har holdt sig sejgt trods al modvilje mod den fra protestanternes side¹. Palla-

¹ Se fx. Fejekost, p. 40.

dius har i sin Visitatsbog (Lis Jacobsens udgave, p. 117) ført et sandt stormløb mod fasten. Denne viste iøvrigt evne til at hævde sig. Fredag er min fastedag! siger Johan Monrad. Og torsdag og fredag er Holbergs og Hendriks ordinære fastedage¹. Naar man tænker paa fastens store betydning og almene udbredelse, er det mærkeligt, at vi ikke træffer flere spor deraf i viserne.

Blandt de gode gerninger maa endvidere regnes pilegrimsgang og gaver til pilegrimme. Om det første taler trylleviserne ikke, naar lige undtages II, 31, A 1, A 34 og 111 A 3, B 1. I den førstnævnte vise, den om Svend Felding, forlanger han som belønning for sin daad at de skal:

A 34: „bygge en stad herfor,
I lover mig aldrig herberg at spare
for pilgrim, som her monne komme“.

Med denne strofe kan sammenlignes den, hvor St. Jørgen (II, 103 A 20) viser sin iver for de fattiges vel:

Ikke vil jeg din dotter have,
at hun maa være min lige:
ville I lade bygge et lidet hus,²
de fattige derinde at hvile.

Gaver til kirker og klostre kender folkeviserne ogsaa. I II, 75 A 20 gives der til det kloster, hvorhen den unge kvindes lig føres, femten byggede bo, og i 108 og 92 faar vi at høre om det røde guld, der skænkes til kirker og klostre.

Men ogsaa straffen for undladelse af gode gerninger finder vi omtalt i trylleviserne. Sjælen, der banker paa himmeriges dør, lukkes ikke ind, thi den har ingen gode gerninger at opvise, ikke een eneste dag har den under sit jordeliv gjort noget for andre, heller ikke for sin egen salighed. Derfor indskærper Draumekvædet (Landstad No. VII, vers 46) ogsaa at:

Sæl er den i føesheimen
fatike gjev'e sko:
han tar inkje berrføtt gange
paa kvasse heklemog.

¹ Hans Brix: Indledning og Bemærkninger til Palladius' Visitatsbog 1927.

² Cf. Helgendyrkelsen p. 80.

Den samme tanke finder vi jo vidt udbredt; baade en tysk vise og den gamle engelske vaagenatsvise har samme motiv (se D. g. F. III p. 902).

Den katolske opfattelse af de gode gerningers betydning, den papistiske værkhellighed, som den er blevet kaldt af den modsatte lejr, træder altsaa klart frem i vore trylleviser; mindst gælder dette kirkebønnen (Pater noster etc.) og pilgrimsgang, mens messe, faste og gaver hyppigt omtales. Protestanterne har ikke kunnet udrydde „denne højst skadelige forgift for sjælene, som papisterne skylder farisæernes surdejg“¹ af viserne, dertil har den haft alt for dybe rødder i folkets opfattelse og tro.

I sammenhæng med troen paa sjælens frelse ved gode gerninger staar ogsaa troen paa skriftemaalets frelse, ja, ligefrem magiske kraft. Offentligt skriftemaal fra kirkedøren træffer vi ingen eksempler paa i trylleviserne². Derimod finder vi ret hyppigt i viserne, at præsten bliver hentet til en døendes leje, (II, 87 A 50, II, 84 B 32 osv.), men det er først i legendeviserne, at vi finder understregning af skriftemaalets betydning for sjælens frelse³. I IX, 536 „Den døende Foged“ træffer vi fogeden udstrakt paa dødslejet, brændende af længsel efter, at præsten skal komme og berette ham. Man fornemmer ved læsningen den jagen og uro, der er over den døende mand: „Vær rede og færdig, min tid bliver ikke lang“. To gange i visen fortælles der, at „den foged stander op“, han har ingen ro paa sig og kan ikke blive liggende paa lejet. Endelig kommer præsten, og det første, denne siger, — thi saaledes maa det opfattes, selvom der i strofe 3 staar: „min“ — er:

Gør skriftemaal, gør skriftemaal,
din (teksten: min) tid bliver ikke lang.

¹ Fejekost p. 35. ² I II, 66, A, 16, B, 13, finder vi:

De hugger mig til en kirkeskru,
jeg skjuler saa mange syndig Brud.

Efter Kalkar skulde skru kunne betyde udbygning til kirken, hvorfra syndere skriftede for menigheden i fri luft. Men om det skulde være denne betydning, vi har her, kan jeg ikke afgøre. ³ Helgendyrkelsen, p. 86. Cf. den mærkelige strofe, hvor Hr. Peder skrifter for sin mast i knælende stilling (VI, 376). Man har ment, at disse linjer forudsatte, at et krucifiks var anbragt paa masten, men denne tydning er sandsynligvis ikke rigtig. Snarere er det vel selve den korsformede mast, det lodrette masttræ + de vandrette ræer, der opfattes symbolsk.

Djævlé og englé kappes om den dødes sjæl, men de sidste sejrer, og han føres til himmerig. Denne skriftemaaléts betydning finder vi fremhævet i andre kilder fra middelalderen, fx. i tidens legende-litteratur. Vi har bl. a. den bekendte fortælling om kvindens skriftemaal i Christiérn Pedersens Jærtegnspostil fra 1515 (I p. 10—12): — for hver synd, hun bekender, ser præsten en tudse hoppe ud af hendes mund, henad kirkegulvet og ud af kirken; men da hun skjuler een synd, hopper alle tudserne tilbage og ind i munden paa hende¹.

Skønt ægteskabet regnes blandt sakramenterne i den katolske lære, spiller afholdelse af bryllupper i kirken ingen rolle, hverken i vore visér eller i selve middelalderens liv². Selve ægteskabet var og blev en verdslig institution. Først lidt efter lidt lykkedes det kirken at faa indflydelse paa selve vielsen saaledes, at trolovelseshandlingen undertiden foregik uden for kirkedøren, mens vielsen blev foretaget i kirken. Om kirkebryllup eller vielse ved præst taler trylleviserne intet, — visen om Karl og Margrete nævner dog, at en præst skal vie dem (II, 87 C 47) — derimod finder vi et eksempel paa kirkens indflydelse inden for et andet omraade af ægteskabslovgivningen, hvor den katolske kirke fik trodset sine bestemmelser igennem, saa de skulde respekteres. I visen om Riborg og Guldborg (II, 82) finder vi følgende strofer:

C 47: O min kære broder, du hente mig præst!
Saa skal du være min fæstemø næst.

Hertil svarer broderen saa:

C 48: Saa gerne jeg det gjorde,
om jeg for synden turde.

hvorpaa den døende giver ham dette svar: —

C 49: Saa sandt hjælpe mig Gud af al min nød
for mig er hun en fulgdod mø.

Vi har her en mindelse om den katolske kirkes forbud mod ægteskab mellem beslægtede, dette ord taget i videste betydning, — et emne, der jo er behandlet i visen om Aslag Tordsøn og Skøn

¹ Se Erik Pontoppidans mening om denne katolikernes fortrøstning til skriftemaalé: Fejekost p. 38, samt Visitatsbogen af Palladius p. 65. ² Rosenberg II, p. 99.

Valborg, „som er hinandens lige, men alt for nær ud i æt“, (Strofe 8), det vil i dette tilfælde sige ægteskab mellem en kvinde og hendes svoger. Mod en saadan forbindelse var der efter kanonisk ret forbud¹, selvom man dog mod betaling kunde faa dispensation derfra i visse tilfælde, et af midlerne til at skaffe kirken penge, idet den udstrakte forbudet til at gælde saavel hoved- som side- linjer i adskillige grader. Teksterne B. F. G. H. har foruden parallel- strofer til C 47, 48, 49 endnu to strofer, hvor den unge brud ud- taler sig mod at ægte to brødre.

B 55: det sker aldrig, men jeg er i live,
jeg skal II brødre min tro give.

Denne strofe er enten en blot gentagelse af, hvad der er sagt ovenfor, eller det er et forsøg paa at vise, hvor trofast bruden er mod sin elskede, idet hun ikke kan tænke sig at ægte nogen anden efter hans død. En tredje mulighed vover jeg ikke at antage, at der nemlig i ordene skulde ligge en angivelse af urigtigheden af det i C 49 fremsatte.

Tryllevisernes syn paa præsteskabet kan ikke bestemt af- gøres af det foreliggende materiale. Brudefærden til Hedenland (II, 71 A 19) fortæller os om den store mængde af gejstlige, der var ansatte ved kirken:

saa mange var de bisper
og halvfleere var de klerke,

eller B 18:

Otte vare de bisper,
og saa dertil en præst,

men der forekommer ingen kritik i viserne af det store antal præ- ster, en kritik, som jo kom kraftigt frem i senmiddelalderen. Heller intet udtryk viser os, at man saa op til den af gud indsatte øv- righed, der var midlerne mellem verdens børn og himmerige, thi saaledes var forholdet jo i den hierarkiske kirke. At visedigteren dog var klar over, at selv en højærværdig ærkebisp heller ikke var andet end et skrøbeligt menneske som han selv, og vist ikke altid tog sit cølibatløfte helt bogstaveligt, ser vi af visen om Raa-

¹ Viggo Bentzons Familieret II.

dengaard og Mimering (I, 13 A 11), hvor den træske Raadengaard møder den hjemvendende konge med den meddelelse, at

Fru Gunild haver saa ilde gjort

A 11: Jeg det med mine Øjne saa,
at ærkebisen hos hende laa.

I Svend Felding og Dronning Jutta (I, 32 A 5) ser vi, hvordan kongen kunde raade over ærkebisen som over en anden adelsmand:

Jeg laaner dig ærkebisen af Skaane,
hannem følger saa stor en skare,

men i visen om Aslag Tordsøn og Skøn Valborg maa kong Hogen ty til ærkebiskop Aages hjælp for at faa brudt baandet mellem Aslag og Valborg, thi dette var en sag, der hørte ind under kirken, og her kunde kongen ikke gøre sin verdslige myndighed gældende¹.

II. Kloster- og Munkevæsen.

Først et halvandet hundrede aar efter, at de første kirker var blevet bygget her i landet, begyndte klostrene at opstaa². Munkevæsenet har vel ikke maattet stemme ret med de danskes sind i oldtiden, siden det varede saa længe, inden det trængte ind. De første selvstændige klostre blev stiftet, da Cluniacenserne byggede Allerhelgensklostret i Lund ca. 1080 og St. Michaels kloster uden for Slesvig. Men først i det tolvte aarhundrede greb klosterbevægelsen rigtig om sig, og i den følgende tid indvandrede mange munkeordener, og Danmark fik ogsaa sine klosterbygninger og munkesamfund³. I vore folkeviser har munkevæsenet ikke sat dybe spor, hvad man vel heller ikke kunde vente, naar man kender visernes gennemgaaende virkelighedsfriske blik paa livet, dog findes der selvfølgelig i vor rige skat af folkeviser nogle, som behandler forhold, der hører herhen. Af klosternavne nævnes Maribokloster

¹ Et senmiddelalderligt træk har vi maaske i „Ildprøven“ (II, 108 D 13), hvor liden Kirsten beder ærkebisen om at „vorde min brudeseng“. I middelalderens sidste aarhundrede var det nemlig saa, at præsten absolut maatte hentes hver gang et hus skulde bygges, ja, bare en bjælke indsættes, for at lyse sin velsignelse derover. Men det er maaske vel meget at lægge ind i det anførte eksempel, der jo oven i købet er brugt ironisk. ² Det danske folks Hist. II, 81. ³ Rosenberg II, p. 19 fodnote.

og Marie- eller Marikloster; disse navne tyder vel forøvrigt paa senmiddelalderen, bl. a. paa indflydelse fra Birgittinerne, som jo i Danmark havde tre klostre, Maribo, Mariager og Mariested. Endvidere træffer vi i II, 49 B 68 Ørslev kloster¹.

Hvad der gælder for ridderviserne i almindelighed, gælder ogsaa for trylleviserne. Det er ridderidealet, visedigterne har for øje, og det er dette og ikke munkeidealet, vi gennemgaaende træffer i trylleviserne. Særlig sympati for munke- og nonnevæsenet i almindelighed findes der ikke i viserne — man tænkte fx. paa visen om „Munken i vaande“ — men dog finder man i hvert fald i tryllevisen „Det tvungne samtykke“ (II, 75) at viseforfatteren respekterer den unge piges nonneløfte. En ridder god bejler til hende i tugt og ære, men

A 4: Jeg haver lovet vor Frue
saa sandelig min ære:
jeg skal aldrig i jorderig
hos nogen syndige mand at være.

Da ridderen ikke kan faa hende til at samtykke godvilligt, tvinger han hende med sine „ramme runer“ (A 8), og hun indvilger saa i at følge ham næste dag. Næste morgen tager hun imidlertid, inden hun skal stige til hest, en edderdrik „for hendes hjærte skulde briste“ (A 13), thi sit løfte om at dø som jomfru vil hun holde, og til alt, hvad ridderen vil give hende, har hun kun eet svar:

A 18: Nok er her baade silke
og guld og megen ære:
alt er der bedre i himmerige
hos jomfru Maria at være.

Hun dør af giften, og ridderen respekterer sørgende hendes ønske:

A 20: Tak have rigen ridder,
han holdt saa vel sin tro,
han lod det lig i kloster føre
med femten byggede bo.

En saadan vise er imidlertid en sjældenhed, reglen er, at jomfruen enten gaar i kloster, tvunget af slægtninge eller andre magthavere, eller af sorg over en elskers død eller over verdens ondskab.

¹ Der findes flere byer i Danmark ved navn Ørslev, fx. paa Falster og i Vestsjælland, men kun Ørslev i Jylland har haft et kloster. Om det er dette, der omtales her, er jo umuligt at sige.

Vi træffer i visen om liden Karen, (II, 101) i opskrift E, 11 — en slutning paa visen, der efter Greni's mening er falsk¹ — denne strofe:

Og hør du liden Karen, du skal i klosteret gaa;
i klosteret skal du blive, imens du leve maa.

Her har digteren altsaa opfattet klostergivningen som en straf. En frivillig indmeldelse i kloster træffer vi i „Ildprøven“ (208). Jomfruen anklages af sin fæstemand for hor, og for at „sætte smaa børn i jord“. Paa tinge har man dømt hende til at brændes, og hun bliver hentet og kastet ind i baalet. Men uskyldig som hun er, kan ilden intet gøre hende, hun forbliver uskadt. Hendes fæstemand beder hende om tilgivelse, fordi han har troet paa den løgn, der er blevet fortalt om hende:

A 19: Jeg beder eder for den volde Gud
i vil forlade mig vrede.

Men liden Kirsten er skuffet over verden og sørger over dens ondskab. Hendes tanker er nu vendt mod himlen:

A 20: Jeg vil nu jomfru Mari
saa sandelig give min tro,
det jeg vil aldrig i jorderig
hos nogen mand at bo.

Visens omkvæd slutter sig hertil:

Og denne sorg haver I mig voldet, en saa væn en.

Endnu tydeligere træder sorgen over at være blevet skuffet af den, hun elskede dyrest, frem i mirakelvisen om liden Kirstens helbredelse (II, 211). Hendes fæstemand vil ikke ægte hende, da hun i hans fraværelse har mistet sin ene fod. Efter en bøn til Jesus eller til jomfru Maria (A 35, B 20) helbredes hun, men hun vil intet have med den fæstemand at gøre, der svigtede hende i hendes nød. „Nu vil jeg mig i kloster give, og tjene Vor Frue, men jeg maa leve“. I II, 55 (vers 30) giver den unge jomfru, der er blevet frelst fra ulvehammen, sig ogsaa i kloster af en lignende grund, som den ovenfor nævnte.

I det hele er det fælles for baade trylleviserne og ridderviserne, at de skildrer en elskov, som vel, naar lykken svigter, kan bøje

¹ T. Greni, Edda XIII, (1920) p. 18—37.

sig i kristeligt taalmod — Valborg dræber sig ikke, hun gaar i kloster — men som aldeles ikke bliver smægtende, og det samme gælder ogsaa, hvad religiøse forhold angaar. Kun II 104, „Engelens budskab“, skildrer den unge kvindes længsel efter himmerig, efter at hun har hørt den af Gud udsendte fugl synge. Omkvædet giver glimrende visens stemning, den nonneagtige længsel efter brudgommen Kristus: „Jeg kedes ved at leve, saa længes nu mig“.

Ellers er det almindelige i ridderviserne, og den samme aand findes ogsaa i trylleviserne, selvom jeg ikke ligefrem kan give nogle eksempler derpaa, at længselen gælder ikke at komme ind i klosteret, men ud derfra. Vi har jo den berømte vise om klosterjomfruens plage¹, hvori dette rørende hjertesuk lyder:

Først du kommer i kloster ind,
der møder dig tre onde retter;
den ene er hunger, den anden er tørst,
den tredje er vaagenætter.

Herre Gud give det kloster var brændt,
og alle de nonner var døde,
og jeg havde mig en fuldtro ven,
der vilde mig klæde og føde!

Nu er jeg som en fattig mand,
der bygger sit hus paa is;
isen smelter, og Huset synker ned,
af skaden saa bliver man vis.

Nu er jeg som det eneste træ,
der stander paa vildene hede,
saa langt fra by, saa lidt haver ly,
der blæser paa vejren hin vrede.

Nu er jeg som en lidele fugl,
som flyver over vildene hede:
hun ved sig hverken ly eller læ,
hvor hun tør bygge sin rede.

I en anden toneart lyder det i den ypperlige klosterrovsvise, „Herr Mortens klosterrov“ (D. g. F. 408, Afzelius No. 26), hvor ridderen, der lader sig bære som død ind i klosteret, springer op, da hans elskede staar grædende ved kisten, og fører hende bort, hvorpaa det lystigt hedder:

¹ S. Grundtvig: Danske Kæmpeviser 1867 no. 20, Arvidson no. 123.

Alle der sad de klosterjomfruer
og læste i deres bog:
de tænkte, det var Guds engel,
der jomfru Lisebet tog.

Alle sad de klosterjomfruer
og tænkte hver ved sig:
„Gud give der kom en saadan Guds engel,
der ogsaa vilde hente mig!“

Med det ovenfor citerede digt, „Klosterjomfruens Klage“, kan sammenstilles en parallel fra virkeligheden, det oftere trykte brev fra en Vadstena-nonne, som var blevet tvunget til at tage sløret, til sin tabte elsker.¹

Den aand, som rører sig i de her citerede stykker, viser os den opposition, der var og maatte være mod det ideal, som den katolske kirke stillede frem, og som den havde overtaget fra det østerlandske hedenskab, hvor hele selvplageriet har sin rod, nemlig cølibatet.

Cølibatet blev paabudt af Gregor VII 1075. I Danmark trængte det kun langsomt igennem, det samme var tilfældet i Sverrig, og paa Island satte ej alene sognepræsterne, men ogsaa bisperne, ja, abbederne sig aabenlyst ud over det og havde deri den offentlige mening paa deres side. Saa sent som i 1230 modstod præsterne i Lunds stift kravet om indførelse af cølibat². Cølibatet betragtes af den romerske kirke ikke alene som et ideal for mennesker, idet jomfru Maria her tages til forbillede, og ægteskabet betragtedes som noget syndigt, men egnede sig ogsaa til praktisk brug, da det jo endnu stærkere end latinen og den kirkelige lærdom adskilte kirkens folk fra det borgerlige samfund. Vore vises er for fyldt af svulmende menneskeliv til at kunne deltage i idealiseringen og dyrkelsen af cølibatet.

Dog har vi i visen om Maria Magdalene (II, 98) et ægte træk af romersk-kirkelig tankegang. Jesus beder kvinden om vand, men hun har intet bæger. Hvis hun var ren, vilde Jesus, som han siger, drikke af hendes haand, men det er hun ikke, thi hun „ ejer tre børn i den sorte jord“. Jesus nævner derpaa, hvem hun har faaet børnene med:

¹ Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. Kbhvn. 1862, p. 326. ² Arup: I, 289.

A 6: Den ene med din fader,
den anden med din broder.

A 7: Den tredje med vor sognepræst:
den synd hun staar dig allerstørst.

Her ser man, hvor strengt den katolske kirke saa paa cølibatet. At hun har faaet et barn med sognepræsten, sin skriftefader, der saaledes har overtraadt sit kyskhedsløfte, det er mange gange værre, end at hun har begaaet blodskam, hvad der jo dog ogsaa var en alvorlig forbrydelse. Denne stærke indignation over krænkelse af cølibatsløftet og den dermed sammenhængende pointering af vigtigheden af dets overholdelse findes i alle varianterne, baade i den danske og i den svenske vise, (Arwidson No. 60; Afzelius II, p. 229), det kan følgeligt ikke være fejlagtigt indkommet.

Som de anførte eksempler viser, findes der dog nogle trylleviser, der behandler nonnen og hendes forhold. Den mandlige pendant, munken, findes imidlertid næsten slet ikke nævnt.

St. Jørgen omfattes med sympati, selv da han nægter at ægte kongedatteren (II, 103 B 20), thi

Ingen jomfru maa jeg love,
hverken lønlig eller aabenbare:
det haver jeg jomfru Maria lovet,
hendes tjenere skal jeg være.

St. Jørgen vil altsaa, saa godt som nogen munk, — eller maaske bedre! — leve i cølibat. Men foruden dette eksempel har jeg inden for alle trylleviserne overhovedet kun fundet een vise, hvor blot ordet munk forekommer. Det er i II, 87 (Karl og Margrete), men der er munke- og nonnedragten blot en list for at faa bragt Margrete til Karl. Svendene forklædes her „i kapper graa“ A 6 og 7, (saaledes ogsaa i opskrifterne B og C)¹, det vil sige, at de skal trække i Franciskanermunkenes graa kutter. Men det er altsaa blot et maskeradeagtigt optog, vi her finder².

¹ I A 8 kommer der en linje med: hende fulgte da sorten munk. Vi har maaske her en lokal variant fra et sted, hvor der har været Dominikanermunke.
² Visen er forøvrigt den eneste, der meddeler ordene priers (A 11 og prior C 13), og er ligeledes ene om at fortælle, hvad klosterjomfruerne har paa hovedet: „I staa op tolv mine klosterjomfruer: sætter hende wiælet paa (C, 18 og 19; C, 5: viæler) (Kalkar: se under (h) vi cf. dog: II 108, D, 17), og at haaret skal skæres af nonnerne (C, 18).

Som vi ser af dette kapitel, faar vi om ikke megen, saa dog nogen viden om og indblik i, hvordan tryllevisernes digtere i det hele har stillet sig til munke- og nonnevæsenet. Med disse detailundersøgelser som baggrund, skal jeg senere prøve, om man kan naa til nogle resultater angaaende visernes datering ved at betragte de katolske elementer, der findes i dem, og den tidsaand, som de repræsenterer.

III. Katolsk Magi og Mirakler.

Vi saa i kapitel I hvilken ligefrem magisk betydning messen og skrifttemaalet havde for middelalderens mennesker. Dette er sikkert ogsaa forklaringen paa, at den latinske messe i reformationstiden paa sine steder (fx. paa Island) fastholdes med stor stædighed. Selvfølgelig har vanens magt spillet en rolle, men størst betydning har sikkert troen paa messens magiske kraft haft, disse mange ord, som man ikke forstod noget af, men som netop ved deres uforstaaelighed virkede dunkelt og mystisk, som man imponeredes af og selv følte sig paavirket af.

Først og fremmest fik naturligvis selve den hellige hostie — midtpunktet i messen — en særlig betydning og en umaadelig kraft. En hel klasse fortællinger (den første) i den svenske „Järteckensbok“¹ gaar ud paa at skildre hostiens magiske kraft: Fanden, der just er i færd med at slutte pagt med nogle gudsforgaaene mennesker, maa knæle og rive kronen af sit hoved, da en præst gaar forbi med monstransen; en mand vil forgøre en flod, saa den bliver fiskerig, ved at kaste hostien deri: den første fisk, han fanger, har den i munden og, da en tilkaldt præst holder en buddik, „släppte fiskin sinom skapere i budkin mz storum hedhir“. Ogsaa hos Christiern Pedersen findes en del herhenhørende historier i hans Jertegnspostil, fx. om djævelen, der i en abes skikkelse fortæller den døende ridder, hvorledes 15 000 djævle, — Chr. Pedersen har alt for store tal — ikke har kunnet hente en syndig præsts sjæl, „thi munckene stode och gryntede om hannem som sultne swin“. Paa baggrund af disse overdrivelser virker vort eneste eksempel fra trylleviserne helt mat. Den jyske kæmpe, Svend Felding, talsmanden for den længe oversete kraft i folkets brede lag, skal kæmpe for Danmarks ære (I, 32). I det første dystridt gaar det ham galt, men i det andet finder han paa raad.

¹ Klemming: „Klosterläsning“.

A 63: Svend Felding han ganger i kirken ind,
han lader sig vel berette:
saa lader han vie Guds legeme,
i sit spærestage at sætte.

Med hostien i sit spyd rider han mod Herr Peder Kæmpe.

A 64: Saa snart da flyede den lede trolld,
som sad paa mandens bag.

Nu er partiet lige, og Svend redder æren for sit land. Vi ser, at det gælder paa samme maade for visen, som for de ovenanførte eksempler, at hostien har magt til at fordrive djævle. Vi har altsaa samme opfattelse i visen som i legenderne, og som ellers var almindelig i middelalderens folketro.

I den første Svend Felding-vise (I, 31) har vi igen en episode, hvor Svend griber til „det viede aflad“ (A, 27), da han ikke kan klare sig i dystridtet. Johannes Steenstrup¹ kritiserer denne strofe, idet han hævder, at de katolske elementer er blevet tilsat senere og støder an mod meningen. Maaske har Steenstrup ret i det, men, naar han ogsaa angriber I, 32, hvor disse strofer utvivlsomt er ægte, kan jeg ikke følge ham.

Begge Svend Felding-viserne er uden tvivl digtet ret sent i middelalderen, men altsaa dog i den katolske tid. Naar vi derfor har stroferne A 63 og A 64 i I, 32, kan vi ikke uden videre erklære dem for tilsatte, naar de for det første passer med tidens aand, hvad jeg har paavist ovenfor, at de gør, naar de for det andet ikke støder an mod visens indre logiske sammenhæng, hvad de netop ikke gør, og naar vi for det tredje ikke kan paavise, at de er indkommet fra andre viser, hvad vi heller ikke kan. Vi maa derfor erklære stroferne for ægte, saalænge intet andet foreligger, thi en kritik, der er grundet paa fornemmelser, kan vi ikke anerkende.

At stroferne I, 31 derimod maaske er uægte, kan jeg bedre gaa med til at antage, thi her er de nemlig, som Steenstrup har paavist, i strid med visens hensigt, at forherlige den dansk-jyske kriger. I I, 32 hjælper de tværtimod til at understrege den danske mands genialitet, thi selv om tyskeren endog faar hjælp af selve djævelen, saa kan danskeren dog alligevel klare sig.

¹ Steenstrup: p. 180—81.

Jeg mener derfor, at stroferne i I, 32 er ægte, men at denne vise har laant dem til I, 31, hvor de altsaa oprindelig ikke hører hjemme. At teksterne B og C ikke har dette moment med trolden og hostien, kan vi intet slutte af, da vi lige saa godt kan hævde, at de har mistet de oprindelige strofer, som vi med Steenstrup (p. 181) kan slutte, at de er tilhæftede.

Ikke alene hostien kunde værne mod onde aander og besværges dem, ogsaa det hellige korstegn kunde anvendes paa denne maade. Jeg finder hos F. Ohrt¹ en signelse, der brugtes til værn mod onde aander, mod alle farer og mod en ond død, og som indeholder korstegnet som vigtigste bestanddel. Den har været i brug hos almuen fra katolsk tid helt ned i vor. Signelsen er fra Angel² og lyder saaledes:

Om Avtne, væn æ i min Seng gær,
Gujs Koss æ for mæ slær,
som Vorher' sjæl gyer' (dvs. gjorde),
me' hans to Hinder,
me' hans ti Finger.
olt undt vist' han fraa sæ,
saa gjær æ o' for mæ.

Protestanternes vrede ord i reformationstiden mod anvendelse af nadveren som middel mod sygdom og andre onder har ikke hjulpet synderligt mod en overtro, der var saa indgroet. Erik Pontoppidans advarsler og formaninger³ mod misbrug af „det hellige korses tegn“ har gavnet lige saa lidt, hvad vi jo ser af den trofasthed, hvormed den ovenfor citerede signelsesformel er blevet opbevaret. Det er da heller ikke urimeligt at vente en kraftig anvendelse af korstegnet i trylleviserne.

Visen om trolden og bondens hustru (II, 52) fortæller om, hvordan bonden, da han ser de mange trolde, der er blevet vrede over, at han har brugt ny jord og saaledes er trængt ind paa deres omraade — en meget gammel tankegang — forfærdet skynder sig at gøre korses tegn i sin stue.

B, 6: Bonden gjorde kors i hver en vraa,
og mest al i sin stue:
somme fløj øster, og somme fløj vester,
og somme til Norgelands side.

¹ Trylleord, p. 128.

² F. Ohrt: Danmarks Trylleformler II, no. 1085.

³ Fejekost, p. 50—51.

Alle troldene flygter med undtagelse af den „allerværste trold“ (B, 7) (Vedel: D 14 „den mindste trold“, A og C har ikke korsmidlet). Han viser sig at være en omskabt ridder (eller kongesøn (C) D) og frelses ved det af saa mange omskabelseseventyr yndede middel: samleje.

I „Moderen under Mulde“ (II, 89) finder vi korstegnet brugt mod gengangere (dette træk findes kun i M):

M 12: Og der hun kom til urtegaard,
da var der gjort kors i hver en vraa.

13: Og der fandt hun saa lidet et hul,
hvor hun kom til sine børn saa smaa.

Det er et interessant træk, at kun opskriften M har dette motiv med korstegnet. I denne vise er der altsaa foregaaet en forskydning i opfattelsen. Medens de andre opskrifter ikke tager stilling til spørgsmaalet, om gengangere er gode eller onde væsener, møder vi her en rest af folketroen, der nærmest betragtede gengangere som onde aander eller i hvert fald uhyggelige væsener. Det giver denne variant en særlig plads inden for opskrifterne, idet det uhyggelige ved genfærdets vandring understreges.

I den fra den middelalderlige roman Apollonius af Tyrus stammende vise (II, 88) bruges korstegnet til at berolige fiskerne, som finder den strandede konge, idet det viser, at han ikke er nogen havtrold, intet ondt væsen, thi saa kunde han ikke nævne Jesu navn eller gøre det hellige korstegn (A 12, B 8).

Blidelille, der faar saa ond en skæbne, bruger vel nærmest korstegnet, dengang hun „gjorde kors i bølge hin blaa“ (II, 74, A 24; „paa bølgen hin blaa“ B 14) og springer i havet, som en signelse mod havets onde jætter¹.

Vi kommer nu over til et par trylleviser, hvor korstegnet har mirakuløs virkning, idet det frelser den omskabte helt eller heltinde. Der er imidlertid det fælles for viserne, at vi her kan sige med bestemthed, at versene, som indeholder beretningen om korstegningen og paakaldelsen, er senere tilsætninger til de oprindelige viser, selv om denne tilsætning sandsynligvis er sket i middelalderen. Den til bjørn omskabte kongesøn (Dalby-bjørn II, 64)

¹ Om det gyldne kors mellem hjortens takker se visen om Sacharias, D. g. F. II, p. 605 f.

frelses ved, at hofmanden paakalder Jesus og gør korsets tegn over prinsen:

B 23: (Vedel) Marie søn, som alting monne raade,
han løsne paa dig dette haarde baand,
saavel det mægter hans højre haand.

B 24: Saavel det mægter hans højre haand.
Den hofmand gjorde over hannem kors:
det baand det brast, og han var løs.

Denne maade at løse forgørelsen paa hører ellers ikke hjemme i omskabelses-viserne, saalidt som anraabelsen af „Mariæ søn“, tredje gang kong Magnus kysser lindens rod (II, 66, C, 30), thi betingelsen for forløsningen er jo ganske uafhængig af anraabelsen: nemlig de tre kys¹. I omskabelses-viserne er forløsningen betinget af helt andre handlinger, enten ved stækning med blod (Varulven), mishandling (Kong Lindorm), af det øjeblikkelige mod (den, der tør fastholde en omskabt under alle forvandlingerne), eller kærlighed (kys, fælles leje), som A. Olrik har gjort rede for i sine forelæsninger².

Til spørgsmaalet om visen no. 238, terningspillet, hvor Steenstrup³ er uenig med Svend Grundtvig, der mener, at den islandske form, i hvilken himmelen griber ind, er den oprindelige, skal jeg ikke tage stilling. Dog synes jeg, at Steenstrup kommer lidt paa afveje, naar han mener, at de islandske præster skulde have omredigeret visen og saaledes indsat mirakelmotivet. At de protestantiske islandske præster — om de saa end var aldrig saa lærde — selv skulde inddigte et katolsk mirakel, er dog vist et omdisputabelt spørgsmaal.

Inden jeg forøvrigt kommer nærmere ind paa de viser, hvori der forekommer mirakler, der virkelig har med visens hovedhandling at gøre, skal jeg omtale et par viser, hvori der forekommer utvivlsomme rester af den katolske magi. Vi har her først visen om „Dødningens Bistand“ (II, 93; cf. II, p. 875, sp. 1). Gertruds gudfar, som har været hendes værge, er død og har efterladt sin ejendom til hende. En greve vil berøve den svage og, som alle

¹ D. g. F. II, p. 208, fodnote. Cf. Steenstrup: p. 155—56. ² A. Olrik: Universitetsforelæsnng. 1894—95. D. F. S. 1917/71, trykt 1934: Nordens Trylleviser, udg. af A. Bjerrum og I. M. Boberg, p. 128 ff. ³ Steenstrup, p. 157—59.

kvinder dengang, umyndige unge kvinde godset. Hun har ingen til at hjælpe sig, men saa finder hun paa raad:

Vers 4: Gertrud tog baade bog og stav;
saa gik hun til hendes gudfaders grav.

V. 5: Hun læste et, og hun læste to:
og helst ud af de bedste.

V. 6: Saa fast hun læste, saa fast hun bad:
„Hvem var det, der træ'r paa min grav?“

Hendes gudfader kommer af graven og kæmper med greven, som beder Gertrud om at „nyde sine lande“, naar hun blot vil frelse ham fra den døde. Gudfaderen læses saa i graven med løftet om, at der skal bygges kirke over hans hvilested.

Selv om det her til grund liggende stof er oprindelig hedensk, (se II, p. 502—3, og II, p. 875) saa er det dog blevet kristeligt, dvs. katolsk forvendi, thi milieuet i visen — muren der revner, kirken, der skal bygges for hans sjæl, etc. — er katolsk, og jeg har derfor ment at turde forsvare at behandle visen i denne sammenhæng. Visens motiv er gammelt, den hedenske tro paa, at man kunde med sejd eller ved andre midler kalde den døde af graven, og man kan derfor i den her foreliggende form intet slutte om visens datering. Selve visen kan altsaa godt være ældre end slutningen af det fjortende aarhundrede, hvor St. Gertrud først fik en kultus i Danmark, selv om omdannelsen til legendeviser først kan være foregaaet efter den tid¹. Men selv om kernen i visen er hedensk, saa viser den os alligevel, hvor godt de hedenske elementer optoges i og assimileredes med de katolske, thi Sankta Gertruds „læsen“ her i visen er jo opfattet som en katolsk signelse. En parallel hertil finder vi vel, naar præsten læste i sin hat for at jordfæste den døde, saa han ikke gik igen².

Kirken (den store formynder) kom sine umyndige i møde; det hedenske, der endnu levede, blev kristeligt tillempet³, men medens kirken forgæves stred for at lægge alt under sig, trængte materialismen ind, saa det gik her, som ved dens forsøg paa at kristne

¹ Helgendyrkelse, p. 34, pp. 125—29. ² H. F. Feilberg: Sjøaletro (Danm. Folkeminder no. 10, p. 125). ³ Om kristendommens omdannende indflydelse paa hedenskabet, se A. Olrik: Nordens Trylleviser, p. 23 ff.

troubadurpoesien i Frankrig og minnesangen i Tyskland¹, hvor den kun opnaaede, at digterne behandlede dette stof paa sædvanlig vis. Selv om de kirkelige autoriteter kæmpede mod manen, signen og besværgelser, saa var der dog alt for meget gammelt hedenskab i den tro, den forkyndte, og som den jo allerede fra oldkirkens tid havde optaget, kirkelige skikke, der havde gammel hævde, som signelse af markerne (korsebør), signelse af vand, vielse af vin etc., til at man i virkeligheden kunde gøre et effektivt fremstød mod overtroen, da der overalt var vide og udflydende grænser.

Derimod finder vi ogsaa i legendevisen om den hellige St. Jakob (II, 100), at denne af kirken anerkendte helgen benytter sig af samme middel, som i den ovenanførte vise, selv om bøgerne maaske oprindelig var forskellige.

A, 11: St. Jeppe (B. C. Sante Morten) tog bogen udi haand,
det ene han læste, det andet han sang.

A. 12: Det ene han læste, det andet han sang,
til han kunde komme døde paa gang.²

Naar vi derimod i visen om dronning Dagmars død finder følgende vers:

(II, 135): Saa tog hun Sankte Mari bog,
hun læste, alt det hun kunde;
hun kunde ikke lyset paa kronen se,
saa saare hendes øjne de runde,

saa er det imidlertid ingen trylleformler, Kirsten her læser, men en almindelig andagtsbog, brugt for at bringe dronningen aandelig husværelse³.

Denne andagtsbog er, — som Johannes Jørgensen mener i en kronik i „Berlingske Tidende“⁴ — „Vor Frues smaa Tider“ (Officium parvum Beatae Mariae Virginis), en allerede i tiende aarhundrede eksisterende og i middelalderen udbredt bønnebog, en slags mindre udgave af det præstelige Breviar („Farebogen“), et udvalg af

¹ Mariaviserne, p. 182, 188. ² I D (D. g. F. II. 893) staar der v. 7:

Sante Morten han bad uadaf hjertens grund;
op kom den kongesøn fra havsens bund.

³ H. Brix: Vers fra gl. Dage, 1918, p. 93 øverst. ⁴ Berlingske Tid. 15/8 1928.

Davids psalmer. Dette vidste sandsynligvis endnu A. S. Vedel, thi det hedder i hans redaktion af visen: „Hun tog Lesten oc den hellige Bog“. Det papistiske Maria-officium kunde han jo ikke godt nævne.

Men — som Hans Brix har vist i den ovenfor citerede bog (p. 92) — det er ikke, fordi Kirsten ikke er forfaren udi jordermoderkunsten, hun fremhæves jo som særdeles dygtig, og hun siger selv, at hun kender de hemmelige midler til at fremhjelpe forløsningen, („læse og skrive“ cf. A, 4, B, 5 og C, 6), men hun indser ogsaa, at i det foreliggende tilfælde er alt forgæves, og udtrykker sin erkendelse heraf:

A, 5: Kunde jeg læse og kunde jeg skrive,
jeg gjorde det alt saa gerne;
det vil jeg for sanden sige,
eders pine er haarder' end jærne.

Men disse eksempler paa katolsk signen og manen er ikke de eneste, vi finder i viserne. Gaar vi disse igennem, finder vi flere steder, der tyder paa en magisk benyttelse, uden at jeg dog her skal komme yderligere ind paa dette emne, men skal nøjes med at henvise til F. Ohrt's „Trylleord“.¹ Uden tvivl vil den kyndige forsker finde endnu flere eksempler, som skjuler sig for den mindre øvede i en tilsyneladende almindelig form.

Mirakeltroen er udbredt hos de fleste af de paa jordkloden boende folkeslag, men især har den katolske kirke sat den i system. De i trylleviserne forekommende mirakler findes næsten udelukkende inden for den gruppe, vi kalder legendeviser. Blandt de andre viser findes nogle eksempler, men disse er næsten alle indkomne ved senere omarbejdelse, ganske vist i den katolske tid, og har ingen oprindelig betydning for handlingens udvikling. „Jomfruen i Linden“ (II, 66) er allerede omtalt.

I „Valravnen“ (II, 60) finder vi et eksempel paa, at et lille barn kaldes til live igen ved en bøn til Gud. Ellers bruges i viserne de i sagn og overtro almindeligt forekommende midler til at kalde døde til live med og har derfor ikke hjemme i den oprindelige vise, men er vel indsat af en eller anden from katolik, der har ment, at der ogsaa tilkom Gud nogen ære. Lægevandet, der forekommer i denne vise, finder vi ogsaa i visen om Algreven, der

¹ Trylleord, p. 63 ff.

dræbes af kongen, da denne fatter mistanke om, at der har været et forhold mellem ham og dronningen, og sættes for hende som en ret mad. Hun opdager, hvad der bydes hende, og bærer alle stykkerne til Maribo kilde (II, 94, A). I opskrift B finder vi imidlertid i den tilsvarende strofe betegnelsen ikke Maribo kilde, men „det levende vand“. (B, 15). Som Grundtvig oplyser i III, 865 er det ikke en helligkilde med undergørende kraft, vi her træffer, men en rest af en hedensk tro paa Hillevalas kilde, et navn, han genfinder i en oldengelsk trylleformel halevæg, lægedomsvand, heiliggvågr i nogle islandske sagaer. Det er altsaa en hedensk forestilling, som det af Syv benyttede forlæg (eller maaske Syv selv) har omdannet til en helligkilde.

Ogsaa i II, 52 er paakaldelsen af Mariae søn et senere indskud.

Forsaavidt har professor Steenstrup ret, naar han i sin bog om folkeviserne (p. 155 ff) hævder, at der ingen mirakler foregaar i trylleviserne¹, men vi maa tilføje: i den oprindelige form af disse viser, thi mirakler forekommer der, selvom disse først er indkommet i den senere middelalder, dog sandsynligvis altsaa i katolsk tid. Mirakler, som en virkelig hjemmehørende del, finder vi i nogle af legendeviserne. (Steenstrups syn paa disse skal jeg komme nærmere ind paa i sidste kapitel).

Vi har først det almindeligt forekommende legendetræk med Sankte Jeppe (Jakob), der paa Jesu befaling sejler paa en sten til den hedenske konges land, vel oprindelig for at omvende hedningerne, men derom har visen intet; den ender som et visionsdigt med en bemærkning om Himmerige og Helvede. Et andet mirakel inden for helgenernes historie træffer vi i visen om Mariæ bebudelse (IX, 531, p. 188), hvor forstaaelsen hos det bredere lag af Marias berettigede tvivl om rigtigheden af den meddelelse, at hun skal føde Jesus, kommer til syne:

4: Ikke mere er Jesu Krist med mig
end stenen er af jern.

Men da sker Miraklet:

5: De stene faldt ned og klingrede højt,

¹ Steenstrup bruger dette begreb i en snævrere betydning end jeg.

og jomfru Maria reagerer, som den jordiske kvinde, hun er, ved synet af det overnaturlige:

Jomfru Marie blev kinder bleg.

Her er miraklet pointet i den desværre daarligt overleverede vise. Et lignende bevis for, at Gud — her gennem sin tjener Stefan — taler sandt, finder vi i II, 96, hvor den stegte hane flyver op og galer for Herodes, der ikke vil tro paa, at Kristus er født. Paa engelsk taler hanen latin: *Christus natus est*, hvad der jo maa virke endnu mere overbevisende.

Af mere poetisk virkning er visen om møens helbredelse (II, 111). Her finder vi den smukke scene, hvor den unge kvinde, der under fæstemandens fravær har faaet sin fod brændt af, og som nu vrages af ham som en krøbling, i sin kvide gaar ud for at bede til Gud:

A, 33: Saa listelig drog hun krykke under skind,
saa stride da randt hende taarer paa kind.

A, 34: Saa ene gaar hun i øftergaarden ind:
stor sorg havde hun i hjertet sin.

A, 35: Hun faldt neder paa sin bare knæ:
„Og Jesus herre, gør naade med mig!“

(i B, 20 beder hun:

„Jomfru Maria den rene, fæ mig min fod igen“).

Underet sker, hun kaster krykkerne og gaar ind igen paa to raske ben. Denne vise føles mest menneskelig af mirakelviserne. Digteren har virkelig været grebet af den unge piges nød og har derfor kunnet inderliggøre sit motiv.

Opskriften G af visen om liden Karen (II, 201) (cf. nedenfor p. 60—61) er den eneste af varianterne, der har bevaret det mirakel, som legenden beretter. Hun dør ikke af sult i fængslet, skønt hun ingen mad faar, thi — som hun siger til kongen, der ytrer sin forbavelse over, at hun lever endnu —

G, 5: Ja, her sidder jeg saa dejlig og saa rød:
det volder, jeg har spist ud af englenes brød.

Gud har altsaa ernæret hende i fængslet, thi englenes brød — panis angelorum — bruges om nadverens sakramente¹.

Endelig har vi en vise, hvor uskylden faar sin belønning ved et mirakel. Den falskelig anklagede mø kastes paa baalet, men ilden viger uden om hende, og anklagen mod hende falder saaledes bort, da hendes uskyld jo tydelig er bevist. (II, 108).

Hvordan folkeopfattelsen har omarbejdet visen om „Moderen under Mulde“, ser vi bl. a. af opskriften D (II, 89). Her bebrejder manden sin kone, børnenes stedmoder, at hun tager sig af dem, hvad hun jo er blevet nødt til ved den dødes besøg. Men straffen for hans ligegyldighed over for børnene — hvorom den oprindelige vise jo intet har — følger umiddelbart, idet han rammes af stumhed og lammelse og i syv aar ikke kan tale et ord eller røre sig fra sin stol. Her har den folkelige opfattelse set problemet noget anderledes end Henrik Hertz — som jo undskylder Herr Dyrings manglende omsorg med hans blinde tillid til sin hustru — idet mandens ligegyldighed her gøres bevidst, men den lader ogsaa evig retfærdighed ramme ham, som en følge af hans unaturlige haardhed.

¹ Cf. den tyske vise i D. g. F. III, p. 894, str. 6.

(Fortsættes.)

VESTER MARIE-STENEN I OG DE DANSKE RUNELIGSTEN

AF

ANDERS BÆKSTED

Vester Marie-st. I¹.

På kirkegården i Vester Marie på Bornholm står opstillet ikke færre end seks runesten. Af disse er dog kun to uskadte, de øvrige mere eller mindre medtagne af tidens tand og ved menneskenes skødesløshed. Mest ilde er der vel faret med den, som kaldes Vester Marie-stenen I: den består af syv brudstykker. Af disse er de seks sammenkittet med cement, men sammensætningen er delvis gal; det syvende ligger løst ved siden af. Dette sidste brudstykke var endda en vis tid forsvundet, men genfandtes i august 1931, da runestenene i Vester Marie af Erik Moltke blev underkastet en grundig undersøgelse til brug for den ny udgave af de danske runemindesmærker, ved Lis Jacobsen og Moltke. Som assistent ved dette arbejde havde jeg lejlighed til selv at undersøge runestenene i Vester Marie, ligesom jeg atter, ved Moltkes kontrollerende besøg i sommeren 1933, kunde forvisse mig om mine resultaters rigtighed.

I 1883 blev den gamle romanske kirke i Vester Marie nedrevet og den nuværende kirke opførtes. Ved nedrivningen fandtes i grundmuren under tårnet, omtrent to alen under jordens overflade², -en stor flad sten. Den var kløvet i adskillige stykker,

¹ Hovedparten af klichéerne er velvilligst udlånt af det nye runeværks redaktion, hvorfor jeg bringer min ærbødige tak; en særlig tak skylder jeg Moltke, fordi han har givet mig adgang til sine nylæsninger af de forskellige indskrifter. ² L. Petersen i Borholms Avis 19/8 1883.

men ved optagelsen af disse viste det sig, at stenen på den side, der havde vendt nedad, bar en runeindskrift¹. De forskellige stumper af stenen, vistnok 9 ialt, men kun fire med runer, blev samlet sammen efter brudfladerne, således som disse viste stykkernes oprindelige indbyrdes stilling, og den bornholmske skolelærer L. Petersen, en mand, hvem dansk runeforskning skylder tak for hans iver i arbejdet for fremdragning og bevaring af de bornholmske runesten, indsendte en smuk tegning til „Commissionen for Oldsagers Opbevaring“². Af denne tegning, som af L. Petersens egne ord, fremgår det tydeligt, at „de fire Stykker, paa hvilke Indskriften findes, udgjøre i Forening den øverste Del af Stenens venstre Side“.

Læsningen af runerne på denne del af stenen volder ikke megen vanskelighed; der står, mellem to rammestreger:

(i)
(a)uk · tul(a) · auk · uifriþr · þau ·³

Fem år efter dette fund, i sommeren 1888, ryddede man op i nogle rester fra den gamle kirke, som endnu henlå på kirkegården; blandt nogle sten, som var opbrudt fra grundvolden, fandtes to brudstykker af runesten, men af disse blev det ene ved uagtsomhed slået i stykker, og det grundigt. Kun på de to største stumper læstes hele runer, på det ene seks, på det andet fire. L. Petersen læste disse:

ᚠᚢᚦᚢᚱ og ᚠᚢᚦᚢᚱ

Det øvrige var fliser, hvor runerne enten var helt ødelagte eller forsvundne, og deres oprindelige indbyrdes stilling kunde ikke bestemmes. Af hensyn til mulig opklaring ved eventuelle senere fund, henlagdes småstumperne til opbevaring i kirkens materialhus — hvorfra de nu er sporløst forsvundet.

L. Petersen sendte strax indberetning om disse fund til „Commissionen for Oldsagers Opbevaring“. Han havde selv set, at det

¹ I sin indberetning 22/5 1883 meddeler arkitekt Bidstrup, at „— — Stenen utvivlsomt er slaaet i Stykker da den skulde afbenyttes til Fundamentsten“, medens L. Petersens meddelelse i Bornholms Avis lyder: „man var uheldigvis saa uforsigtig, at slaa den i flere Stykker og først derefter opdagede man, at der fandtes Runer paa den nedliggende Side“. ² Nationalmuseets 2. afdelings arkiv. ³ Således også gengivet af L. Petersen i Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager I (1886) p. 404.

itustlåede brudstykke, hvoraf de ovennævnte to mindre stumper tilsammen har ti runer, hørte til den sten, som var fundet i 1883, og tilmed viste det sig, at den ene kant på den største af de to stumper passede til kanten på det sidste stykke af den i 1883 fundne sten. På en kopi af sin tegning fra 1883 har L. Petersen indføjet disse to stykker, det ene på sin naturligt givne plads som fortsættelse af den i 1883 fundne sten, det andet som del af stenens højre side, men noget forskudt¹. Mellem den større og mindre stump mener L. Petersen, at der mangler $1\frac{1}{2}$ rune².

Af det andet runestensbrudstykke, som ligeledes fandtes i 1888, indsendte L. Petersen i august en tegning sammen med indberetningen om hele fundet, og i september en nøjagtigere tegning. Det ses, at han mærkværdigt nok på den tid ikke har været klar over, at dette brudstykke også hører til Vester Marie-st. I, og da han i september 1888, efter Nationalmuseets anmodning, ledede opstillingen og sammenkitningen af de forskellige brudstykker, udelod han det — det var det, der senere forsvandt, men gen fandtes i 1931.

Dette brudstykke indeholder begyndelsen og slutningen af en runeindskrift; den første læste L. Petersen rigtigt: **suain**, den anden, der er ret utydelig : **sina**. Hvert af de to ord står i et par i den ene ende lukkede rammestreger.

Først i Vedels bog „Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager“, der udkom i 1897, findes p. 157 en læsning af L. Petersen, i hvilken han (vel inspireret af Wimmer) har medtaget dette brudstykke:

„*Svain auk Tula auk Vifriþr þau liggja untir þi* — —“ altså „Sven og Tule og Vifred de ligge under (denne sten) —“

I 1892 og 93 undersøgte Wimmer til brug for sit store værk: „De danske Runemindesmærker“ denne nyfundne bornholmske sten. Han så strax, hvad der så længe var undgået L. Petersens opmærksomhed, at det i 1888 fundne andet brudstykke indeholdt indskriftens begyndelse og slutning³ og han har tillige gjort opmærksom på, at der efter begyndelsesordet **suain** må mangle

¹ Nationalmuseets 2. afdelings arkiv.

² Indberetning ss. 17/s 1888.

³ Wimmer. Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker. Univ. Festskr. 1895 p. 103, fodnote.

et større stykke af indskriften¹. Disse opdagelser er imidlertid også Wimmers eneste bidrag til tolkningen af dette runemindesmærke.

I sin bog „Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker“ beklager Wimmer stærkt, at der på runestenen i

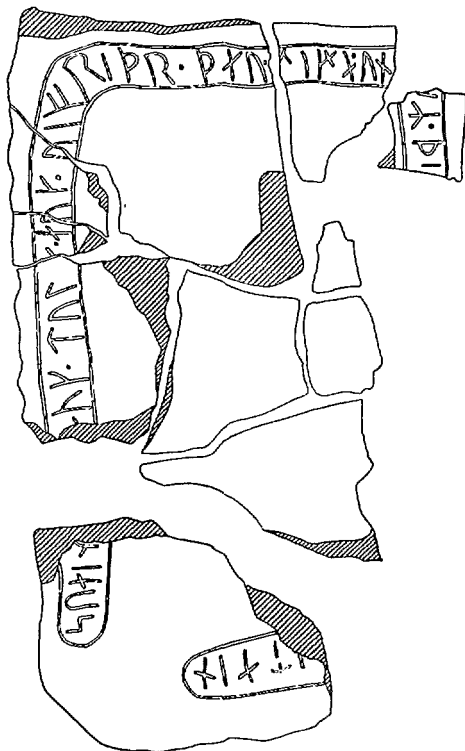

Fig. 1. VESTER MARIE-ST I.

Rekonstruktion paa grundlag af L. Petersens tegning 1883—88.

Vester Marie „til fire samtidig fundne stykker, der hører nøje sammen er føjet to andre, der senere kom for dagen, og vistnok hører til samme sten, men i ethvert tilfælde er indføjede på et helt urigtigt sted“.

Hvad det mindste af de to brudstykker angår, har Wimmer ret: det er det, som indeholder runerne **ir** · **pi**, og om hvilket

¹ Wimmer behandler denne sten i De da. Runemindesm. III (1904—05) p. 201 ff.

allerede L. Petersen bemærkede, at det indeholder en del af indskriftens højre linje¹. Det større stykke, som indeholder runerne **lika · un**, sidder derimod på sin rette plads, hvad rekonstruktionen af stenen på grundlag af L. Petersens tegning fra 1888 (fig. 1) og en undersøgelse på stedet tydeligt viser.

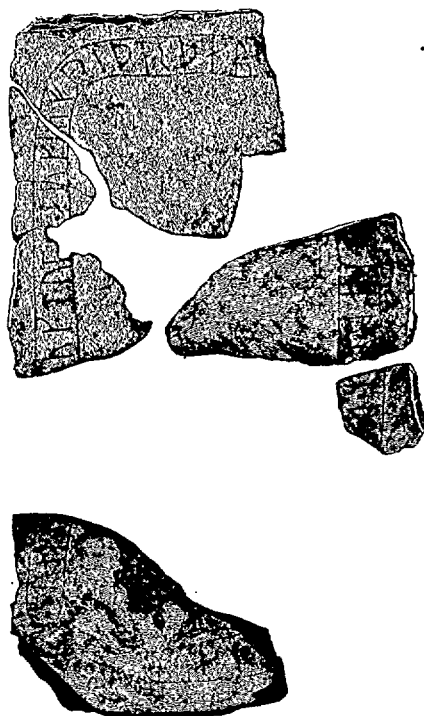

Fig. 2. VESTER MARIE-ST. I.

Wimmers sammenstilling af brudstykkerne. (Wimmer: De danske Runemindesmærker. Haandudgave ved Lis Jacobsen. No. 145).

Wimmer har på sin tegning i De da. Runemindesm. III p. 203 (fig. 2) anbragt de to brudstykker ved siden af hinanden omtrent på det sted, hvor han mener, midten af højre indskriftslinje har været. Men dér kan, som det ligeledes ses af L. Petersens tegning, det større af de to brudstykker ikke have haft sin plads:

¹ Det er så meget mærkeligere, at dette brudstykke ikke er anbragt rigtigt, som det var L. Petersen, der ledede opstillingen.

L. Petersens tegning har det pågældende sted ubeskrevne brudstykker af den oprindelige, i 1883 fundne sten.

På grund af den fejlagtige opfattelse af brudstykkernes indbyrdes stilling er Wimmers tolkning af indskriften ret ejendommelig. Han læser:

suain[· auk ·] (a)uk · tul(a) · auk · uifriþr · þau ·
[sustkin · lit](u) · ūka · un[a]r · þ[isi ·]

Her er ordene *systkin letu* fri teori; **ūka**, der skal stå for *hogga*, er opstået på følgende måde: på det første af de to brudstykker, som Wimmer anbringer i højre side af stenen, læste L. Petersen, hvad der også tydeligt står på stenen den dag i dag, **lika**; her er det utvivlsomt det eneste rigtige at opfatte den 2,5 cm lange, vistnok huggede stav over **k**'s bistav som fejlhugning. For Wimmer, der de pågældende steder fejlagtigt har opfattet et par naturlige afskalninger i stenen som huggede furer, tager denne fejlhugning sig betydeligt længere ud, og han læser den som en **u**-bistav; på den måde er hans binderune **uk** fremkommet. Samtidig fejl-læser han to sikre runer **l** og **i**, idet han det pågældende sted læser **u**!

Udfra en form **uka** for *hogga*, som forøvrigt ikke kan undre på en bornholmsk runesten, regner Wimmer så med at kunne tolke det følgende **un**||**r** som **unar**, forkortelse for **runar**.

Wimmer gav et læsningsforsøg af indskriftens sidste ord, der står på samme brudstykke som indskriftens begyndelse; i det korte bånd læste han - - **na**, og udfyldte det som L. Petersen, til *sina*, fulgt af et korsformet skille tegn, der angav indskriftens slutning. Udfra denne opfattelse foreslog han at udfylde det manglende af indskriften således: [**iftr** · **muþr** · **si**]na×, og han kunde nu give oversættelsen:

Sven og og Tole og Vifred de Søkende lod hugge disse Runer efter deres Moder.“

På det omtalte brudstykke står imidlertid ikke - - **na**; krydset er et tydeligt **n**, hvis hovedstav, omend noget krum, ikke tillader anden læsning. Foran **n** ses et, ganske vist utydeligt, men sikkert **i**, og atter her foran kommer så endelig Wimmers **a**; af runen foran **a**, som Wimmer læste **n**, ses kun hovedstav og udflysninger over toppen og midten; jeg opfatter denne rune som **t**, og en 3 cm

lang stav lige i kanten af bruddet opfatter jeg som øverste lodrette stav af et s; hele ordet læser jeg altså **stain**, og tager det som sidste ord i en angivelse af, hvem der på en eller anden måde har bragt mindesmærket i stand.

Alt dette taget i betragtning: Wimmers fejle sammensætning af stenen og hans uheldige fejllæsning, står rigtigheden af L. Petersens opfattelse dobbelt klar — — — — og medens Wimmer måtte operere med særformer som **uka** og **unar**, findes der i L. Petersens læsning ikke een ting, som kan støde an imod en naturlig opfattelse af en runeindskrift.

Som en læsning, der tager hensyn til alt foreliggende materiale, foreslås derfor:

(a)

suain [· **auk** · - - - - ·] (a)uk · **tul(i)** · **auk** · **uifriþr** ·
pau · **lika** · **un**[ti]r · **þi**[na · **stain** · - - - - - - - - - -] (st)ain
*Svend og - - - - og Tole og Vifrid, de ligger under denne
 sten. - - - - - (N.N. lagde, huggede el. l.) stenen.*

Runeligstenenes indskrifter.

Den sædvanlige indskriftsformel på vore ægte runesten er, når man ser bort fra de forskellige rosende tillæg: A rejste stenen (huggede runer) efter B. Formler af lignende art som den, der her fremtræder rekonstrueret for Vester Marie-stenens vedkommende, findes kun på en lille gruppe senere mindesmærker: runeligstenene, for Danmarks vedkommende 22 ialt, når såvel bevarede som tabte medregnes, og de gamle danske landskaber: Skåne, Halland og Blekinge tages med i optællingen.

Det er ikke uden interesse at kaste et blik på dette materiale. Ved en oversigt over indskrifterne grupperer disse sig om fire hovedtyper:

1) Sten med et enkelt navn som indskrift eller navnet i genitiv fulgt af ordet *grav*. Man jævnsføre hermed de simple indskrifter på vore allerældste runesten, der er langt ældre end kristendommen i Norden (Hovslund: *Hærulv*. Starup: *Eriks grav* o. s. v.). Om nogen direkte arv kan der selvfølgelig ikke være tale, men det er dog samme historie, der gentager sig ved de to tidsrumms begyndelse.

2) De formler, der udover den dødes navn meddeler, hvem det er, der har bragt mindet i stand (A lagde stenen over B el. l.).

Vi har her en formeltype af ældgammel karakter — — — i den forbindelse behøver man blot at påpege, at det er den samme formel, som findes på det overvejende flertal af vore egentlige runesten, kun med ordet *rejste* eller *ristede* i stedet for *lagde*. På vore egentlige runesten er denne formel fortsat også efter at kristendommen har sat sit mærke på stenene, og det kan derfor udmærket tænkes, at den her nævnte kristne ligstensformel er taget direkte i arv fra vikingestenen.

3) Denne gruppe udgøres af to sten, der danner et overgangsled fra de foregående indskrifter til de følgende; begge har formlerne: *Her hviler* —, *Her ligger* —, tilføjet meddelelse om, hvem der har bragt mindesmærket i stand.

4) Endelig formelen *Her hviler* — og variationer deraf. Denne ægte kristelige formel har gennem århundreders skiftende skikke været den egentlige ligstensformel. I middelalderen ser vi den i al sin simpelhed, en kort oplysning eller et fromt ønske (*Her hvile* —), ofte med tilknyttet bøn. På renaissancetidens prægtige monumenter findes den, men næsten begravet af anerækker og lovprisninger; på jævne folks nu forsvundne gravminder (de har vel været af træ) har den nok stået, som den i dag står på hver af kirkegårdens gravsten: *Her hviler* —, *Hvil i Fred* —.

Første gruppe udgøres af tre bevarede sten.

1) *Sale-st. I.* (Jylland) **ingærþ**. 2) *Vester Velling-st.* (Jylland) : **loþæns : graf :**, *Loddens grav*. 3) *Lösen-st. I* (Blekinge, Pl. 1) **odmar : ok · reinmod**, *Odmær og Reinmod*¹.

Anden indskriftsgruppe indeholder fem sten.

¹ Wimmer regner (DRM. IV, 1903—1908 p. 4—6) med at den lille sten fra *Egeslevmagle*, Sorø amt, er den ældste danske runeligsten, og antager at den har været *rejt* på graven. Det er rigtigt, at den har bautaform, men da den kun er knap 65 cm høj, og dens indskrift og form ikke siger noget som helst om dens anvendelse, må denne betegnes som højst usikker. Indskriften er et engelsk navn **ulnoþ**. Korset, som følger efter indskriften, gør ikke stenen til en ligsten: det er af samme simple art som det, der følger efter indskriften på *Fjenneslev-stenen*, som ikke er nogen gravsten. En sten fra *Vesløs* ved Tisted, med navnet **niklas** som eneste indskrift regnes af Wimmer (l. c. p. 24—26) med til ligstenene. Noget absolut afgørende kan ikke indvendes mod dette, men forskellige ting tyder dog på, at stenen ikke er en gravsten, men en portalsten fra kirkebygningen, hvilken mulighed allerede Wimmer påpeger. (Jvf. Lis Jacobsens håndudgave no. 228). Særlig kan man lægge mærke til, at rebsnoningsornamentet kun løber langs stenens to længdekanter. Dette kan tyde på, at stenen har været led i en arkitektur.

1) *London-st.* (England): (f)¹ **ina** : **let** : **lekia** : **st** || **in** : **pensi** : **auk** : **tuki** :, *Finne og Toke lod lægge denne sten.* 2) *Gessingholm-st.* (Jylland) **puæp** : **gæpi** : **pyni** : **oæuf** : **yfæ** : **þyriæ** : **æbi** : **sun** : **lakhæ** || **[i]** **wis** **[i]** **bepi** **[y]** **m[ar]i** **[i]** **naapisyll** **[i]** **niklaos** **[i]** **gæti** || **horderus** (det sidste ord er hugget med majuskler, kun **u** er en rune). Indskriften er endnu ikke sikkert tolket, men da ordene **yfæ þyriæ æbi sun** næppe kan betyde andet end: *over Thyre Ebbeson*, er stenens placering i denne gruppe rimelig. 3) *Vejerslev-st.* (Jylland) **iuar** · **hio** · **runa** · **þesa** · **yvær** · **skalmi** · **broþær** · **sin**², *Iver huggede disse runer over sin broder Skalmæ.* Med ordene *huggede disse runer* peger indskriften tilbage til vikingetidens formler, men ordet 'over' fortæller klart nok, at her er tale om en ligsten. 4) *Kvibile-st.* (Halland, Pl. 2) : **efi** : **auk** : **þu(rg)utr** : **þer** : **lagþu** : **stin** : **ifi(æ)** : **þorlak** : **kup** : **hialbi** : **sol** : **hans** :, *Efi og Thorget, de lagde stenen over Thorlak; Gud hjælpe hans sjæl*³. 5) *Lösen-st. III* (Blekinge). Af denne sten er nu kun et sørgelig lille brudstykke bevaret. Ingen har kunnet give en fornuftig tolkning af indskriften, som kun kendes fra den ældre, åbenbart fejlagtige tegning hos Kling: *De nomarchia orientali Blekingiæ*, Lund 1746, p. 53. Denne tegning gengives her, idet der ud for de tilsvarende steder i indskriften er tilføjet de runer, som læses på det bevarede brudstykke; man vil se, hvor usikker tegningens gengivelse af runerne er.

Indskriften er en blanding af majuskler og runer. Den har begyndt med det latinske **an[n]o d[omi]niMCCCXI**, der optager

¹ Om indskriften opr. har begyndt med **f** eller **k** kan ikke afgøres. ² Wimmer læser **yfær**, men **f** er, som Erik Moltke har vist, tydeligt stungent (indhugget punkt på nederste bistav). Denne rune er de danske runestens eneste eksempel på *stungent f*. ³ K. G. Ljunggren har behandlet denne sten i en interessant afhandling om de hallandske runesten (Arkiv f. nord. Filologi XLVII (1931) p. 227 ff.). Han læser indskriftens første ord som **ifi**, skønt det allerede på hans eget optrukne fotografi tydeligt ses, at **i** er stungent.

I samme afhandling nævnes stenene fra *Vapnø* og *Getinge*, der begge opfattes som kristne gravsten. *Vapnø-st.* (et brudstykke) er vel meget ung og har tillige formelen *Krist hjælpe hans sjæl*; af den bevarede indskrift fremgår det imidlertid, at stenen har været rejst; den kan altså ikke med større ret end såmange andre af de rejste sten opfattes som ligsten. *Getinge-st.* har også ordet *rejse*, og der er, if. Ljunggren, tradition for, at stenen er beskrevet på en af de indmurede sider. Da stenens ornamenter for en nøgtern betragter absolut mere synes at være udslag af en munter fantasi end at være kristelige symboler, må det vist i det hele taget betragtes som usikkert, om denne runesten er andet end et mislykket forsøg på at skabe en antikvitæt — eller et mere vellykket forsøg på spøgefuldhed.

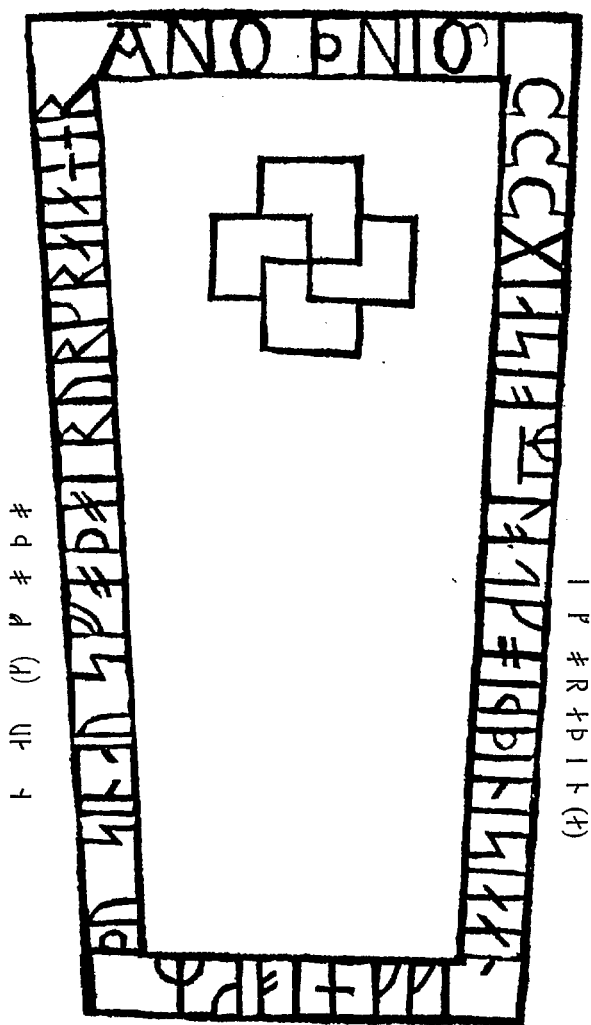

Fig. 3. LÖSEN-ST. III.

(Klings tegning, vedføjet runerne på det bevarede brudstykke).

øverste kortside og første del af højre langside. Herpå følger runerne *asio^m*, som af tidligere læsere tolkes: *a sanct Olai martyris: på st. Olav martyrs dag*, — — — her er det imidlertid nødvendigt at søge dens navn, som har udført, eller ladet udføre, gravmindet; efter disse runer følger nemlig et delvis be-

varet parti med indskriften [lot] **gøræ þin(æ) s(t)ææn**, *lod gøre denne sten*. Vi kommer nu til et helt uforståeligt parti, nemlig nederste kortsiden og begyndelsen af venstre langsiden, hvorefter vi atter har et delvis bevaret parti [si]n au(k) **fōþo[ir]** - - -, — — og *fader* — —. Herefter er indskriften atter helt uforståelig med sin slutning **urkræiæeer**, der må antages at være en forvansket gengivelse af den begravede faders navn. Alt i alt kan man om denne sten kun sige, at den omtrent må indeholde formelen *A lod gøre denne sten over* — — — *sin, og fader* — — —.

(Dr. phil. Marius Kristensen, med hvem jeg har drøftet denne indskrift, foreslår følgende hypotetiske udfyldning: **asio** — — (et kvindenavn) **lot gøræ þinæ stiææn at** — — — (mandsnavn) **bo||nda sinn ok fōþor** — — — **ar** (genitiv af et kvindenavn, f. ex. **lʀlʀlʀlʀlʀ**). Lignende formler kendes på svenske runesten).

I tredje gruppe findes de to „overgangssten“ mellem anden og fjerde gruppe.

1) *Bregninge-st.* (Tåsing) + **suæn sa||zærsuæn : ligær hæunde : helge||diakææn:ri||stæ mek:mæstær : bo : györþæ mk ::**, *Sven Sasserson ligger herunder. Helge degn ristede mig. Mester Bo gjorde mig.* 2) *Vester Marie-st. I.* (Fig. 1). Som ovenfor vist har Vester Marie-st. I formelen *Svend og* — — — og *Tole og Vifrid, de ligger under denne sten* — — — — *sten*. Jeg går ud fra, at der foran slutningsordet *sten* har stået en oplysning om, hvem der har bragt mindesmærket i stand (*A lagde stenen* el. l.), og opfatter altså denne indskrift som en kombination af „*Her hviler* — — —“ formelen og formelen *A lagde stenen over B*.

Indskriften fortæller, at fire personer (i hvert fald tre: det efter **suain** følgende parti *kan* have indeholdt et tilnavn¹) „ligger under denne sten“.

Fra gravfund og indskrifter fra Nordens middelalder kan nævnes adskillige eksempler på lignende fællesbegravelser. Selv fra de relativt få runeligsten kan der hentes materiale. Af de her behandlede sten bærer således Lösen-st. I to navne. Ligeledes fra sten med latinsk indskrift kendes mange eksempler på dobbeltbegravelse.

Begravelser med flere personer end to (der som regel vil være et ægtepar) er selvfølgelig sjældnere forekommende. Dog kan ad-

¹ Endelig skal det nævnes, at en sammensætning af brudstykkerne også bliver mulig, hvis man opfatter **suain** som begyndelsen af **suaini**, *Svenne*, et navn der bl. a. kendes fra skånske og bornholmske runesten.

skillige eksempler fra noget senere tid nævnes: en sten i *Varpelev*, Præstø amt, fra omtrent 1300 er således gravminde for fem per-

soner af samme slægt, og fra c. 1350 er en gravsten fra *Bjeverskov*, ligeledes i Præstø amt; den er lagt over mand og hustru samt søn og svigerdatter.

Fra Sverige kan nævnes flere eksempler på fællesbegravelser, forsynet med runeligsten. Her skal kun citeres fra Liljegren, Run-Urkunder (1833): No. 1631, *Vårdkumla*: Hær likkiæ fap̃har tver H̃binn ok Enarr hæto þer, No. 1632, *Uglum*: þrir likkia menn undir þæmmæ stene Kunnrr Sihfatr Hallstenn.

Der er således intet mærkeligt ved antallet af navne på Vester Marie-ligstenen. Den har vel været anbragt på en families fælles gravsted.

Den fjerde og sidste indskriftsgruppe, som indeholder sten med *Her hviler*-formlen, er den talrigeste indenfor runeligstenene, idet der kendes 9 sten af denne type.

- 1) *Bjolderup*-st. (Sønderjylland, Pl. 3) *ketil urnæ ligir h̃ir*, *Ketil Urne ligger her*.
- 2) *Føvling*-st. (Jylland, Pl. 4)

p · æsbirn¹ ik : langsum : kubap̃ : in : kristo : r̃ekuiaescæns, *Her ligger p(ater?) Esbern Langsom, hvilende i Kristo*. 3) *Vamdrup*-st. II (Jylland, tabt) Læsningen er usikker. Worm i Mon.

¹ Wimmer vilde her læse *asbl̃arn*, idet han gjorde opmærksom på, at ordets første stav, en a-bistav, ikke lå i direkte forlængelse af skråstaven i s, og derfor ikke sammen med denne kunde opfattes som en æ-bistav. Man kan selvfølgelig ikke lægge nogen vægt på, om en bistav er krum eller lige. Den a-bistav, som for Wimmer bortskaffede den uantagelige navneform *asbirn* findes ikke på stenen.

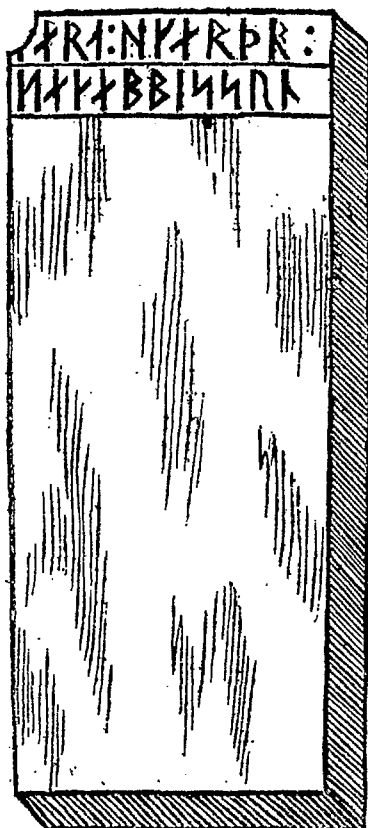

Fig. 4. VAMDRUP-ST. II.
(Worm. Mon. Dan. p. 444).

dan. og hans hjemmelsmand Skonvig i et endnu bevaret manuskript på Universitetsbiblioteket (AM 367 fol.) læser: **(h)æra : li-kærþr : || itæk æbbissun.** Senere har Peder Syv afskrevet runerne på de sten, der stod ved Trinitatis; i hans manuskript (Rostg. 21, 4to) er runerne þRI:FIYþR þR:|| FIYþBBI. 4401 gengivet som: *Heri liger þirkia Ebbis sun.* Endelig findes der en anonym afskrift af runerne på de samme sten (Ny kongelig Saml. 752 B, fol.). Her er læst: þk4:FIYþRþR:þþYRRI. 1101, **æka : likærdr : uækrrri : ttun,** men gengivet som: *eka : likerdr : uekerri : ttun.* Det er sandsynligt, at den oprindelige formel har været *Her ligger — — — søn,* men det oprindelige fornavn kan ikke bestemmes, ligesom man heller ikke med sikkerhed kan fastslå „faderens navn“ som: *Ebbe.* 4) *Galtrup-st.* (Jylland) **hær ligr : || isulfr : þo || rgils : su(n)¹,** *Her ligger Isulv, Thorgils søn.* 5) *Tisted-st.* (Jylland) + **þorh | amdis | sōn | hui-lær² | hærae |,** *Thor Amdissøn hviler her.* 6) *Hoby-st.* (Skåne, tabt) kendes gennem Skonvigs tegning til Worms runeværk i AM 369 fol. Hos Worm (Mon. dan. p. 180) gengives indskriften **anima famuli tui benedikti tekum sine fine rekuieskat in pase** (her har Skonvigs tegning **pace**) **amen, Din tjener Benedikts sjæl hvile hos dig i fred uden ende, amen.** 7) *Alrum-st.* (Skåne, tabt) er efter Skonvigs tegning i AM

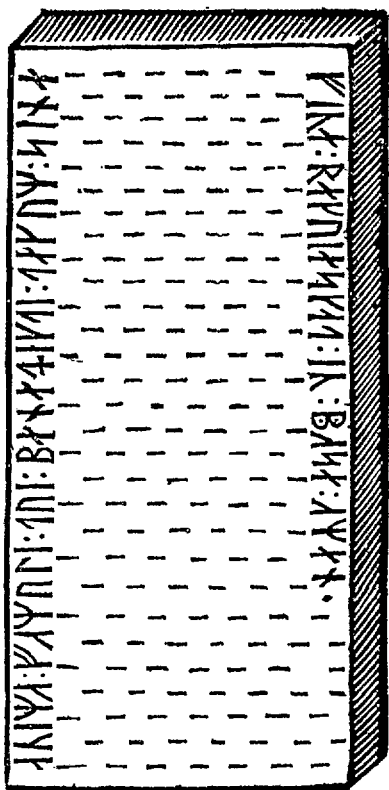

Fig. 5. HOBY-ST.
(Worm. Mon. Dan. p. 180).

¹ Wimmer (DRM. IV p. 11 f.) kan ikke anerkende punkterne i k-runerne i **ligr** og **þorgils**; det er dog tydeligt, at de er hugget, og ikke tilfældige fordybninger i stenen. ² Af æ ses kun en bistav skråt opad til højre fra l's hovedstav; runeformerne er i det hele af et meget ungt præg, a: 1 n: 1 d: 1; de minder om de unge runer på *Egense døbefont* fra Fyn.

369 fol. afbildet hos Worm, Mon. dan. p. 176, her ligr **hilþulf suin sun uoþir**¹, *Herunder ligger Hildulf Svensson*. Indskriften slutter med et ave Maria: **ave maria kratia** (Skonvig: **kragia**) **þominus tekum benedikta tu in mulieribus et benepiktus fruktus uentris tui amen**. 8) *Hästveda-st.* (Skåne) **in manus tuas domine komændo spiritum || tuum : asa :** *I dine hænder, Herre, befaler jeg din ånd, Åse*. Indskriften kan kun forstås således, at den bedende, stenrejseren eller den efterladte, henvender sig talende til Gud og sjælen på een gang, og overgiver sjælen til Herrens varetægt². 9) *Holm-st.* (Halland, Pl. 4): **hiar : (lig)ær : ennar : arnbiornar : sun : guþ**, *Her ligger Ener, Arnbjørns søn. Gud*³.

Endnu er tilbage tre runeligsten, som det ikke er muligt at indordne i nogen af de ovenfor opstillede fire grupper.

1) *Suldrup-st.* (Jylland) fire runer 411:4 som ikke giver nogen mening. 2) *Hillerslev-st.* (Jylland) kan ikke læses, da runerne er meget udslidte og stenen er anvendt som byggeemne i Hillerslev kirketårn; den er anbragt c. 7 m over jorden. 3) *Sal-st. II* (Jylland). Ornament og skrift, som har været hugget i lavt relief, er overordentlig udslidt, og af det hele er der kun ganske usikre spor tilbage.

Wimmer læste under tydningsforsøg, der med mellemrum strakte sig over flere år, en indskrift, som han troede bekræftet ved gentagen undersøgelse af sten og papaftryk: **plazide * pāuset sub t || era + narfo**

¹ Her er o-runen þ rimeligvis et fejl gengivet n: þ, skønt både Skonvigs tegning og Worms tekst har þ. Hvis ordet har været meget slidt kan også þ være fejllæst: man vilde vente en form: **undir**. ² Wimmer vil (DRM. IV. p. 63 f.) se en rettelse af **tuum** til **meum**, så indskriften skulde få den rigtige form efter Luc. 23,40: *I dine hænder, Herre, befaler jeg min ånd*. De linjer, han regner med, er imidlertid helt tilfældige furer i stenen. ³ K. G. Ljunggren (Arkiv for nord. Filologi XLVII p. 243 f.) udfylder det sidste ord **guþ** til *Gud hjælpe sjælen* el. l., idet han gør opmærksom på, at indskriften meget vel kan have fortsat på en nu forsvunden del af gravmindet. Det er dog ikke givet, at indskriften har været fortsat; som den er, synes den smukt og naturligt afsluttet, idet det ikke er usædvanligt, at et enkelt ord eller udtryk alene står for en hel bøn eller en hellig handling; ordet *Gud* optræder vel her som *ave Maria* mange andre steder. En indskrift, der synes at støtte denne teori, findes på to sten fra Häggeslät, V. Götland, der bl. a. er afbildet hos Liljegren, Run-Lära (1832) pl. III. **hulfast laffi stin ifir || kala faþur sin kuþ**. De to samhørende sten er „gavlstenene“ som Holm-stenen. Den første af dem synes nu at være forsvundet (Torin. Westergötlands Runeinskrifter I (1871) Nr. 15).

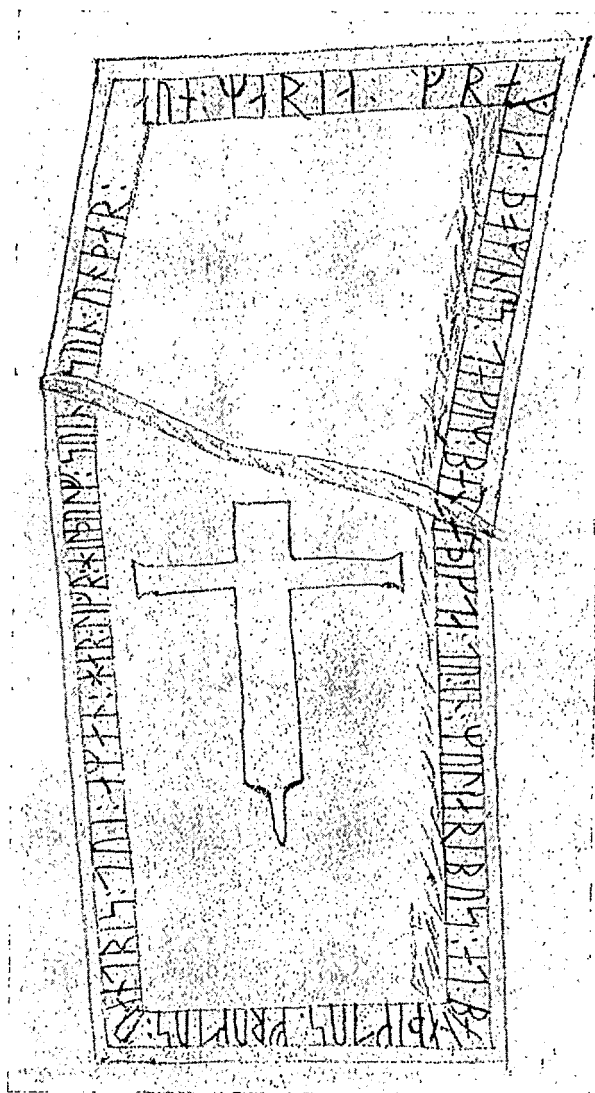

Fig. 6. ALRUM-ST.
(Skonvigs tegning i AM 369 fol.).

sepultus +. Det rigtigste, der endnu er sagt om denne indskrift, er imidlertid Thorsens (af Wimmer citerede) udtalelse i *De danske Runemindesmærker* II,2 (1880) p. 182: „Ved den *store Sal-Runesten* — — — kan man

kun komme så vidt, at Indskriften kan siges at være med Runer, skjønt der er en temmelig lang Linie langs med hver Side af Korsfiguren, — al Gising om noget læseligt Navn derpå, eller andet, er således utilstødeligt.⁴

Runeligstenenes form og udsmykning.

Hvad formerne angår opviser de danske middelalderlige ligsten stor rigdom. Materialet kan inddeles i forskellige typiske grupper, men disse kan dog ikke siges, at være indbyrdes skarpt afgrænsede: flade, svagt trapezformede eller rektangulære sten, som ofte er ret lange i forhold til bredden — bredere trapezformede sten med svagt hvælvet overflade — tagdannede eller halvcylindrerformede sten og endelig sten af større tykkelse, der synes at være et billede på kisten eller sarkofagen¹.

Alle disse former for ligsten og de forskellige variationer heraf, har været beregnet til at anbringes i liggende stilling over graven, enten direkte på jordoverfladen (evt. noget nedgravet i jorden) eller understøttet ved enderne af mindre, med fals forsynede sten, som hævede ligstenen selv lidt op fra jorden. Endelig har det ikke været usædvanligt, at der ved hver ende af den liggende sten har været mindre rejste „gavlsten“ af forskellig form og udsmykning, eventuelt med indskrift².

Grupperet i afdelinger efter den ydre form tager det danske runeligstensmateriale sig ud som følger.

¹ Til runeligstenene regner Wimmer også en rullesten fra *Hvidbjerg* i Viborg amt, med indskriften *Bed for Bo* og et brudstykke med et par enkelte runer fra *Bårse* i Præstø amt. Begge disse runesten er dog af en sådan art, at man intet som helst kan sige om deres oprindelige anvendelse. ² I *Eskilstuna* i Sverige stødte man i 1912 ved jordarbejder på forskellige rester af middelalderlige gravminder. Det er lykkedes Sune Lindqvist fuldstændigt at rekonstruere et sådant gravminde, der har været en over jorden stående sarkofag, bestående af sider, låg og to høje spidsbueformede gavlstene, alle rigt ornamenterede. (Sune Lindqvist, *Den heliga Eskils biskopsdöme*, 1915 p. 73 ff. og *Södermanlands runinskrifter* nr. 356). De omtalte gavlstene har en højde på c. 2 m og en bredde på c. 1 m. Af denne interessante type af middelalderlige gravminder er ingen fundet på dansk område. Sune Lindqvist foreslår ganske vist (l. c. p. 73 f) at opfatte de skånske runesten fra *Tullstorp* og *Holmby* som sådanne gavlstene. *Tullstorp-stenen* er imidlertid næsten 1½ m bred, og et gravmæle af denne art (hvad enten man nu tænkte sig en på jorden liggende sten eller en mere kunstfærdigt bygget sarkofag i tilknytning til to sådanne gavlstene som *Tullstorp-st.*) vilde have jätte-dimensioner. *Holmby-st.* er ganske vist kun uanselig i forhold til den vældige *Tullstorp-st.*, men med sin bredde på c. 130 cm bør den dog vække stærk tvivl om denne antagelses holdbarhed.

I. Utilhugne.

Vejerslev-st.

Kvibile-st. (Pl. 2).

Begge disse sten er naturligt flade på indskriftsiden, og iøvrigt utilhugne og uden ornamenter. Indskriften på Kvibile-st. er dog omgivet af rammestreg.

II. Alm. trapezformede sten.

Vamdrup-st. II. (Fig. 4).

Sale-st. I.

Sale-st. II.

Suldrup-st. II.

Lösen-st. I. (Pl. 1).

Lösen-st. III. (Fig. 3).

Denne gruppe udgøres af sten, der formodentlig har været anbragt direkte på jordoverfladen (eller i plan med kirkegulvet) over graven.

III. Trapezformede sten med særlig karakter.

Føvling-st. (Pl. 4). — Wimmer anser det (DRM. IV. p. 32) for sikkert, at denne sten har været *rejst* på graven, og han henviser i denne forbindelse til stenens udprægede bautaform. Et par forhold må dog tages i betragtning, før man i dette tilfælde slår sig til ro med Wimmers afgørelse: for det første kommer det lille processionskors, som er stenens eneste ornamentale udsmykning, til at stå på hovedet, hvis stenen er opretstående. Wimmer begrundet sin antagelse med „stenens og indskriftens hele form“, men hvad han mener med disse ord, er uklart. Nu er det ganske vist ikke ukendt, at vikingetiden ikke tog det så nøje med anbringelsen af sine stenornamenter, men der findes næppe eksempler på, at man ligefrem har vendt op og ned på selve det hellige kors¹. For det andet er der mellem stenens bund og indskriftbåndets begyndelse kun en afstand på få cm, så kort, at der ikke kan have været tale om støtte af stenen ved nedgravning, da i så fald en temmelig stor del af indskriften måtte blive dækket af jorden. Skulde den have været rejst, måtte den have været støttet af et muret fundament, men man kan næppe antage, at noget sådant har været anvendt ved en middelalderlig gravsten. Problemet løser sig selv, når man opfatter Føvling-stenen som en almindelig lig-

¹ jfr. *Bjolderup* og *Sale I*, hvor indskr. netop står på hovedet, men korset ret.

gende ligsten. Noget nedsænket i jorden får den udseende af den sædvanlige trapezformede gravstenstype, dog med afrundet fodende. Når stenen ligger således, ses korset anbragt på en naturlig måde, og indskriften læses naturligt på den liggende sten i et bånd fra den brede hovedende til den smallere fodende¹.

Gessingholm-st. Da indskriften her er anbragt på de smalle lodrette sideflader, må stenen nødvendigvis have ligget helt ovenpå jorden, vel endda noget hævet; (kan evt. have været låg på et cenotaph).

Bregninge-st. Kisteformet, med ornerede sideflader. Må som den foregående have været anbragt helt over jorden.

Galtrup-st. er indmuret, om dens form kan derfor intet siges.

IV. Rektangulære sten.

Vester Velling-st.

Tisted-st.

Hillerslev-st. Ornament i lavt relief, indrammet af et smalt bånd langs overfladens fire kanter. Ved hver ende af overfladen er udhugget et kors, adskilt fra midterpartiet af et dobbelt tværbånd. Midterpartiet er optaget af et stort skjold med to stiliserede blomster af forskellig størrelse. I hvert hjørne af det kors, der er anbragt på fodenden af stenens overflade, ses et bladornament. På hvert af de to ovenfor nævnte dobbelte tværbånd, er udhugget et navn med latinske bogstaver, foroven **Thorchil**, forneden **Mergret**. Stenen er altså en fælles ligsten, efter al sandsynlighed over et ægtepar. Dette stemmer godt med stenens gennemførte dobbeltudsmykning: to kors, to par tværbånd, to rosetter i skjoldet. Wimmer forklarer ganske vist (DRM IV p. 56) skjoldet med de to rosetter som et adeligt våben, men et våbenmærke af dette udseende er visst ikke påvist andet sted. Hans forklaring af korset med de fire ornamenter synes også uholdbar. Efter hans opfattelse forestiller ornamenterne to hjerter og to ankergræb, og sammen med korset skulde det hele danne „det gamle symbol på tro, håb og kærlighed.“ Man bør sikkert være varsom med at slutte sig til denne poetiske opfattelse: hverken hjerterne eller ankergrebene virker synderlig overbevisende.

¹ Stenen omtales også første gang i litteraturen som liggende. Det er i de præsteindberetninger fra forskellige landsdele, som indsendtes til Worm, da han forberedte sit runeværk. Her skrives fra Ribe anit (1638—39) om Føvling-st. „— den haffuer ligget først paa en Adelsmans graff.“

LÖSEN-ST. I. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto.)

KVIBILE-ST. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto.)

BJOLDERUP-ST. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto.)

FØVLING-ST. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto.)

HOLM-ST. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto. Indskriftens beg.)

HOLM-ST. $\frac{1}{12}$.
(Optr. foto. Indskriftens slutn.)

Hoby-st. (Fig. 5).

Alrum-st. (Fig. 6).

— *Vester-Marie-st. I.* (Fig. 1). I sin ny skikkelse optræder Vester Marie-stenen som en stor, flad ligsten, vel omkring 130 cm bred; om længden kan naturligvis overhovedet intet udregnes. En ligsten af sådanne dimensioner fra middelalderen vil måske vække undren, men der kendes dog ligsten fra samme tidsrum, der nærmer sig den i størrelse. Således er en sten fra *Lyngby kirke*, *Randers amt*, 2 m lang og 1 m bred; to ligestore sten fra *Framlev* i *Århus amt* er næved $2\frac{1}{2}$ m lange, men ganske vist til gengæld kun 70 cm brede; den kendte ligsten fra *Vestervig (Liden Kirstens grav)* er $3\frac{1}{2}$ m lang¹. Evnen og lysten til at fremstille større gravsten har da ikke manglet, når materiale forefandt, og man kan ikke undres over, at en ligsten fra *Bornholm*, der netop har de allerbedste betingelser for at levere velegnet stenmateriale, allerede i middelalderen optræder med en særlig bredde.

V. Gavlst. (jvf. p. 15).

London-st., en lille trapezformet sten, hvis største længde er 70 cm, største bredde c. 55 cm. Der er ingen tvivl om, at den er en gavlst. der har været rejst ved enden af en liggende sten.

Hästveda-st.

Holm-st. (Pl. 4).

VI. Hvalv.¹

Bjolderup-st. (Pl. 3) er en af vore største runeligsten med en længde på c. 190 cm. Grundfladen har almindelig trapezform, dog har den mindste kortsider oprindelig været afrundet. Overfladen er hvælvet (temmelig fladt) med et meget udslidt ornament i lavt relief. I 1838 skrev en viss L. J. i „Morskabslæsning for den danske Almue“, at det forestillede „en menneskelig Figur“ og i DRM. IV p. 28 foreslår Wimmer at opfatte ornamentet som et sværd og et adeligt våben, bestående af et bladornament. Ved en

¹ Alle mål er taget fra Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen 1889.

² Der findes ingen klar definition af dette ord, der bruges snart om den hvælvede sten, snart om den stensatte grav. Jeg bruger det her i betydningen: sten med hvælvet (buet) overflade.

undersøgelse med projektorbelysning, som under Erik Moltkes ledelse foretoges i Maj 1933, blev min overbevisning om, at vi på Bjolderup-stenen hverken skulde søge menneskefigurer eller adelige våbenmærker, bekræftet: det sås tydeligt, at ornamentet er et kors, der som en blomst gror op mellem to langstilkede, udadbøjede blade. Desuden afslørede projektøren midt på korsets „stængel“ to hidtil oversete blade af samme art som dem ved foden af korset¹. Indskriften står på hovedet i forhold til ornamentet.

¹ Erik Moltke i Kieler Neueste Nachrichten 18/6 1933.

KONTAMINASJONER

AF

HARALD HUNDRUP

Hvis Hjernen, idet den søger at gi en Forestilling sproglig Form, har to Udtryk (Ord eller Vendinger) til sin Rådighed, der samtidig lige påtrængende fremstiller sig for Tanken, så det i Farten ikke lykkes at træffe et Valg, vil Resultatet blive en Kontaminasjon:

Intet af Udtrykkene når frem til at gøre sig fuldt gældende, i hvert Fald ikke med Udelukkelse af Rivalen, men det ene smitter af på det andet, ofte temmelig forstyrrende; eller om man vil: Ved en Sammensmeltning af begge avles et nyt Udtryk, hvori Egenskaber fra „Forældrene“ mødes og må forliges som de bedst kan.

Har denne Parring ikke været alt for hasarderet, kan der godt komme noget ud deraf, som man egentlig kun finder den Indvending imod, at Sprogbrugen strengt taget ikke anerkender det (f. Eks. ta Men af, være til Hindring for).

I andre Tilfælde vil uheldig Krydsning frembringe Bastarder, der er så barokke, så håndgribeligt uregelrette, at de næppe har Udsigt til at få Lov at leve videre og Magen ikke let ser Lyset (som Gravmonumæle, unaturligt Barn, kortknappet).

Imellem de mildeste og de vildeste flokker sig en Skare, hvis Brist er letpåviselige, men alligevel mere eller mindre tilslørede for enhver, der ikke har en vis Øvelse i at gøre Sproget til Genstand for Iagttagelse, hvad selv Skribenter af Fag ofte er mærkværdig fremmede for (Eksempler hærpå er Nytårsskifte, om sig bredende, de(t) fleste Antal).

Et sådant Udtryks Bastardnatur blir næsten aldrig Ophavsmanden bevidst; og da han intet som helst latterligt eller stødende bemærker, vil han måske ved given Lejlighed uden Skrupler gentag

det, hvorpå det efterhånden overføres til andre ukritiske og tanke-løse Menneskers Sprog og blir almindeligt.

Selve det at begå Kontaminasjoner er dog ingenlunde i og for sig Tegn på mangelfuld Hjernevirksomhed. Den, hvis Tanker melder sig livligt og kræver at blive hurtigt omsat i Ord, kommer netop nemt ud derfor, især ved samtidig Oprømthet eller Iver.

Er imidlertid Sprogfølelsen og den logiske Sans tilstrækkelig vågne, vil „Kontaminator“ omgående reagere mod Processen og vrage Udtrykket; for lidt nærmere logisk-sproglig Eftertanke viser Flertallet af Kontaminasjoner sig snart at være

non bene junctarum discordia semina vocum.

Undertiden finder vi, at der af samme Komponenter fremkommer to forskellige Kontaminasjoner, idet „Forældrene“ parrer sig endnu en Gang efter at ha byttet Rolle — ligesom de gamle påstod at Hyænerne havde for Skik. Eksempler på (eller som det med en Kontaminasjon hedder: Eksemplarer på) sådanne Søgskendepar er anmode til og opfordre om, af Størrelse med og på Størrelse som, de fleste Antal og det fleste Antal.

Det sker også, at den ene af „Forældrene“ selv er hybrid; således avles komme på Tanke og talløse af. Ja en Kontaminasjon kan endog ha et helt Stamtræ bag sig, der indeholder to andre Kontaminasjoner, hvilket er Tilfældet med stamme så langt tilbage som fra: Først avler stamme fra og gå tilbage til stamme tilbage til, der igen sammen med stamme fra (nu optrædende som „Hunhyæne“) avler stamme tilbage fra, hvorefter sluttelig denne ved Forbindelse med gå så langt tilbage som til avler Kontaminasjonen i 3. Potens stamme så langt tilbage som fra.

Hvad det er for Komponenter, en Kontaminasjon skylder sin Oprindelse, lar sig kun med større eller mindre Sikkerhed og Nøjagtighed slutte af dens Udseende; den alene er det givne, og gennem en Sondring mellem de modstridende Bestanddele og Udfyldning af det manglende må Komponenterne rekonstrueres (siden hen vil der i Eksempler blive sondret med et Plus og udfyldt i Parentes). Endogså når man selv er Ophav til Kontaminasjonen, har man oftest ikke andet at holde sig til ved Bestemmelse af Komponenterne end Resultatet: kun det er nået helt op over Be-

vidsthedens Tærskel. Heldigvis gir Suppleringsen sig i de fleste Tilfælde let, og Tvivl vil sjælden gælde noget væsentligt.

Naturligvis opstår de mest nærliggende Kontaminasjoner spontant hos flere, men særlig hyppige Dannelser skylder dog sikkert i Hovedsagen Reproduksjon deres Udbredelse. Og selv den, der ved Besked, kan komme til at arbejde med på Videreføringen; er man nemlig udsat for idelig at høre og se en Kontaminasjon, især af mildere Art, vil den til sidst uforvarende liste sig ind i ens Talebrug. På denne Måde ender den let med at blive så udbredt og almindeligt brugt, at kun yderst få tar Anstød deraf (f. Eks. høre til en af); nogle Kontaminasjoner tilhører da også faktisk den fuldt anerkendte Sprogbrug (bl. a. Gavstrik, hvor blir han af).

Om en foreliggende Kontaminasjon er reproduceret eller oprindelig, vil kun undtagelsesvis kunne afgøres med Bestemthed. Dærimod vil det, når man ikke får den præsenteret blot som løsreven Kendsgerning, men selv oplever den i en given Situasjon eller støder på den som Led af en Tekst i de naturlige Omgivelser, så godt som altid stå en klart, om den er ægte, d. v. s. ikke bevidst konstrueret.

Reglen er naturligvis, at Kontaminering foregår ganske ubevidst og højst ufrivilligt, og hvis Udtrykket antas af andre, sker det i de allerfleste Tilfælde uden Anelse om noget fordægtigt derved. For visse Dannelsers Vedkommende kan Processen imidlertid være tilstræbt af et vittigt Hode — dog vil jeg tro, der da gerne er lidt Uvilkårlighed med i Spillet, ligesom ved de bedste Ordspils Tilblivelse — og i spøgende, jargongagtig Tale træffes en bevidst Reproduksjon af enkelte Kontaminasjoner.

Det er således muligt, at det yndede Ord Afbedrag engang blev udpønset af en, der ønskede at stemple Afbetalings- eller Afdragssystemet med en odiøs Biklang af en anden Glose; men det kan også godt oprindelig være en heldig (eller uheldig) Fortalelse, der så siden i Kraft af sin let gennemskuelige Morsomhed bevidst gentas. Snarere kunde jeg tænke mig, at Ord som sindsfortosset, melantravrig og melantrist var konstruerede for at opnå en komisk Virkning, måske også det synftige Spirikum (Spiri(tus + Peri)kum) og Kraftadjektivet fænomenorm (bægge dog med Lydtilknytninger!). Udtrykket i den Henretning (Hen(seende) + Retning), der bruges i Slang, vilde jeg dærimod absolut holde for „ægte“ fra først af.

Den langt overvejende Del af de Kontaminasjoner, jeg har samlet, er det kun lykkedes mig at observere en enkelt Gang; det synes altså at være døgnflygtige Dannelser.

Hærvæd forringes vel ikke deres Værdi som Stof til Belysning af et sprogligt Fænomen, men en særlig Interesse knytter sig alligevel til de temmelig mange Tilfælde, der ved på ny at dukke op, ofte rum Tid efter og fra en helt anden Kilde, viser sig at besidde Eksistensmuligheder ud over Øjeblikket og Individet.

Og når ikke en Kontaminasjons Dannelsesmåde er alt for kunstig, så den øjensynlig har krævet særlig heldige Sammentræf for at opstå, eller dens Form for afstikkende, så den vil ha vanskeligt ved at blive reproduceret — når den tværtimod falder naturlig, men jeg desuagtet blot har truffet den én Gang, kunde dette bero på mine Erfaringers snævre Begrænsning. Ude i Talesprogets vide Mark fører den måske en beskeden, men betrygget Tilværelse.

Det er da også mit Håb, at Læseren netop i nogle af disse tilsyneladende *ἀπαξ λεγόμενα* vil finde Bekræftelse på sine egne lagtagelser og samtidig bekræfte mine.

For at en Kontaminasjon kan komme i Stand er det nødvendigt, at de Udtryk, der ligger til Grund, har været stærkt associerede i Bevidstheden.

Dette skyldes i Reglen, at Komponenterne er mere eller mindre synonyme, eller i al Fald for Tanken har stået sådan (se f. Eks. høre Nys om, ikke la en noget efter), men undertiden er det Kategorifællesskab eller Modsætningsforhold, der har bevirket Associationen.

Ved Forbindelse med sin Modsætning Alkoholist omdannes således Afholdsmand til Afholdkolist; ved at høre til samme Kategorier kontamineres Navne på forskellige japanske Bjerge (Fusijama og Kirisjima), „faldende“ Sygdomme (Epilepsi og Apopleksi) eller svenske Digtere (Tegnér og Stagnelius) — de må alle ha været nær associerede hos Ophavsmændene (jeg, der begik „Tegnелиus“, læste i sin Tid T. og S. jævnsides), men i Stedet for en simpel Forveksling af Navnene er Resultatet blevet en Sammenblanding. Som nedenfor skal påpeges har i disse Tilfælde Lydlighed været stærkt medvirkende.

Også en hel Del pleonastiske og enkelte tautologiske

Udtryk forklares lettest som opstående ved Kontaminering, f. Eks. tautologisk 16,5 Procent pr. 100 Indbyggere, et Par Timer eller to, pleonastisk de mest populære, en kvindelig Arbejderske, Solparasol, falbyde til Salg. Undertiden drejer det sig hær ikke engang om Kontaminering af to forskellige Udtryk for det samme, men blot af to Udtryksmåder, således Sværvægtsmesterskabet i Sværvægt af Sværvægtsmesterskabet + Mesterskabet i Sværvægt.

Dærimod kan en udbredt Tautologi som Attentatforsøg næppe anses for kontamineret af Attentat og Mordforsøg, idet det første af disse Ord blandt almindelige Brugere slet ikke føles som synonymt med det sidste, men ved Ukendskab til dets egenlige Betydning blot opfattes lig Snigmord (eller ødelæggende Indgreb, f. Eks. over for et Jernbanetog), hvorefter man, hvis Attentatet ikke er lykkedes, tilføjer -forsøg som i Mordforsøg (Ødelæggelsesforsøg).

Foruden den indre Sammenknytning gennem Betydningen finder vi i en Mængde Tilfælde ydre Ligheder mellem Komponenterne, der har virket befordrende med.

Således når de to kontaminede Udtryk — dog stadig som Følge af Betydningsslægtskabet — er fælles om et Ord eller en Forstavelse, der kommer til at indgå i det nye Udtryk: *Gravmonu*(ment + *Grav*)mæle, *Nytår* + (*År*)sskifte, *forhøre* sig (om + *høre*) til, *bemærke* + (*mærke*) sig, *anbefale* + (*anmode*) om, *Af*(be)taling + (*Af*)drag, holde sit (*Indtog* + få) *Indpas*. Det sker også, at et sådant fælles Ord ikke kommer med i Nydannelsen: *Skild*(vagt + *Vagt*)post; på samme Måde — mod Forventning — i sønderdøvende af (*øre*)sønder(rivendé + *øre*)døvende.

Men hær træder et nyt sammenknyttende Moment til, nemlig Ligheden mellem Lydene -iv- og -øv-. Sådanne tilfældige Lydligheder kan påvises i adskillige Kontaminasjoners Komponenter.

Nogle har ligefrem hele rimende Ord: *Vende*(kåbe + *Rende*)maske, *trække* (*Hus* + *vække*) Opsigt, *mænge* sig (med + *trænge* sig) ind på, *møde* + (*støde*) på, gi (*Slip*) på + (ville gå) *Glip* (af); andre blot større eller mindre Samklang, lige fra en enkelt Vokal eller Konsonant som i *Uld*(lus + *U*)tøj, *ride* Tak + (*være* Tak) skyldig over Tilfælde som *Gravmonu*(ment + *Grav*)mæle og *Grav*(kapel + *Voks*)kabinet til fyldigere Overensstemmelse: *Teg*(nér + *Stag*)nelius, *kv*(alm + *v*)ammel, *E*(pilepsi + *A*)popleksi.

Tilstedeværelsen af Lydlighed er ingenlunde nogen Betingelse; det er først og fremmest Udtrykkenes nære Associaſjon, sædvanligvis på Grund af Synonymitet, der bevirker Kontaminering. Men lydlige Sammenfald vil ikke sjældnen medvirke. —

I det følgende skal meddeles mellem 5 og 6 Hundrede moderne danske Kontaminasjoner, væsenlig samlede gennem de sidste 15 År.

Sammenstillingen er foretaget således, at Stoffet deles i Grupperne I—VII efter grammatisk Art¹, derpå inden for hvert af disse Afsnit igen efter Dannelsesstypen i 4 Klasser, hvortil kommer enkelte „uregelmæssige“ Tilfælde, der falder uden for dem (udgør kun 1,6 Procent).

De 4 Typer betegnes ved Tallene 1, 2, 3, 4; de er følgende: 1: Der begyndes med noget af 1. Komponent og endes med Slutningen af 2. (Skema a (b + c) d). 2: Til 1. Komponent føjes Slutningen af 2. (ab + (c)d). 3: Til Begyndelsen af 1. Komponent føjes 2. (a(b) + cd). 4: Noget inde i 1. Komponent erstattes fra 2. (a(b)c + d(e) eller (d)e eller (d)e(f)).

Kilderne har hovedsagelig været skriftlige, i en Del Tilfælde dog også mundtlige, idet jeg både har optegnet efter andres Tale og grebet mig selv i sådanne Fortællelser (hele 27, enkelte vel reproducerede; så mange naturligvis fordi man altid kan ha sig selv under Observasjon). Der er kun medtaget, hvad jeg personlig har konstateret; eneste Undtagelse danner et Par dagbladsrefererede Eksempler, hvis Autenticitet der ikke er Grund til at tvivle om. Af meget kendte og almindelig nævnte Kontaminasjoner er kun opført nogle få, hvor jeg syntes Fuldstændigheden krævede det. I nedenstående Liste over benyttede Forkortelser oplyser b, f, g, h, l, r, s og x om Kilden.

b: Dagblad, Underholdnings- el. Reklamehæfte — . . . d . . . : hvor . . . ikke må forstås = . . . — f: Indskrift på Forretningskort

¹ I: Kontaminering af 2 Substantiver, II: af Adjektiv og Substantiv og af 2 Biord, III: af 2 Adjektiver, IV: af 2 Substantiver, bægge el. kun det ene m. tilhørende Adjektiv, V: af 2 Par sammenhørende Substantiver (1, uregelm.) eller et Par sådanne og et Subst. m. Præfiks (3) el. et Par sådanne og et sammensat Subst. (2, 4), VI: af 2 Verber el. Verbalforbindelser (V. + Objekt, V. + Adverbium, V. + Præpos. m. Styr. osv.), VII: forskellige andre syntaktiske Kontaminasjoner.

og lign. — g: grebet mig selv i — h: opnoteret efter andres Tale — k: Kontaminering v. Kategorifølelseskab — l: Boglitteraturen — m: Modsætningskontaminasjon — n(n): blir Homonym(-fon) til i Forvejen eksisterende Ord (m. Betydningen . . .) — p: pleonastisk — r: efter (avtentisk) Dagbladsreferat — s: Manuskript (hånd- el. maskinskrevet) — t: tautologisk — x: opnoteret uden Kildeangivelse. — Et Tal, tilføjet i Parentes efter s og b, angiver i enkelte Tilfælde, hvor mange Gange vedkommende Kontaminasjon er konstateret sådanne Steder. Kursiv i Komponenterne fremhæver tilfældig Lydlighed, der må antages at ha befordret Kontamineringen.

I

1: Over(trædelse + For)seelse s, Ned(sættelse + Af)slag [i Prisen] ns, Ud(løsning + Af)løb [for Lysten] ns, På(fund + Ind)fald g, Op(tælling + Be)regning ns. I følgende 11 Tilfælde er det 2 Varianter af det samme Ord, der kontamineres ved Vaklen mellem dets Form i forskellige Sprog: Fernis(ering + Vernis)sage s, Liber(i + Livr)é s, Notturn(o + Nocturn)e s og Nocturn(e + Notturn)o s (6) b, Konfi(tyre + Konfe)ktyre f, Em(pire- + Im)perie- sb (og Empir(e + Imper)ium sb, der dog måske snarere må forklares som Metatese af Vokalerne), Janicul(um + Gianicol)o s og Gianic(olo + Janic)ulum b, Divertisse(ment + Diverti)mento s, O(dyssevs + U)lysses; hæertil slutter sig Bak(terie + Ba)cille sh alm. — E(pilepsi + A)popleksi ks, Fu(sijama + Kiri)sjima kb, Teg(nér + Stag)nelius kg, Lucr(etius + Sokr)ates kh, Billi(on + Milli)ard (n)bl, Skr(æt + Sk)al (n) Af-fald, jfr. Skrivemåden Skrallebøtte (for Skralde-) jævnsides Skrælle- (v. Folkeetymologi) b, danner Verbet skralle s, Landbo(er, Plur. + Land)be-folkning sb, Gravmonu(ment + Grav)mæle s, Uld(lus + U)tøj ng, Reali(tet + Illu)sjon — ikke egl. m, men fremkommet ved Vaklen mell. enstydig negativ og positiv Udtryksmåde: det er vel ingen (Illu)sjon + (det er vel en) Reali(tet) g, Følge(skab + Fod)spor g, Hoved(parten + Over)taget [„Eng-land, USA og Tyskland kæmper om Markedet. Oprindeligt havde Eng-lænderne H.“] s, Vende(kåbe + Rende)maske s, Hekse(keddel + Hvepse)-rede g, Ravne(krog + Hunde)hul s, Grav(kapel + Voks)kabinet [„uhygge-ligt som i et G.“] h, Skild(vagt + Vagt)post s.

2: Landbrug + (Land)væsen > Landbrugsv. v. Dobbeltsammensæt-ning b, Stukkator + (Stukkatur)fabrikant b, Korrektør + (Korrektur)læser h, Nyttår + (År)sskifte s (10) b (8), Smedje + (Smede)værksted sf, Tsarist + (Tsar)tilhænger s, Elg + (Els)dyr b.

3: Ra(balder) + Bulder sb, alm. (bevidst Udbredelse), Ko(horte) + Horde b, For(kundskab) + Kendskab s, For(visning) + Vished s, Fore(spørsel) + Spørgsmål s, Borger(skab) + Selskab [„af det gode B.“] s. I følgende 10 Tilfælde blir Resultatet p, da det, første Sammensætningsled

udtrykker, allerede ligger i andet: Sol(skærm) + Parasol b (2), Rædsels- (herredømme, -regimente) + Terror sb, Hals(snykke) + Kollié b, Skulder- (distinksjon, -prydelse) + Epaulet b, Middags(hvile) + Siesta s, Varme(enhed) + Kalorie s, Tids(afsnit, -alder) + Epoke sb, Bil(fører) + Chauffør b (3), Lys(kaster) + Projektør b.

4: Blåe(l)se + (Blå)n(else) b.

uregelmæssig: Afhold(smand + Al)ko(ho)list — nærmest 1, men i -koholist er udeladt -ho-, der vilde virke som en forstyrrende Gentagelse af -ho- i -hold m (brugt = 1. Komp.) g.

II

3: uden(på) + over [„iført sit hvide Bageritøj og en Regnfrakke udenover“] b.

4: ab(sur)d + (Af)sind [„det er jo Absint!“] ng.

III

1: prun(kende + pran)gende s, drast(isk + drist)ig sb (9), uhør(t + uhyr)lig nb, blodunder(løben + blod)skudt b, kv(alm + v)ammel sb, ufrém- (kommelig + uigennem)trængelig b, uaf(viselig + ufra)vigelig b, ufra(vigelig + u)vægerlig g, kort(fattet + til)knappet (eller muligvis kort(fatt)et + (ord)knap som 4?) b, lige(stillet + side)ordnet b, ned(slået, -trykt + mod)-falden nb, ind(skrumpet + hen)smuldret b, under(trykt + i sig) bidt [?] „med en underbidt Følelse af . . .“] b, tjekko(slovakisk + jugo)slavisk kb, psy- (kologisk + fy)siologisk ms, om sig (gribende + sig) bredende b (3), overhånd(tagende + om sig) gribende b, epoke(gørende + opsigts)vækkende s.

3: u(menneskelig) + overmenneskelig h, im(proviseret) + provisorisk b, an(stødelig) + stødende sl, op(hovnet) + hoven b (2), sikkert snarere nydannet end Genoptagelse af ganske forældet Udtryk (på samme Måde måske opsvullen s), på(trængende) + tvingende [nødvendig] s, vel(lugtende) + duftende pb, vel(lystig) + lysten sb, ny(modens) + moderne alm., alt-(over)døvende + øredøvende b (kan også forklares som 4), kæmpe(mæssig) + mægtig g, bind(stærk) + tyk b. Endvidere dobbelte Komparativer og Superlativer, hvor mere og mest er p: mere (alvorlig) + alvorligere o. l. sb, mest interessant o. l. s (2) b (4), mest videst gående s.

4: op(rigt)ig + hjert(elig) [Tak], måske støttet af barm-, åbenhjertig b, u(styr)lig + styrte(nde) bh alm., u(påkr)ævet + forg(æves) [„helt u. har F.s Hollywoodbesøg ikke været“] s, ube(re)ttig(et) + (u)rigtig nx.

uregelmæssig: (øre)sønder(rivende + øre)døvende — det ejendommelige er, at Resultatet ikke blir øresønderdøvende 1, som man kunde vente, men dannes uden øre-, som et øredøvende, hvor sønder- har erstattet øre- b.

IV

1: fuldbesatte (Tilskuerrækker + fuldtallige) Tilskuerskarer b.

3: u(ægte Barn) + naturligt Barn h, knuste (Ruder) + Glasskår [v. et Bilsammenstød] s. Endvidere følgende Tilfælde, hvor Resultatet blir p,

da Adjektivets Betydning allerede ligger i det Substantiv, der ved Kontamineringen får det tilknyttet: hvide (Blodlegemer) + Levkocytter l, fonetisk (Skrift) + Lydskrift b, skyllignende (Regn) + Regnskyl b, samlet (Indbyggertal) + Totalindbyggertal s, indre (Udvikling) + Sjøleudvikling b, indre (Liv) + Sjøleliv s, kunstige (Øjne) + Glasøjne b, dyrekøbt (Sejr) + Pyrrussejr b, vild (Dyreverden) + Favna b, ydre (Fremtræden) + Apparisjon b, engelsk (Mil) + mile s (6) b (2); særlig udbredte er Tilfældene med *kvindelig*: kv. Arbejderske sb (5), Plejerske s, Roerske s, Rytterske sb, Svømmerske b, Tennisspillerske s, Skøjteløberske s, Flyverske b, Sjøgøjnerske b; Forfatterinde l, Trapetskunstnerinde s, Konfirmandinde b; Fabriksinspektrice l (jfr. på Svensk kvinlig massös b); kv. (Bekendtskab) + Damebekendtskab s, kv. (Viking) + Skjoldmø b, kv. (Kok) + Kokkepige s. Ved Dannelsen af kv. Kahytshjælp b kan der ha foresvævet Op-havsmanden sådan noget som kv. Kahytshjælp — eller Udtrykket er blot mekanisk Videreføring af det efterhånden tilvante kv. foran Hunkønsbetegnelser?

V

1: Mands- (og Kvindesiden + Sværd-) og Spindesiden sb, Omdøbningen (af Vejen + Ændringen) af Vejnavnet s (jfr. omdøbe en Bygning N. S. 68), en Torn (i Øjet + et Horn) i Siden s.

2: Sværvægtsmesterskabet + (Mesterskabet) i Sværvægt ps, Årsindtægt + (Indtægt) om Året ps.

3: Mangel på (Forståelse) + Misforståelse r.

4: „Samfundets (Støtte)r“ + („En Folke)fjende“ [„Dr. Stockmar (sic) i S. F.“] ks.

uregelmæssige: en Tomme Jord + (en Fod)sbred (Jord) [„vi vil aldrig afstå en Tomme Jordsbred af, hvad der er vort“] — Ejendomme-ligheden er den Måde, hvorpå 2. Komponent sammensatte Målsbestem-melse udnyttes under Kontamineringen, idet det nye Udtryk bevarer *Jord*, som heller ikke godt kan undværes, men indsætter det i Stedet for Fod i Fodsbred, der nu i Skikkelsen „Jordsbred“ føjes til Målsbestemmelsen fra 1. Komponent b. Hjertet i (Halsen) + Livet (i Hænderne), støttet af Forb. som ha Hjerte i L. [„jeg stod m. Hj. i L. hele Tiden“] — hær føjes til Begyndelsen af 1. Komponent Begyndelsen af 2.; Præposisjonen i, der i 1. Komponent styrer *Halsen*, får i Kontaminasjonen til Styrelse *Livet*, der samtidig har ændret Betydning fra Leben til Leib h (jfr. sige fra Bladet S. 71).

VI

1: skam(fere + ram)ponere x, ved(komme + an)gå ns (3) b (2), frem-(komme + op)stå [„.. Skorpe f. v. Bruning“] — eller er det tænkeligt, at hær (i en Margarineannonce) foreligger Brug af fremstå i den sjældne Bet. opstå? b, over(våge + på)se [„Tilsynsførende skal kontrollere Klassi-ficeringen og overse, at Dyrene sættes i den Klasse, hvor de hører hjemme“, overse d overskue el. ikke bemærke] s, gennem(fare + tilbage)lægge b, ned-(lægge + af)skaffe h, på(kræves + til)trænges b, be(grave sig + for)dybe

sig [i ngt.] g, bane (Vej + føre) frem [„b. Flyvningen f.“] s, stramme sig (op + ta sig) sammen b alm. (vel gerne bevidst i spøgende Anv.), stramme sig (op + *strenge* sig) an bg, lukke (op + folde) ud [„han lukker den store Faldskærm ud“, lukke d slippe] s, svare (til hinanden + passe, høre) sammen s, *skaffe* (til Veje + *skrabe*) sammen s, holde (fast + ha) fat sb, slå (sig ned + sætte) Bo s, slå (til + holde) Stik s, *trække* (Hus + *vække*) Opsigt [om Forestilling] b, vække (Forstyrrelse + gøre) Afbræk s, skifte (Opholdssted + søge) Forandring [„langt borte ligger Lykkens Land, den s. tit F.“] l, skifte (Navn + få, ta) Navneforandring h, byde (Spidsen, Trods + holde) Stangen b, bane sig (Vej + skaffe sig) Adgang s, tilfredsstille (en Lyst, Trang, Attrå + opnå) en Glæde, Nydelse b, tilfredsstille (Skabertrangen + vække) Skaberglæden [„Håndværket t. noget af det dybeste i Menneskesindet: S.“] s, idømme [en] (en Straf + give) en Dom s, indta (Stilling, Plads + ha) Betydning [„hvilken B. den mollerupske Skole indtar“] b, danne (en Undtagelse + indta) en Særstilling s, spille (en Hovedrolle + indta) en Hædersplads b, spille (en uheldig Rolle + gøre) en uheldig Figur g, spille (nogen Rolle + gøre) nogen Nytte b, spille (ringe Rolle + ha, være af) r. Betydning s, løse en stor (Dyngge af Opgaver + klare en hel) Krydsild af O. s, indgå (borgerligt Ægteskab + få) borgerlig Vielse s, fylde (70 År + fejre) sin 70 Års Fødselsdag s, så (Splid, Tvedragt, Ufred + sætte) ondt Blod b, dele (Skæbne + få, ha) samme Skæbne b, holde sit (Indtog + få) Indpas s, kræve (ens Liv + koste) en Livet s, lætte (Benet + lade) sit Vand [om Hund] h, beklage (sig + klage) sin Nød (næppe Genoptagelse af forældet Sprogbrug) b, omdøbe (en Bygning + ændre) en B.s Navn b (jfr. Omdøbningen af Vejnavnet S. 67), ha (Magt over, Tilløkkelse for + øve) Dragnig på s (jfr. Rimestad — Ordb. o. d. Sp. u. Dragnig — 4: ha (Magt) over + (øve) D. (på)), rette (et Angreb på + fælde) en Dom over b, ta (Skade af + få) Men af b, finde (Udveje til + gøre) Skridt til s, åbne (Adgang til + gi) Lejlighed til s, høre (*nyt* om + få) *Nys* om b, ta (Bestemmelse om + træffe) Afgørelse om s, *løbe* (rundt, sur i + *lave*) Kludder i s, slå (sig på + kaste) sin Kærlighed på g, gøre en opmærksom på + henlede ens Opmærksomhed på h, tænde Ild (i + sætte l.) til s, kaste Mistanke (på + rette M.) mod b, finde Spor (af + se S.) til s, *søge* (Tilflugt hos, i + tage) sin T. til s (2), ofre sin Tid (på + dele sin T.) mellem s, nære Håb (om + nære Tiltro) til (næppe Genopt. af forældet Sprogbrug) s, sætte Punktum (for + gøre Ende) på b, bruge [1 Time] (til + være —) om [at spise, Turen] s (3) bh, ta [1 T.] om [at sp.]: Hvis man hær ikke vil gå ud fra ta [1 T.] til som l. Komponent, må ta søges i en Sætning m. *det* på Subjektets Plads for at ind sættes i St. for den anden Sætnings *være*: N. N. (er) 1 T. om at sp. + (det) tar (N. N. 1 T. at sp.), altså 4 s (4) bl; findes også m. ubestemt Subjekt: det tar [1 T.] (at sp. + man er —) om at sp. sb, tilbringe [1 T.] (med + være —) om [at sp.] b, få Tidspunktet for noget (bestemt + få noget) tidsbestemt ps, føle sig (hjemme + finde sig) til rette s, falde (igennem + komme) til kort s, *stikke* (ned + *strække*) til Jorden s (jfr. strække i J. S. 69), *bilde* (ind + binde) på Ærmet b (2) (jfr. binde

en noget ind nedenf.), lade (bero + stille) i Bero s, ligge til (Grund + danne) Grundlag s, høre til (Yndlingene + være) Yndlingen b, høre til (det uundværlige + være) noget uundværligt b, „komme på (Tanker om“ — se under 2 S. 71 — + komme på den) Tanke b, sætte Lidenskabene (i Oprør + sætte Folk) i Affekt b, ligge (lige for Hånden + være) lige ved H. s, strække (til Jorden + slå) i J. s, sætte (i Verden + bringe) til V. sb, omgi (med et Mysterium + indhulle) i et M. b, slå (sammen med Pinsen + lægge) til P. [„hvis man slog St. Bededag til P.“] s, slå (i Hartkorn + skære) over én Kam s, se (under ét + skære) over én Kam [„set o. én K.“] b, lægge sig (på Hjerte, Sinde + skrive sig) bag Øret s, geråde i vild (Ophidselse, Raseri + komme i) Harnisk (måske dog kun v. videre Anvendelse af *Harnisk* fra k. i H., opfattet som rent Synonym til forbitret Ophidselse) s, hænge (på Knagen, Sømmet + lægge) på Hylden s, stede (til Hvile + bære) til Graven s, træde (i Spinaten + gøre) i Nælderne s, stille (i Marken, på Benene + føre) i llden b, tælle (som Medlem + ha) til M. b, holde (for Nar + ha) til bedste b, komme (i Vejen + være) på Færde b, holde for (Nar + ha til) Grin b, falde i ens (Smag + vække ens) Interesse s, tænde under (Kedlen + tænde) Gasapparatet s, stå i (Nævningeretten + stå for) Nævningedomstolen s, ha imellem (Hænder + ha i) Hænde h, grænse (til det utrolige + gå) over alle Bredder h, stå (i Begreb med + være) i Færd med [at gifte sig] — men kan undertiden være tvivlsom: „de blev taget på Kastrup Flyveplads, hvor de stod i Færd m. at løse Billet til Hamborg“ s, gi sig (i Lag, Kast med + gå) i Gang med b, sætte i Række (med + sætte) blandt [de bedste Skildrere] s, slå sig til Ridder (på + hovere, triumfere) over s, rangere nogle Grader højere (end + r. n. Gr.) over s, vise (sig fra den venlige Side + vende) den v. S. ud s, binde en noget (på Ærmet + bilde en noget) ind (d indbinde) s (jfr. bilde på Ærmet S. 68), ikke stå (tilbage for en + ikke gi) en noget efter s, ikke la (en noget høre + ikke gi) en noget efter (el. intet la en efter) [„af Profession er Opfinderen (af en Violin) Barber, men i Fritiden lader han ikke Kubelik noget efter“] — 1. Komponent „lar han ikke K. noget høre“ er brugt i St. for det omvendte „har K. intet at la ham høre“ b (2), ikke komme (meget efter en + ikke gi) en meget efter s, være til (Hinder for + være en) Hindring for s, slå sig (på, op på? + gøre sig) til Talsmand for s, ikke længer ønske (at ha [noget] med en at gøre + ikke ønske) at ha mere med en at gøre s, falde ud af (Rollen + tabe) Tråden r, gå galt (i Byen + gå) i Vandet g, føle (sit Ansvar + være) sig sit Ansvar bevidst s, tro sig Døden (nær + tro, Døden er én) vis b, være en Seværdighed (fatligere + ha en S.) færre s, få et Ord (at sige, med i Laget + komme til) at tale med s (4), hverken kunne huske (det ene el. det andet + ikke k. h.) fra Næse til Mund b, protestere mod (at noget kan + hævde) at noget ikke kan (næppe Forsøg m. „fransk Nægtelse“) b, først forstå (når + ikke forstå) før [Ulykken kommer], b, proklamere (som + erklære) for at være b, fremstille (som + udgi) for at være b, stemple (som + regne, anse) for b, betegne (som + kalde, regne) for s, gå (for + gøre det) ud for s, sammenligne (med + betragte) som s, omdanne

(til + indrette) som s, henregne (til + betragte) som s, regne (for + betragte) som sb, udgi (for + fremsætte) som [„Paulus udgiver ikke selv sin Religion som Jesusreligion“, udgi d publicere] b, udgi sig (for + optræde) som s, mene (om + sige) til [„hvad mener de andre hærtil?“] — måske Germanisme s, ulejlige (med + formå) til s, anmode (om + opfordre) til s og opfordre (til + anmode) om s (3) h, høre (til + kræves) for [„for at skabe Forsoning hører . . .“] s, udfri (af + befri) for s, omsætte (i, til + ombytte) med b, konfrontere (med + fremstille) for s, inkludere (i + sætte) på [Programmet] s, hellige (til + ofre) på s, stemme (med + passe) på [„hvorvidt (Oplysningerne) stemmer på Personer, der er savnet i Kanada“, stemme d votere] s, slutte (med + ende) på [Nul] (jfr. slut på S. 72) s, stamme (fra + ligge) i s, bero (på + bestå) i [„hvor denne Evne beror“, bero d være deponeret] s, rime (på + passe, svare) til b, svare (til + passe) for [„en for en fhv. Filmsstjerne svarende Ligbegængelse“] s, underbygge (med + bygge) på [„Doblingen må være underbygget på sikre Stik“] s, forhøre sig (om + høre) til [en syg] b, bestræbe sig (for + stræbe, anstrenge sig) med s, krese (om + dreje) sig om s, dreje sig (om + være) angående h, dreje sig (om følgende + forholde sig) som følger [„Sagen drejer sig i Korthed som følger“] s, spille ind (i + virke ind) på s, ende (i, med + løbe, munde) ud i s, dække sig (under + skyde sig) ind under b, bane sig (Vej til + trænge sig) ind på [Scenen] s, bane sig (Vej gennem + bore sig) ind i [Underlivet] b, yppe (Strid om + rippe) op i b, hjælpe (til med + være) med til b, mænge sig (slut + trænge sig) ind på b, slutte sig (til + slutte) op om b, stamme (fra + gå) tilbage til b, skrive sig (fra + gå, kunne føres) tilbage til b, „stamme tilbage (til“ + stamme) fra s (2) b (4) (jfr. stamme så langt tilb. som fra under 4 S. 71), høre sig (til + høre) med b, ligge (lige for + være) ligetil b, gøre (lige meget + være) lige fedt el. ligegyldigt g, stå (galt til + være) galt fat sb, komme (til + blive) nødt til alm., skulle (nødvendigvis + være) nødt til s, synes (det er umuligt o. l. + tro) det umuligt s (2) b (5), regne med (som sikker + regne) for sikker b, ha kunnet (blive truffet + kunne) være blevet truffet b, ville ha kunnet (spares + kunne ha) været sparet eller ville kunne være — > været v. Attraksjon — sparet b, ville kunne (være sket + kunne) ha været sket s.

2: møde + (støde) på [en hård Konkurrent] s, servere + (opvarte) med s, sammeuligne + (drage en Sammenligning) mellem s, behandle + (handle) om [et Emne] b, idømme + (dømme) til sb, påsmøre + (smøre) med b (2) (alm. og næsten anerkendte er iblande med og tilsætte med), berøve + (blotte) for s, anbefale + (anmode) om sb, benævne + (kalde) for b, finde + (anse) for [rimelig, sandsynlig — jfr. dog finde for godt (rådeligt, Holberg)] sb, mene + (anse) for [berettiget] b, finde + (ta, betragte) som [en Selvfølge] b, åbne + (lukke) op psb (4), avancere + (rykke) fremad pl, provokere + (kalde, lokke) frem psb (jfr. fremprovokere under 3 S. 71), andrage + (beløbe) sig til s, indtræffe + (indfinde) sig b, vedgå + (vedkende) sig s, bemærke + (mærke) sig s (10) b, udarte + (arte) sig [på en vis Måde, til el. som] sb (12), henstille til en +

(rette en Henstilling til, anmode en) om s (5), kende + (vide) Besked med b (optaget i Ordb. o. d. Sp. u. Besked), blive kvit + (blive af) med s, lægge Planer + (lægge Råd) op x, skyldes + (ha) den Forklaring s, vide Tak + (være Tak) skyldig b, komme for Skade + (komme) til sb (5), komme på + (komme i) Tanker om bh (hæraf dannes igen komme på Tanke, S. 69), sætte højt + (holde) i Hævd b, træffe + (ta) på Kornet s, kimse + (rynke) på Næsen b, falbyde + (udbyde) til Salg psb, synes + (finde) for godt s, foretrække + (vælge, købe el. hvad Sammenhængen kræver) lige så gerne (katakretisk) s, ligeså foretrække hellere el. helst ps, ha noget tilfælles med en + (ha noget med en) at gøre b, være andet for + (være andet) at gøre sl, befinde sig udmærket + (finde sig udmærket) til rette b, høre til + (være) en af (høre til d udgøre en Del af, sortere under) s (8) b (3) lh (meget alm.), ligeså være blandt en af b, regnes til + (regnes for) en af s, ligeså regne blandt en af b.

3: fore(gå) + ske h, frem(kalde) + provokere ps (jfr. provokere frem under 2 S. 70), la (høre fra sig) + røre på sig [„meddele at de antimilitaristiske Præster atter har ladet røre på sig i et Anliggende vedrørende Kirken og Militæret“] s.

4: fr(a)be sig + (be sig fr)i(taget for) g, til(rive) sig Magten + gribe (Magtens Tøjler?) b, gøre sig (lystig) over + (ha) til bedste b, ha (svær)t ved + (være) langsom (til) s, øve (Indflydelse) på + (ha) Betydning (for) b, stille (Krav) til + (lægge) Byrder (på) b, komme til (Kundskab) om + (få) Kendskab (til) s, være et (Udslag) af + (ha sit) Udspring (i, fra) s, være (hæve)t over al Tvivl + (ikke kunne) drage(s i Tvivl) s, gi (Slip) på + (ville gå) Glip (af) s, sige (du) til + (være) dus (med) g, gabe over (mere) end man kan sluge + (slå) større Brød (op end man kan bage) g, få (et Ønske) opfyldt + (nå) et Mål b, miste (Balance)n + (få) Overbalance h, stå i (Lys)et + (stå og) skygge med Ændring af Artiklen -et til -n g, „stamme (tilbage) fra“ + (gå) så langt tilbage som (til) b (jfr. st. tilb. fra under 1 S. 70), hverken (kende) Ven eller Fjende + (ikke) kende Forskel på (Ven og Fjende) s, sige (sin Mening i) Bladet + (ta Bladet) fra (Munden) eller (tale) fra (Leveren) [om Journalist] — Præposisjonen *fra*, der i 2. Komponent styrer *Munden* (Leveren), får i Kontaminasjonen til Styrelse *Bladet*. Dette Ords sammenknyttende Tilstedeværelse i ta Bl. fra M. taler for den Vending som 2. Komponent; hær har det Betydningen Planteorgan, mens det i 1. Komponent betyder Presseorgan h (jfr. Hjertet i Livet S. 67).

VII

1: for (Anker + til) Ankers s, på (Tiårsdagen + i) Tiårsdagene b, blandt (Musikfolk + i) Musikkrese s, under (Armene + i) Armhulerne sb, til (enhver Tid + på) ethvert Tidspunkt s, under (en Synsvinkel + fra) et Synspunkt b (3) alm. og fra (et Synsp. + under) en Synsv. s (2), mellem (14 og 16 [År] + på) 14—16 el. fra) 14 til 16, således også Natten mell. 15—16 Maj, mell. 5—600 Kr., mell. Kl. 8—10 (disse Tilf. kan dog tages uden *fra* i 2. Komp. som 3, S. 75 under [Kampene] mell. K.B. —

1903) sb (meget alm.), hvilken Forskel fra (dengang til nu + hv. F. på) dengang og nu sb, ligeså Afstanden fra (d. til nu + A. mellem) d. og nu b, [Cigaret] mellem (Læberne + i) Mundvigen > Plur. efter Læberne s, fra (ens Side + for) ens Vedkommende b, i Løbet af (et Øjeblik + i) en Håndevending x, til (Nytte + af) Værdi s, på (Opfordring + efter) Ønske s, for (en Pris + med) en Udgift b, på (en Måde + efter) en Metode s (5) bl, ved (en Fremgangsmåde + på) en Måde [„den eneste M., ved hvilken . . .“] b, ad (den Vej + på) den Måde b, gennem (dette + ad) den Vej [„kun g. d. V. formår Selskabets Ledelse . . .“] s, [„udøste sin Harme“] i brede (Baner + af fulde) Skåler s, på ret (Køl + på fast) Grund s, til (en Afveksling + for) en Afvekslings Skyld s, [Udfaldet] i (Juniorrækken + for) Juniorrækkens Vedkommende s, under (Ludvig d. 15. + på) L. d. 15.s Tid l, på (1 Minut + af) 1 M.s Varighed s, gennem el. med (Årene + i) Årenes Løb s, på (19 Meter i Bredden + af) 19 Meters Brede s, for (vore Grossisters Regning + på) vore G.ers Vegne s, til (alle Døgnet's Tider + i) alle D.s Timer s, på (Fallittens Rand + ved) F.s Afgrund b, ud (på Aftenen + hen)ad Aftenen l, Ønskeligheden (af + Ønsket) om s, Forhandling (af + Handel) med (Forhandling d Underhandling) s, Antallet (af + Tallet) på s, Eksemplarer (af + Eksempler) på sb, Tilfælde (af + Eksempler) på sb, Prisforholdene (for + Priserne) på s, Synspunkt (for + Syn) på s (3) b (2), Synspunkt (for + Mening) om b, slut (med + en Ende) på b (3) (jfr. slutte på S. 70), Indledning (til + Begyndelse) på s, Anklageskrift (mod + Angreb) på b, Rift (om + Efter-spørsel) efter s, Drift (til + Længsel) efter b, Savn (af + Længsel) efter s, Ulyst (ved + Uvilje) mod b, Chance (for + Lejlighed) til s, Betydning (for + Indflydelse) på s, Indflydelse (på + Magt) over s, Fangst (af + Jagt) på s, [bruge fremmede] Ord (om + Benævnelser) på s, Billede (af + Begreb, Forestilling, Minde) om sb, Fejlen (med, ved + Skylden) for [ngt. er N. N.s] s, klog (på + klar) over g, Måde (at + Metode) til at b (3), til dette Brug (henhørende + dette Brug) vedrørende sb, der var ikke Olie (at få + Olie var ikke) til at få s, der var ingen Fare forbundet (med det + der var i. F.) ved det b, der må være noget rigtigt (i det + der må være noget) om det h, der står (om + der er) Tale om h, lige fra om (Morgenens + lige fra) Morgenstunden s, hans Rygte er ikke af (de bedste + hans R. er ikke) det bedste s, Professor i (Mineralogi + prof.) mineralogiæ s, Klokken godt (13 + Kl. lidt) over 13 b, i Løbet af (et Øjeblik + i) en Håndevending x, et Par Timer (eller så + en Time) eller to tg (findes hos Holberg pol. Kand. IV 2), 16,5 Procent (af Indbyggerne + 16,5) pr. 100 Indbyggere ts, de (få + det) Par (uden Bet. af Parinddeling) meget alm. (jfr. de sidste Par under 2 S. 74), ligeså sine Par, de sidste (20 + den sidste) Snes s, ligeså de første, sidste, kommende halve Snes sb, de sidste (halvhundrede År + det sidste) halve Hundrede År b, et nyt Grønland (i Sammenligning med, sammenlignet med for få År siden + et andet G.) end f. f. Å. s. s, en helt forkert Skrift (efter Angivelsen + en h. anden S.) end den, der er angivet g, en ekstra Charme (fremfor + mere, større Ch.) end s, nok så stor (som + større) end s, tre Gange så mange (som + tre G. flere) end s,

dobbelt så mange (som + mange flere) end b, mange Gange så meget (som + m. G. mere) end s, vanskeligere (end + ikke så let) som b, mindre (end + ikke så meget) som b, af Størrelse (som + på St.) med sb og på Størrelse som s (2) b (5) l, såvel — (som + både —) og s (11) b (5), såvel — (som + både — [og —]) samt sb, såvel — (som + enten —) eller s (jfr. både — eller nedenfor), hverken — (eller + så lidt —) som s, både — (og + enten det nu skal være —) eller sb, snart — (snart + enten —) eller s, hverken — (eller + både —) og (Vaklen mell. ens-tydig negativ og positiv Udtryksmåde; findes allerede hos Moth: agter hverken om Gud og hans Ord — ligeledes: hverken M, T, A og D manglede — de, som hverken formår at tænke som Individuer og som slet ikke kan tænke samfundsmæssigt — hverken Sagkundskaben og navnlig Vejbygningsvidenskaben føler sig rystet; 2. Komponent må være henholdsvis foragter både, både . . . var til Stede, både savner Evnen til at og både . . . er ganske uanfægtede) sb, både — (og + såvel —) som s (4), både — (og + ikke alene —) men også el. samtidig sb (jfr. både — ja under 3 S. 75), ikke alene — (men + både —) og s, sigt(ende til + mønt)et på s, med fuld (Ret + fuldt ud med) rette s (3) b (2), med nogen (Ret + i nogen Grad med) rette s, med afgjort el. fuldkommen (Uret + afgjort el. f. med) urette b, ikke uden (Grund, Ret + med) rette s, Tak for (Mad + vel be)komme kh, ih *gu*(bevares + ih du) Fredsens g, et *ce*(tera + og *så*) videre g, til ingen (Nytte + uden) Grund s, inden (lang Tid, længe + efter) kort Tid b, hver (og en + alle) som en s, ikke i mindre Grad (et Offer + ikke i højere Grad) forskånet (Sammenfald m. den modsatte Mening) b, ikke mindre el. mindst (interessant, morsom, underholdende + ikke mere el. mest) kedelig (Sf. m. den mods. Mening) s, som de færreste [af Tilhørerne] (nogen Sinde glemmer + som de fleste) sent glemmer x, de færreste (kan læse el. skrive + de fleste) kan hverken l. el. s. s, ingen vil (vel la sig friste + mange vil) næppe la sig f. s, det, der har manglet mig . . . har ikke været (Forståelse af, hvad der var det rette, men moralsk Fasthed i Tankerne og den nødvendigeste Kraft og Vilje til at stå imod + det, der har vildført mig, har ikke været) Mangel på Forståelse . . . , men en m. Slaphed . . . og en absolut Mangel på K. og V. (Vaklen mell. negativ-positiv og positiv-negativ Udtryksmåde) l, *med det* (samme + *at*) once alm. Fælles for de følgende 7 Kontaminasjoner er, at til det Substantiv, der i 1. Komponent står som Subjekt og nærmere bestemmes ved et Præposisjonsled, hvori Styrelsen er et andet Substantiv (en Infinitiv), svarer i 2. Komponent Prædiketet eller Prædikatsleddet, mens her det andet Substantiv (Infinitiven) er Subjekt: Resultatet af Overvejelserne o. l. (vil blive + O. o. l. vil resultere i s (3), Resultatet af Anstrengelserne (var negativt + A.) var resultatløse (Plur. bevares) s, alt Håb om at redde Skuret (var forgæves, ude + at r. S.) var håbløst s, Løsningen af dette Problem (vil blive fundet, udført + d. P.) vil blive løst s, Opførelsen af disse Transporter (var forkert + d. T.) var forkert opført s, Kursen på Obligasjonerne (er 91 + Obl.) står i en Kurs af 91 b, Klangen i Statsministerens Patos (er hul + S.s P.) klinger hult. Hertil slutter sig følgende Tilfælde, hvori går ud på =

har til Hensigt, skyldes = har til Årsag, Grund og koster = står i en Pris af: Hensigten med denne Del af Lovgivningen (er + d. D. af L.) går ud på s, Årsagen til Ulykken (er + Ulykken) skyldes og Grunden til Forbudet skyldes s (4) b (3) (jfr. Grunden . . . er i Kraft af under 2 nedenf.), Prisen for en Bil (er + en Bil) koster s. Hans Liv (hænger i en Tråd + han) svæver mellem Liv og Død s, af sine Langers fulde (Kraft + af fuld) Hals b, ved sin Fornufts fulde (Brug + ved sine fulde) fem b, Tonen (blev en anden + Piben) fik en anden Lyd s, Mindet om Æventyrdigterens (Dødsdag for 50 År siden + vi mindes Æ.s) 50 Års Dødsdag (Resultatet d M. om (hvad der skete på) Halvtredsårsdagen for Digterens Død) b, Navnet på den danske (Udgave + d. d. U.s) Titel s, blandt alle (de Digte + blandt, i hele) den Kres af Digte b, om . . . (er ikke godt at vide, tvivlsomt + at . . .) er måske muligt, næppe sandsynligt o. l. sb (4), om . . . (ved jeg ikke + at . . .) tror jeg ikke b, det forekommer mig, at . . . (og jeg skal begrunde denne Påstand + jeg synes, at . . .) og skal b. d. P. s, mit Spørgsmål om, (hvilke Forfattere der går bedst + m. S.): hvilke F. g. b. b, hvor stor din Gæld (er + hvor meget din G.) beløber sig til s, hvor stort disse Gavechecks' samlede Beløb (var + hvor meget . . .) udgjorde s, hvor tit (går Sporvognene + hvor længe) er der mell. S. h.

2: til hvilken el. hvortil den hører + (i hv. el. hvori d. h.) hjemme sh, med få Undtagelser + (på f. U.) nær, ligeså: med en enkelt Undtagelse nær s, i to Menneskealdre + (to M.) igennem b, på godt en Måned + (g. en M.) gammel b, 15årig [Frugthave] + (15 År) gammel tb, leve [Danmark] + (et Leve) for (kan dog også forklares som Analogidannelse til hurra for) b, tusind + (Tusinder) af, ligeså hundrede af samt de Par Tusinde af Studenter s (3) b (10), talløse + „(tusind) af“ [vordende Myrer] b, fandens el. pokkers + (Fanden, Pokker) til sb, det Tidspunkt, da Sygdommen er brudt frem + (det T., S. er b. f.) på b, der er næppe Tvivl om + (vi kan ikke tro) andet end b, således også: det (man) kan ikke nægtes (nægte) andet end s alm., ikke andet end + (ikke) ud over [det, han selv laver] h, hvis + (i det) Tilfælde at (1, dersom man går ud fra hvis at som 1. Komponent) h, noget af det sundeste + (det sundeste) sunde s, Grunden til at . . . er + (når . . . er det) i Kraft af b (jfr. Grunden skyldes ovenf.), hvis Mage næppe findes + (der næppe findes) bedre b, hvis Lige man ikke har kendt, set + (som man ikke har k., s.) Mage til br, hvert Øjeblik + (hvad Ø.) det skal være s, nok så isoleret + (så i.) som man vil s, selv om + (om) end b, end ikke + (ikke) engang b, ganske simpelt + (simpelt) hen sb, ret naturlig + (naturligvis [rejser Spørgsmålet sig, hvorvidt . . .] s, yderligere + (yder)mere b, de fleste + (det største) Antal s (2) (jfr. det fl. A. under 4 S. 75), de sidste + (det sidste) Par [Dage] (uden Bet. af Parinddeling) meget alm. (jfr. de Par og de sidste Snæs under 1 S. 72), et Par + (nogle) få tsb, hvert Menneskes årlige Saltforbrug er 6 kg + (hvert M.s S. er 6 kg) årlig ps (jfr. Årsindtægt om Året S. 67), en Sukkerprocent på 12 + (en Sukkerudskillelse på 12) Procent pb, ligeså: en Dødelighedsprocent af 1—2 Procent s.

3: fra (20 til 35 Rubler) + mellem 20 og 35 R. b, [Kampene] mellem (K. B. og 1903) + K. B.—1903, således Forholdet mell. Danmark —Tyskland, Stasjonerne mell. Valby—Ballerup sb (jfr. under mellem 14 til 16 S. 71) mellem (8 og 9000 Kr.) + 8 à 9000 Kr. ps (2), ca. (18 Mill.) + 15—20 Mill. ps (2), i (Titusindvis af Plakater) + Titusinder af P. b, over (tusind Tilhængere) + Tusinder af T. b, ligeså mere end Hundreder af Værker b, som (2årig) + 2 År gammel sb — uden gl. i „v. Krigens Udbrud meldte han sig, som kun 18 År, v. Korpset“ b samt „den yndige lille Dreng jeg var som 4 År“ b, hvor 2. Komponent vel må være (i en Alder af) 4 År, som (følger) + følgende sb, som (Pokker, Satan) + pokkers, satans bh (jfr. pokkers til under 2 S. 74), skudt (forbi) + Hus forbi b (2), både (— og) + — ja b (jfr. både — eller, — som og — men under 1 S. 73), ikke (fuldt så stor) + knap så stor s.

4: i (Huj) og Hast + (med) Lyn(ets Hast) s, på Mr. (Stick)s Plads [o: på S. 2, 1.—2. Sp. i Dagbl. „Politiken“] + (på) „Time(glasset“s Plads) — med Udtale som i eng. time og støttet v. Bevidstheden om Navnet Times på eng. Blad g, spildt(e Guds Ord) på Ballelars + (som at slå) Vand (på en Gås) s, med Hen(syn) til + (an)gående g, det (største) Antal + (de) fleste s (2) (jfr. de fl. Antal under 2 S. 74). Fælles for de følgende 4 Tilfælde er, at i den anden Sætning, hvorfra Substituttet (Mærke, hænge, nødsaget, undergået) tas, er henholdsvis *du, han, Politiet, den* Subjekt, mens den første Sætning overalt har *det (der)* til Subjekt og *du, han, Politiet, den* som Del af et Præposisjonsled: det har ikke bidt sig (fast) i dig + (du har ikke bidt) Mærke (i det) h, det kan let komme til at (gå) ud over ham + (han kan let komme til at) hænge (på den) h, det var (nødvendigt) for Politiet + (P. var) nødsaget (til) b, der var (foregået) store Forandringer med den + (den var) undergået (st. F.) s.

uregelmæssige: klar over + (enig) med sig selv (om) > klar med sig selv over — der begyndes med noget af 1. Komponent og fortsættes inde i 2. som i 1, men endes med Slutningen af 1. Komponent s, selv den sletteste og tåbeligste [Udvej] + (selv en) nok så (slet og tåbelig) > selv den nok så sletteste osv. — som foregående b, (Når) vi døde (vågner + Hopla, vi) lever — man kunde vente Når vi døde lever (1), men i Stedet for begyndes først med vi (jfr. sønderdøvende S. 66); Titlen på Ibsens Skuespil omdannet under Påvirkning af Titlen på Tollers netop dengang (Marts 1928) spillede og populære Stykke, der endog skabte en hel Række Slagord som „undskyld, vi lever“, „hopsa, vi ler“ ks, det skulde næsten være (sært) andet (end at) + (det skulde næsten gå rent) galt (til), hvis ikke — til Beg. af 1. Komponent, midt inde i hvilken noget erstattes fra 2., føjes Slutningen af denne, altså en Kombinasjon af 4 og 1 b, på (Böök)s Fasong + à la Böök > på F. à la B. — til Beg. og Slutningen af 1. Komponent føjes 2., minder altså om 3 b.

FRA SPROG OG LITTERATUR

HOLLANDSKE HOLBERGOVERSÆTTELSE

Der findes flere Udgaver af Holbergs Comedier i hollandsk Oversættelse. De udkom hos flere Forlæggere og med forskellige Titler, men alligevel er det nogle Gange den samme Oversættelse, som man trykte igen med større eller mindre Ændringer. De er efter Ehrencron-Müllers Meddelelse i hans Holbergbibliografi¹ oversat fra en tysk Tekst og ikke efter den oprindelige danske Tekst. Ehrencron-Müller peger videre paa, at en senere Udgave fra 1794 bare er et Eftertryk fra 1757—1768 med moderniseret Retskrivning og en Del Forandringer i Teksten, formodentlig, som han siger, for at bringe den mere i Overensstemmelse med Samtidens Talesprog.

Af Udgaven fra 1757 findes der et Bind paa Amsterdams Universitets-Bibliothek, hvori der staar *Het Arabisch Poedër* (det Arabiske Pulver), *de Hovaardij en Armoede* (Don Ranudo de Colibrados), *de Gelukkige Schipbreuk* (det lykkelige Skibbrud), *de Bezige* (den Stundesløse), *de Bedroge Oude Vrijer* (Pernilles korte Frøkenstand) og *de Masquerade* (Mascaraden). Disse Stykker kunde jeg sammenligne med Udgaven fra 1794 som findes i Oslo i det Deichmannske Bibliothek. Ved at gennemlæse begge Udgaver forekom det mig, at Udgiveren fra 1794 har haft forskellige Grunde for at ændre den oprindelige hollandske Tekst. For det første har han villet modernisere Retskrivningen og bringe Teksten i Overensstemmelse med Samtidens Talesprog. I det Arabiske Pulver oversættes Oldflux' Ord jeg spaaede som *ik waarzegde*, i den senere Udgave til det mere brugte *ik voorspelde*, hans Rejsepenge ændres fra det højtidelige *een teerpenning op de reise* til det almindelige Talesprogsord *reisgeld*. Polidors „Jeg forlader jer det Børnlille“² (s. 450) bliver først til *Ik zal het u, mijn onnozele duive, gaarne vergeven*, men det er for højtideligt, i en Comedie tiltaler man ikke en ung Pige med *onnozele duive* (uskyldig Due), og disse Ord udelades derfor i den senere Udgave. Til „skal jeg bryde mit Løfte“ i det lykkelige Skibbrud (s. 464) svarer *mijn*

¹ Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 af H. Ehrencron-Müller Bind XI s. 391. ² Jeg citerer efter Holbergs Comedier i tre Bind udg. af J. L. Liebenberg 1869.

woord niet houden meget bedre end *het afgesprokene omver stoten*, som er daarlig hollandsk.

Men saa var Udgiveren fra 1794 en mere knibsk Mand end hans Forgænger. Paa forskellige Steder ændrer han den oprindelige Tekst, fordi den forekommer ham at være altfor grov. I det attende Aarhundrede ændrede Smagen sig og ved Aarhundredets Ende var man mere snerpet i sit Sprog, og i samme Grad som Moralen og Sæderne forværedes, gav man Agt paa ikke at give Forargelse gennem Sproget. Naar den første Udgave oversætter i den Stundesløse „til at holde lang Fadder-snak“ (s. 61) med det folkelige Udtryk *lang te wavelen*, saa ændres det senere i de farveløse Ord *lang te praten*. Da Pernille (s. 68) vil fortælle, at hendes Herre har det saa travlt, siger hun at „i hans Hoved vrimler saa mange Forretninger som Myrer i en Tue“. Dette Udtryk syntes man godt kunde oversættes med de plastiske Ord *zo veel grillen als vliegen op een Koestront*, men eftersom det ikke var efter det fine Publikums Smag at høre tale om saa grove Ting som Kokasser, ændredes Ordene til det maaske mere poetiske men ikke i Situationen saa godt passende *als er sterren aan den hemel zijn*.

I Mascaraden klager Jeronimus over (s. 491) at man ikke kan gaa tre Skridt uden man skal have en Dagdriver bag i Hælene og det oversættes i Overensstemmelse med Sproget i de gamle hollandske Farcer, *men kan geen drie voetstappen ver van zijn huis gaan, of men moet een dagdief achter zijn gat hebben*. Efter Samtidens knibske Smag blev de Ord som voldte Forargelse ændret til *achter zich*. Men den Mand som udgav Oversættelsen fra 1794 vilde ikke bare skrive et Sprog, der ikke kunde fornærme fint følende Øren, han var ogsaa en Purist og han ønskede hverken at lade Personerne tale franske Ord eller Germanismer. At han udslettede saa mange franske Ord er desto mere forunderligt, fordi Datidens hollandske Sprog vrimler af franske Ord. At man „aldrig bliver greben“ i det Arabiske Pulver (s. 429) oversættes først som *niet geatrapeerd wordt*, men det franske Ord stryges og i 1794 lyder det *zonder betrapt te worden*. „Kammerjunkersnak“ fra den Stundesløse (s. 72) bliver rigtig nok til *petits maitres grillen*, men det ændres til *strojonkers grillen*, skønt petit maitre paa den Tid er et ofte brugt Udtryk.

Ord som lyder Bearbejderen med rette eller urette som tyske i Ørerne forbedrer han, *gewisse* bliver til *geweten* (det lykkelige Skibbrud s. 464). Naar man hilser og bukker sig hedder det paa hollandsk ikke *bukken* som Oversætteren fra 1757 skriver, men *buigen*, hvortil det meget korrekt forbedres i 1794. Oversætteren fra 1794 ansaa det meget rigtigt som en Germanisme, naar Jøden i det Arabiske Pulver tiltaler Oldflux med *de Heer* i Stedet for *mijnheer*.

Den første Udgiver, altsaa den virkelige Oversætter, har flere Gange ikke forstaaet Grundteksten rigtigt. I det Arabiske Pulver (s. 441) taler Oldflux om en Bedestund, der faldt ind; Bedestund eller det tyske Ord derfor opfattede Oversætteren som den hollandske *bedstede*, d. v. s. Senge-sted, hvorigennem man selvfølgelig faar en ret forunderlig Tekst. I 1794 forbedres det misforstaaede Ord til *bedeuur*. Den senere Udgiver var en

Mand med større Fornuft end den virkelige Oversætter. Hvad han ikke forstod, ændrede han saaledes, at han i alt Fald fik en begribelig Mening ud af det hele. I den Stundesløse staar der paa den Maade en komisk Fejltagelse. Det drejer sig om Bogholderen Erich Madsen, der tiltales (s. 112) som Bedemand. I den ældre Udgave blev det til *Bruiloftsbidder*, et ganske ufatteligt Begreb, fordi Ordet *bidder* alene brugtes for en Mand, der bad ved Begravelser. Den fornuftige Oversætter fra 1794 ændrede *Bruiloftsbidder* til *bidder*; han vidste, at det var en Mand, som ikke havde noget med Bryllupper at gøre, tværtimod. Derfor kunde han heller ikke bruge Madsens Spørgsmaal „Hvad kommer Bryllupper min Profession ved“, som i 1794 ordret oversættes til *wat gaan de bruiloften mijn beroep aan*. Vielgeschrey's Bemærkning „Jeg mener da faldt der saa mange Bryllupper ind“ ændrer den senere Udgiver til *ik wil er mede zeggen dat er toenmaals velen gestorven zijn*: (= at der døde mange Mennesker) altsaa det modsatte af Holbergs Replik, og Madsens ovennævnte Spørgsmaal bliver da ogsaa helt logisk i Overensstemmelse hermed ændret til *Wat gaat het sterven myn beroep aan* (= hvad kommer Døden min Profession ved). Holbergs Bryllup bliver da til en Begravelse. Madsen tiltales nu ikke længere som *Heer Bruiloftsbidder* af Vielgeschrey, men som *myn heer de bidder*.

Saadanne Eksempler beviser allerede, at Udgiveren fra 1794 ikke har rettet sin Tekst efter den oprindelige danske Udgave, som han altsaa ikke har brugt ved Siden af en hollandsk Oversættelse. Nogle Gange nærmer han sig mere Holbergs oprindelige Tekst end hans Forgænger, men det omvendte finder ogsaa Sted. Rent tilfældigt forbedrer den anden Udgiver en Gang imellem den hollandske Tekst saaledes, at den ligner mere Holbergs Grundtekst. Ikke ved at sammenligne de oprindelige danske Ord med den hollandske Oversættelse fik han dette Resultat, men alene fordi han havde mere sund Fornuft og fordi han bedre begreb Stykkernes Mening.

Det hænder ogsaa, at den senere Udgiver afviger mere fra Holbergs Tekst end hans Forgænger. Naar noget forekommer ham at være uholandsk, ændrer han det, saa at det passer for hollandske Forhold.

Da Henrik i Mascarade spiller en Scene for Leander for at vise ham, hvorledes hans tilkommende Svigerfader stævner hans Fader for Retten, lader Oversættelsen fra 1754 ham sige *De Rector en Professoren doen te weten dat voor ons geciteert is* — bogstaveligt efter Holbergs Tekst (s. 515) „Rector og Professoribus gøre vitterligt at for os har ladet indstevne“. Men Udgiveren fra 1794 forstaar ikke, hvad Universitetets Professorer har med Retspleje at gøre, og derfor ændrer han disse Titler i Navnene paa den hollandske Domstols Mænd, *Schout en Schepenen*.

Appellen gjorde man ikke i et andet Land. Tamperretten i Spiir, som i den første Oversættelse blev til *naar Spiers doen citeeren*, ændres derfor simpelthen i *het hof*, Navnet paa den hollandske højere Domstol.

S. A. Krijn.

LITTERATURHISTORISK FORSKNING

Hans Brix: *Analysen og Problemer*. II. 1935.

Ligesom i gamle Dage Bisperne udsendte deres Aargang Prædikener, saaledes er Professor Hans Brix kommet ind paa een Gang om Aaret at levere et Bind litteratur-historiske Studier. De er rigtig nok af et mere verdsligt Indhold. Det der oftest interesserer ham i Skønlitteraturen, er smukke Detaljer, den elegante ydre Form, Forfatterbestemmelser, Dateringer og lignende konkrete Ting. Han fremtræder i mange af sine Skrifter som en Slags æstetisk Materialist, eller i det mindste en Vantro over for Udforskninger af mere omfattende aandshistoriske Sammenhæng. Han tror kun paa Enkeltheder. Man maa dele hans Smag for de isolerede litterære Fænomener for helt at kunne skatte det meget Værdifulde i andet Bind af den Serie han begyndte at udsende forrige Nytaar under den for Resten fornøftstridige Titel *Analysen og Problemer*. Den er propfuld af skarpsindige Indfald, morsomme, æggende og ofte overbevisende Randgloser til den egentlige Litteraturhistorie. Mange af dem modsiger kækt hævdvundne Anskuelser, andre ægger selv til Modsigelse. Og i nogle af Studierne har han udvidet sine Rammer, givet Forskninger paa længere Sigt end hans sædvanlige.

Den lærdeste Afhandling i Bogen er den om *Bjarkemaalet*, det latinske Digt om Kæmpen Hjalte som vækker sin Vaabenfælle Bjarke under Stormen paa Lejre. Historien om Kong Hrolf Krake, hans hemmelighedsfulde Fødsel, hans tolv Jævnunge og store Bedrifter, og navnlig om hans Undergang ved en Vassals Forræderi, det er Hovedstykket i de nordeuropæiske Folks Sagnhistorie.

Anden Bog af Saxo, der indeholder den ældste Beretning om Sagnkongen, misundes os af Udlændinge som en af de største Skatte i alle Litteraturer. Som den der staar imellem Hroar og Helge og Balder-sagnet, er den Blomsten af den nordiske Middelalderpoesi. Alligevel har den en Skavank. Vi har allesammen i Skolen læst eller lært, hvorfor Bjarke, Kongens ypperste Klinge, udeblev fra Slaget og maatte ruskes tre Gange op af sin tunge Søvn inden han gav Møde — Hjalte maatte endog søge Hjælp hos hans Hustru. De populære mundtlige eller skriftlige Fremstillinger har uden Undtagelse, med instinktiv Sikkerhed, tilføjet en Forklaring, som stammer fra den islandske *Hrolf Krages Saga*: Overfaldet mislykkes, skønt de Danske er faa imod Fjendernes fremvæltende Skarer, fordi en vældig Bjørn kæmper ved Kongens Side og slaar alle ned for Fode. Denne Bjørn er Bjarkes Fylgie, den forsvinder idet han indtræffer paa Kamppladsen, og saa er det trods al hans Tapperhed ude med den lille Helteflok. Forskerne er tilbøjelige til at opfatte dette som en Tilføjelse, senere end Saxo. Men er den senere, da betegner den en mærkelig Forbedring. Thi hvordan skal man ellers forklare sig at den første af Krigerne ikke er til at drive af Fjerene — det er i saa Fald et meget uheroisk Træk. Og hvad bliver saa Meningen med hans Tilsynekomst paa Valpladsen, hvor han ikke formaar at vinde Lykken for sine Landsmænd — Heltedigtningen skulde have spildt et saa vigtigt

Motiv? Den islandske Saga har rimeligvis truffet det Rette, naar den lader Kongen forklare Bjarkes Forsvindingsnummer med Ordene: „Han er sikkert, hvor han gavner os bedst“. Kun Axel Olrik synes at have hældet en lille Smule til den Opfattelse. I sin beundringsværdige Bog *Danmarks Heltedigtning* udtaler han sig mod Sædvane meget vaklende om Spørgsmaalet, men konkluderer dog med, „at Bjarkes Bjørneskikkelse er uoprindelig, ja at den vel ikke en Gang har været indlemmet i Kvadet, saaledes som det kendtes paa Island, men kun har været fremstillet i (mundtlig) Fortælling“. Men ogsaa de Bjarkemaal, som Saxo har hørt og omskrevet til sirlige, langspundne latinske Hexametre, maa nærmest tænkes, som saa mange oldnordiske Digte, at have været Strofer i en Ramme af Prosafortælling: den anførte Tale paa Vers, Begivenhederne paa Prosa. Mens Stroferne har været mere holdbare, kan Prosaen være gaaet i Stykker; flere Steder i Saxos Oldhistorie tyder paa at han har taget det let med Sammenhængen. Han har ogsaa misforstaaet sin Kilde naar han lader Bjarke henvende sig til sin Tjener ved Navn *Skalk*, thi Skalk betød netop „Tjener“. Hans Tilbøjelighed til rationalistisk Forbedring af Sagnhistoriens overnaturlige Træk er desuden saa udpræget, at jeg synes man bør vogte sig for at støtte sig for stærkt til hans Autoritet. Bjarke har under alle Omstændigheder noget med Bjørn at gøre: Navnet betyder „den lille Bjørn“, den norsk-islandske Overlevering lader ham have en Fader der var Bjørn (maaske kun periodisk, efter gammel Folketro) og en Moder ved Navn *Bera*, der betyder „Hunbjørn“. Han var endelig *Bersærk*, hvad der vel kun behøver at antyde, at han ved militære Lejligheder optraadte i Bjørneskind, men ogsaa kan udlægges overtroisk, i Retning af Dobbeltgænger. Saxo selv har en Historie om ham, der ligesom vidner om daarlig Samvittighed hos ham selv eller en tidligere, rationaliserende Fortæller, et Paahit der minder om Fornufttidens Bortforklaringer af Mythen om Elias og Ravnene: „Han mødte nemlig i Skovens Tykning en vældig Bjørn, fældede den med sit Spyd, og lod sin Følgesvend Hjalte lægge Munden til og drikke Udyrets udstømmende Blod for derved at fremme hans Mod og Styrke; det var nemlig Folks Tro, at en slig Slurk øgede Legemskraften“. I Olriks *Danske Heltesagn* (1900) er Kampen paa Lejre betegnende nok genfortalt efter den islandske Version — han har dog syntes at Saxo manglede Pointen. Men en Pointe søger Brix at give Digtet ved at optage en gammel Tolkning til et vanskeligt Sted i Digtet. Bjarke siger henimod dets Slutning, at han nys har dræbt „den vilde *Hjort*“, og dette har for over hundrede Aar siden den skarpsindige P. E. Müller, Biskop og Oldgransker, udlagt som en poetisk Omskrivning for *Hjartvar*, Rolfs Drabsmand. Saadanne Kunstlerier var god nordisk Digterskik. Man har forkastet denne Forklaring, fordi Manden i de islandske Kilder hedder *Hjörvard*; men Formen *Hjartvar* er, som Prof. Brix viser, den hyppigste hos Saxo. Nuvel, hvis Bjarke hævner sin Konge, kan hans Søvn til Nød poetisk undskyldes, den sætter jo hans Bedrift i Relief. Men saaledes har Saxo i al Fald ikke forstaaet Digtet; hos ham overlever Forræderen *Hjartvar* Slaget, og først ved det følgende Drikkelag „dræber ham den sidste Gnist“, den

eneste overlevende, Vigge, paa en Maade som alle kender. — Jeg holder i min Fogedsamvittighed paa, at Historien om at den sovende Bjarke kæmper i Bjørneham, er ældre end Saxo. Men iøvrigt veed vi slet Intet om Digtets Alder eller Herkomst.

Det store Værk indeholder flere Afhandlinger om vor middelalderlige Digtekunst, f. Ex. om en af dens faa navngivne Forfattere, *Per Ræv Lille*, hvis Part i dansk religiøs Digtning Prof. Brix søger at udrede i Anledning af Prof. Ernst Frandsens Bog om Mariaviserne. Men Kernen af Bogen er viet hans Yndlingsforfatter *Holberg*. Der begyndes med et Optræk af en ukendt og meget kurios før-holbergsk Komædie *Den skønne Licena* (1686); det er efterhaanden lykkedes Prof. Brix at skrive det 17. Aarhundredes danske Skuespilhistorie helt om. Saa følger syv af hans bedste Holbergafhandlinger: med Rette har han udeladt sine Studier over Holberg og det italienske Theater og sin store Afhandling om Textkritik til Komædiene; de er efter min Mening af hans mindre vellykkede Ting. Her er derimod optaget en Anmeldelse af Dr. J. C. Normanns morsomme Bog *Holberg paa Teatret* (lovlig nedladende, som det synes) og af Dr. Eiler Nyströms lærde Disputats *Den danske Komædies Oprindelse*. Med Rette tager han et Forbehold over for den nu almindelig accepterede Lære, at det skulde være den franske Skuespiller Montaigu, der ene og alene havde foranlediget Skuepladsens Oprettelse. Der er flere andre, som kan have været medvirkende, Storkansleren U. A. Holstein, Rostgaard, og Holberg selv, der ligefrem kalder sig dens „Stifter“ og virkelig stadig maa mistænkes for at have haft en Finger med i Spillet. Undertiden er de Herrer Holbergianeres Argumenter pro og contra meget mavre; de presser Materialet, saa det sukker under deres Hænder. Holberg skriver f. Eks. i sin latinske Selvbiografi, at han efter at have udgivet sine satiriske Digte, som kun havde bragt ham Utak, satte sig til lægge sidste Haand paa sin Danmarks og Norges Beskrivelse. „Men medens jeg var i fuld Færd med dette Arbejde, faldt Nogle paa efter andre Nationers Mønster at indføre Skuespil paa Modersmaalet hos os, og da de saavel af mit Digt (d. e. Peder Paars) som af de Satirer der fulgte efter det, sluttede at jeg maatte kunne skrive morsomme Skuespil, faar jeg Opfordring til at vende tilbage til den Syssel jeg nylig havde forsvoret“. Hvad følger af disse Ord? At Montaigu allerede da havde indsendt sin Ansøgning, eller faaet den bevilget, eller hvad? Ansøgningen er fra 1. Juli 1722, Bevillingen fra 12. September, og de Lærde gør et farligt Væsen ud af disse Datoer og denne Udtalelse. Dr. Nyström vil partout have at Holberg skal have begyndt sit dramatiske Forfatterskab efter 1. Juli; skulde man endelig deducere saa logisk og matematisk, maatte man hellere slutte: efter 12. September, hvilket under alle Omstændigheder er umuligt, da *den politiske Kandestøber* blev opført d. 25. September. Prof. Brix er noget mere liberal, anslaaer Tilblivelsestiden for en Komædie til omtrent en Maaned, regner Tiden for de ældste Komædiers Nedskrivning fra Nytaar 1722 til Maj 1723, og vil ved Hjælp af et uhyre kunstfærdigt System endog bestemme hver Maaned i de 2 Aar, hvori hver Komædie er bleven til. Det er meget svært at finde ud af for almindelige Dødelige,

og det gør ikke Sagen bekvemmere, at hans Bog ved en skæbnesvanger Trykfejl angiver Tidsrummet „fra Nytaar 1721 til Maj 1722“. Sagen forvirres yderligere ved at den franske Skuespiller Capiion allerede i Sommeren 1721 havde købt Byggegrund imellem Gothersgade og Ny Adelgade til at opføre et Teater paa; hvem kan garantere os for at Scenekunstens Venner ikke endog paa dette Tidspunkt har gjort sig Tanker om at bruge det til danske Komedier? Der er en anden Ytring af Holberg som ogsaa har givet Anledning til Diskussion. Den findes i Fortalen til første Bind af Komediene, 1723, hvori det hedder at Forfatteren foruden disse fem havde gjort ti andre, „som ligge færdige“. Det vil Dr. Nyström ikke saa gerne gaa med til. „Man kommer maaske Virkeligheden nærmere, naar man antager, at disse ti Komedier var paa Stabelen og efterhaanden fuldførtes“. Men paa den Maade er det nær ved at Titlerne bliver det primære, thi de staar alle meget korrekt opførte ved Navn i samme Fortale, alene med den Forskel at *Erasmus Montanus* kaldes *Johannes Montanus*. — Et andet Spørgsmaal hvorom der pindehugges en Del, er hvilken af Komediene man tør sætte som den ældste. Det er en udbredt Anskuelse, som især Vilh. Andersen har hævdet med megen Kraft, at *Den Vægelsindede* skulde have været hans dramatiske Digtningens første Frugt. Man henviser især til den formentlig mangelfulde Teknik og til Ligheden med en af hans Satirer. Prof. Brix mener imidlertid, at det var en for indviklet Opgave, i psykologisk Henseende, for en Debutant; desuden angives Dagen for Handlingen til første April, og der hentydes til den „stærke Mand“, som gav Forestillinger i April 1722 — den skulde altsaa være skrevet i den Maaned, mens han holder for at *Kandestøberen* er skrevet ved Nytaarstid og *Gert Westphaler* i Februar eller Marts.

Disse første Afhandlinger om Holberg er lige saa fængslende tænkte som de er skrevne. Vanskeligere bliver det at give Prof. Brix fuld Tilslutning til hans store Undersøgelse om Arbejdsmetoden i Komediene. Han vil begrunde Valget af Frans Knivsmed til Drillepind i *Den politiske Kandestøber* med selve Navnet: Frans har en Tunge som en Ragekniv. Det lader sig høre. Men det kunde, efter Brix, ikke blive Richard Børstenbinder, fordi man har Talemaaden „at votere som en Børstenbinder“ — der er dog Fare for at det Mundheld stammer fra Komedien! Han gør ogsaa for meget ud af at den Intrige der spilles med Kandestøberen, er arrangeret af hamborgske Patriciere: det skal man ikke tænke for længe paa, naar Stykket opføres, og navnlig er det et Fejlgreb af Teatret, naar det indlægger en hel lille Ballet for at fremhæve dette uheldige tekniske Træk. Med Rette gør han opmærksom paa at hele Fiktionen er glemt i femte Akt, hvor Herman v. Bremenfeldt aabenbart er virkelig Borgmester. Som god Demokrat hævder han, at Mester Herman „ingenlunde kan siges at være blottet for Tænksomhed“. Han mener at Kandestøberen er de andre Haandværkere overlegen, og at flere af hans Forslag er ganske fornuftige. Man kan trygt forlade sig paa at Holberg var af en modsat Mening. Det er Heltens oppustede Dumhed som gør ham til Føreren imellem de smaa Tosser. Hans Projekter er til Hobe af

den Slags som melder sig inden man har undersøgt Sagerne. Han foreslaar at man skal aabne Handelsforbindelse med Indien: det var noget alle Tyskere dengang begrebet at man ikke havde gjort i Tide, nu havde Sømagterne taget de oversøiske Pladser; Mester Herman tror aabenbart at „Kongen af Indien“ har Handelssteder som Hamborg. Prof. Brix' Forklaring af Duc de Vendosmes Tilbagetog er heller ikke heldig fra et krigsvidenskabeligt Synspunkt („at lokke Fjenden ind i en ødelagt Egn“ ved at skænde og brænde udi Retiraden: Meningen er at standse hans Ilmarch). Men navnlig er det en Vildfarelse, som ganske vist deles af de Fleste, at tildele Borgmesteren en lille Smule politisk Forstand paa Grund af hans Forslag om at demokratisere Regeringen: „Naar en Guldsmid blev Bormester, saa han paa Guldsmidenes Interesse; en Skræder paa Skrædernes Opkomst, en Kandstøber paa Kandstøbernes“. Dette var efter Holbergs Anskuelse, som ikke er velset i vore Dage, den højeste politiske Idioti: Usaglighed og Egennytte i Stedet for upartisk Sagkundskab. — Afhandlingen lider i det hele taget under en vis Sammenblanding af Kommentatorens Bedreviden og Æstetikerens Tilbøjelighed til at finde noget Sindrigt i hver Replik. Stoffet, som mest findes i Werlauffs *Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil*, vinder ikke ved at indgaa i denne Kombination. — En Gevinst er derimod en lille Afhandling om *Den 11. Juni*, som Prof. Brix lovede sine Læsere i det Herrens Aar 1919. Han glemte at indfri sit Løfte, men blev mindet derom i 11. Bind af Ehrencron-Müllers Forfatterlexikon, hvor man ikke blot kan finde de Bøger og Afhandlinger som er kommet til Verden, men ogsaa de uskrevne. Det bedste i den er en Sammenligning mellem Holbergs Komædie og Molières *M. de Pourceaugnac*, Plautus' *Miles gloriosus* samt (nyt!) Regnards *La Coquette*; den paaviser med Sikkerhed Holbergs umaadelige Mesterskab og Fantasikraft i Ophbygningen af en Komædie.

Noget af det lettest Tilgængelige i Bogen er to prægtige Længdesnit i nyere dansk Litteratur: *Sommerrejsen* og *Røverstuen*. Den første Monografi handler om en Gruppe halvt novellistiske Digterværker fra Romantikken Dage: Oehlenschlägers *Langelandsrejse*, Schack-Staffeldts *Lina*, Ingemanns *Varner*, Sibberns *Gabrielis* og Poul Møllers Novelle om den krøllede Frits. Det er det aandrigste Parti i Bogen, her har Brix for en Gangs Skyld frafaldet sin æsthetiske Materialisme. Ganske særligt gedigen er Analysen af Staffeldts tysk-italianiserende Cyklus. Efter at denne skarpsynede Litteraturlæser har afsløret dens Dyder, kan nu Enhver lære dem at kende. Staffeldt er siden Heibergs og Georg Brandes' Tid stadig bleven fremhævet som den store Idédigter og — egentlig med Urette — som en tidstypisk Digter der uden Decimals gik op i Begrebet Romantik. Man ser af denne Afhandling hvor ensidig den traditionelle Dom er. Schack-Staffeldt er, trods det Forældede i hans Sprog, en stor Stilist og en mærkelig poetisk Kompositør. Den synlige Verden lever ogsaa i hans Digte, selv om han ikke har nogen af sin lykkeligere Medbejlers fortrolige Forhold til den blomstrende Natur. Hans Fremstillingsform er mere skulpturel end malerisk, og det her omtalte Digt kan sammenlignes med et Relieffrækker, „Erotiske Situationer“ kalder Prof. Brix den. De viser at

Digteren, i hvem man ellers ser en som kgl. Embedmand fornummet Anachoret, havde en fin erotisk Kultur. — Meget Nyt er der i Studierne over Poul Møllers Novelle, som ingen har vovet at behandle, siden Vilh. Andersen for fyrretyve Aar siden gennemgik den i sin berømte Biografi af Digteren. Det paavises blandt andet, at en meget beundret Passage gaar tilbage til Staffeldt:

Med den venstre Haand samlede hun bestandig sin Kjøles Folder om Fodens Ankel og den snehvide Strømpesvikkell, medens hun med den udstrakte højre holdt sin lette Gestalt i svævende Stand.

Dette gaar gennem et Fragment paa Vers som Mellemlid tilbage til *Nye Digte* (1808) S. 68.

Netop nærmer jeg mig, da Foden i Baaden hun sætter
Og jomfruelig bleg sanker med højere Haand
Tæt om Svikkelens¹ Blomst de lette, forræderske Klæder,
Medens den venstre Haand strækkes til Ligevægt ud.

Undersøgelsen over Staffeldts Indflydelse paa den senere Tids Digtere glimrer ved mange lignende Paavisninger. En Skat af interessante lagttagelser rummes i Afhandlingen *Røverstuen*, tidligere trykt i *Tilskueren*. Det romantiske Mørke og det romantiske Clairobscur har her endelig faaet den Behandling de fortjente, med Exempler fra hver en Afkrog af Guldalderlitteraturen. Det er Begyndelsen til en „Teknik“ for denne Litteraturperiode der er givet i disse Arbejder, ligesom i det følgende om *Haafruen* fra Johs. Ewald til H. C. Andersen.

Om Poul Møllers *krøllede Frits* tillader Prof. Brix sig at udtale forskellige Kætterier. Novellen har nok af fanatiske Beundrere, men Sandheden i Ære maa det ogsaa siges at mange Bøglæsere, og det ikke af de ringeste, rynker paa Næsen ad den. Brix giver begge Parter hvad der tilkommer dem. Blad for Blad er den jo ypperlig, navnlig har Sproget en Duft som af Æbleroser; men med Sammenhængen kniber det. Allerede J. L. Heiberg lod forstaa, at man ikke skulde beklage der kun var kommet Brudstykker ud af den. Værre er det ubelignet, hvad Prof. Brix lægger Fingeren paa, at Hovedpersonen er gaaet i Stykker, lige ved at ende i Vrøvl som de senere Studenterkomedier. Der er i Novellen en vederkvægende Stemning af „weite Welt und breites Leben“, der minder om *Wilhelm Meister* og Tiecks *Phantassus* (med hvis Indledning fra 1811 den maa have noget at gøre) — men den krøllede Frits, der om muligt er lige saa barnagtig som hans Afkom, Nicolai i *Nøddebo Præstegaard*, egner sig ikke til Midtpunkt for de Billeder af Livspoensien, som er Historiens ideelle Indhold. Et Spørgsmaal Prof. Brix paa ny rejser, er Meningen med Hauchs bekendte Meddelelse om, at han før Poul Møllers Afrejse til Kina i Efteraaret 1819. har „hørt den krøllede Frits“. Denne Ytring har man betragtet som et Udslag af en Hukommelsesforskydning, men

¹ Ved en ny fatal Trykfejl er *Svikkelens* hos Prof. Brix' Sætter blevet til — *Stikkelsens*.

det er vanskeligt at fastholde, eftersom de to Digtere overhovedet ikke har haft Lejlighed til at se eller høre hinanden i Aarene 1819 — 30. Poul Møller kom hjem i Juli 1821, Hauch var bortrejst i Marts s. A. og kom først hjem 1827; Poul Møller var 11. Aug. 1826 bleven udnævnt til Lektor i Kristiania — rigtignok opholdt han sig i Danmark om Sommeren 1827, men da havde han Hvedebrødsdage, og var muligt bortrejst igen ved Hauchs Hjemkomst. Under disse Forhold er Fejlhuskning altsaa utænkelig og hvad kan det da være Hauch har „hørt“ om den krøllede Frits? Prof. Brix gætter paa at det er det lille Stykke om hans Forelskelse i Justitsraadens impertinente Datter og hans Forsøg paa at komme til hende gennem Skorstenen. Det er i det mindste en morsom Hypothese, og sindrigt begrundet. Ellers mener Brix at der ikke kan mangle ret meget af Slutningen paa Historien, da Hovedfiguren var udtømt. J. L. Heiberg skrev i sin Tid noget lignende.

Bogen slutter med nogle Smaastykker, deriblandt en Sammenligning mellem Fru Heibergs Beretning om sin Højtideligholdelse af Aarsdagen for sit Bryllup, den 31. Juli 1832, i Hørsholm, og Henrik Hertz's. Afvigelserne mellem hendes Fremstilling, i *Et Liv genoplevet i Erindringen*, og hans, i de medgivne højst indholdsrige Dagbøger, kaster et interessant Lys baade over den lille Cyklus Digte som blev Hertz's Udbytte af Samlivet med Parret Heiberg, og over Fruens Historieskrivning. Brix slutter med, at hendes Memoireværk „har ikke uden Aarsag et dobbelt Ry“. Man bør dog tilføje, at selv de mest sanddru Erindringer byder Exempler nok paa saadanne Uoverensstemmelser. Særlig er Datoer jo bedragerlige, det er sjældent at gamle Herrer eller Damer, naar de skriver eller fortæller om deres Ungdom, har Tallene i Orden — mere end en Art af Sandhed kan man i det Hele taget ikke forlange selv af skrevne Efterretninger af Samtidige.

Paul V. Rubow.

Til professor Paul Rubows indholdsrige anmeldelse af „Analyser og Problemer“ II har jeg lyst at føje et par små tillæg angående spørgsmål, som prof. R. ikke har berørt.

Prof. Brix bebrejder mig, at jeg ikke har taget afgjort standpunkt til spørgsmålet om Peder Ræv Lilles forfatterskab. Som udgiver af håndskriftet har jeg måttet tage standpunkt til spørgsmålet om, hvorvidt Peder Ræv er samleren af dette, og dette spørgsmål — som efter tidligere udtalelser at dømme ikke eksisterede — har jeg måttet besvare med et ret afgjort nej. Forfatterskabet har jeg derimod ment egentlig ikke vedkom mig som udgiver, og det mener jeg stadig. At det ydre bevis for forfatterskabet svigter, er én sag, og en anden er, at prof. Brix nu har forsøgt at føre et indre bevis, som jeg ikke skal prøve nærmere, da jeg ikke føler mig på sikker grund.

Men det undrer mig, da prof. Brix har læst min indledning s. 17 til l. 5, at han ikke har set min bemærkning nogle linier længere nede om den gamle katolske begyndelse til „Marie hun er en jomfru ren“. Der

kan dog ikke være tvivl om, at den af Kålund (DSt. 1917 s. 81) fremdragne form:

Maria, jeg beder dig, jomfru ren,
und mig at kvæde en vise,
du fødte din søn foruden [men] . . .

er oprindeligere end både Hans Thomissøns og den svenske:

Almægtige Gud og herre ren,
unde mig kvæde en vise!
En jomfru fødte en søn uden men . . .

ja er selve den oprindelige tekst.

Også til stykket om Povl Helgesen har jeg nogle indvendinger at gøre. I Marievisen er rettelsen fra besættes til bestedes næppe påkrævet, da besættes eller besætte sig bruges i betydningen „tage bolig, bosætte sig“, hvad der giver god mening, og den sidste rettelse i s. 12 „ville de sig ikke bekende“ til dig er afgjort urigtig, da bekende sig hos P. H. er det stående udtryk for „komme til en bedre erkendelse, gå i sig selv“, og her giver udmærket mening.

Om denne vise er af P. H., er tvivlsomt, men tankegangen stemmer godt med dennes; han var, hvad hans privatoptegnelser tydeligt viser, ikke nogen særlig glødende helgendyrker, selv om han krævede ærbødighed for helgenerne og især for Jfr. Maria. At den er indført med hans egen hånd, ligesom de utvivlsomt af ham selv forfattede tankesprog og den ene opskrift af de rimede Mosebud, er dog sikkert nok. Derimod er de andre gudelige sange, hvorefter to i samme oversættelse findes i de lutherske salmebøger, ikke indførte af ham — hvad man efter prof. Brix skulde tro — og har næppe noget med hans forfatterskab at gøre.

Hvorledes nogen af Christiørn Umbras „epitafium“ har kunnet få den tanke, at P. H. skulde være død i Holland, fatter jeg ikke, da „epitafiet“ ikke indeholder så meget som en antydning i den retning.

Marius Kristensen.

LOBLOMSTER

I botanisk litteratur fra tiden omkring 1800 træffes flere gange ordet *Loeblomster* anført som navn på den vildtvoksende gule iris, „gul sværd-lilje“ (*Iris pseudacorus*), og ordet har derfor fået en artikel i den store danske ordbog: „*Loblomst(er)*, en. (1. led er maaske egl. IV. Lo (I. Laa)¹:

¹ I. Laa (Lo) = „rende ved kysten, som havvandet løber op igennem; ogs. om rende i havbunden tæt ved kyst (igennem revler ell. ml. grunde) ell. (sj.) om lign. rende ell. indskæring i en aa, hvor fisk holder til“.

no. dial. *laa*, mosevand, ty. (dial.) *loh*, mose; nu næppe br.)“ — Efter betydningsangivelsen følger så henvisning til følgende forekomststeder: G. C. Oeder: *Nomenclator botanicus*. (1769). 182; E. Viborg: *Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter*. (1793). 17; J. F. Bergsøe: *Garverens og Tougerens Haandværk*. (1810). 92 og J. W. Hornemann: *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære*. 3. Oplag. I. (1821). 45.

Den foreslåede etymologi passer jo særdeles godt for en plante som gul iris, der vokser i kanten af moser og vandløb; og da navnet forekommer i så fremragende værker som de anførte — og desuden i flere andre, hvorom nærmere ndf. — skulde man tro, at det var sikkert nok. Ikke desto mindre er der, som vi skal se, stor sandsynlighed for, at navnet *loblomster* aldrig har været brugeligt, men kun beror på en trykfejl hos Oeder, og at denne fejl så er gentaget alle de andre steder, hvor ordet forekommer. Undersøger vi nemlig ordets forekomst nøjere, viser det sig, at det alle steder kun står anført som synonym til andre navne for *Iris pseudacorus*.

Det sted i Oeders *Nomenclator botanicus*, hvortil Den Danske Ordbog henviser (*Nomenclator Linnæano-Danicus*) lyder: „*Iris Pseudoacorus*. *Horsebønne*. (D.) *Guul Flæ Lilie*. (D.) *Sværd Lilie* (D. & N.) *Loeblomster* (Bornh.) *Sævblomme*. (List.) *Vild Sværd Lilie* (Söndm.)“¹. — Næste gang vi træffer navnet er i Viborg: *Systematiske danske Navne* (1793). Viborg kalder *Iris pseudacorus* for *Kalmusartet Iris* og anfører som synonymer: „D. Horsebønne, Sværdlilie, Guul Flælilie, Loeblomster, Moegen, Mae, Flælilie. — N. Vild Sværdlilie, Sævblomme, Guul Sværdlilie, Sværdgræs, Kaardegræs“. — Her angives altså intet om, hvor i Danmark navnet *Loeblomster* hører hjemme, eller hvorfra Viborg kender det; men i „forerindringen“ siger Viborg: „De almindelige danske og norske Navne ere anførte ved enhver Plante, for at oplyse, under hvilke forskellige Navne enhver Væxt er bekiendt, og at man ved Hiælp af disse kan forskaffe sig det systematiske Navn. Disse Binavne ere tagne dels af Oeder, Gunnerus, Mohr, og hos nogle af de beste Forfattere, som have givet os typographiske [!] Beskrivelser af visse Egne, dels og samlede af mig selv“. — Sammenligner man navnelisten hos Viborg med Oeders og ser, hvor mange der er taget herfra, er der ingen grund til at tro at ikke „*Loeblomster*“ også skulde være taget fra Oeder².

Viborgs bog benyttes flittigt af de følgende botaniske forfattere; hans synonymnavne går igen i deres værker, idet dog stadig enkelte nye navne føjes til (og enkelte udelades). I C. G. Rafn: *Danmarks og Holsteens Flora*. I. (1796). 447 træffer vi således for „*Iris pseud-Acorus*“ ganske de

¹ D. = Danmark (undtagen Bornholm); N. = Norge; de øvrige forkortelser henholdsvis: Bornholm, Lister, Søndmør. ² At Viborg (og efter ham Rafn og Hornemann) har dette ord fra Oeder er da også antaget af Jenssen Tusch, der i *Nordiske Plantenavne* (1867) pag. 115 under *Iris Pseudacorus* som, bornholmsk navn anfører *loblomster* — ved en trykfejl er det blevet tit *ból-blomster*, men rettet i trykfejlslisten pag. 274 — med henvisningerne: Oed., Vib. Rafn, Horn.

samme danske navne og i samme rækkefølge som hos Viborg. Ligeså i J. W. Hornemann: Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære (1796). pag. 100; kun er her det sidste *Flætie* udeladt, ligesom det systematiske danske navn er ændret til *gul Iris*. I den stærkt udvidede anden udgave fra 1806 og den endnu stærkere udvidede tredje udgave fra 1821 går samtlige disse navne igen, mens yderligere et par er kommet til. — Vi kan mærke os, at registret hos Hornemann har formen *Loeblomst*; *Loeblomster* er altså opfattet som flertal; i virkeligheden er det naturligvis det gamle neutrum: *et blomster* vi har her. — I Chr. F. Schumacher: Den københavnske Flora (ved F. C. Kielsen). (1804). pag. 18 træffer vi atter *Loblomster* blandt synonymerne til „Kalmusartet Iris“, men Kielsen angiver udtrykkelig i forordet, at de danske „trivialnavne“ er anført efter Hornemann, Rafn og Viborg. — A. & S. Soldins smukke billedværk Den Danske Flora (1807) pag. 47 har ligeledes *Loeblomster* mellem „de almindelige danske navne“ for „Guul Iris“. De anførte danske navne er ganske de samme som i andenudgaven af Hornemann fra 1806 og sikkert taget herfra.

Også udenfor den botaniske litteratur træffer vi navnet *Loeblomster* et par gange. I Magazin for Næringsstanden. IV. (1799) findes en fortegnelse over vildtvoksende planter, der kan anvendes til farvning, og herimellem nævnes (pag. 394) „Guul Iris“ med en række synonyme, hvoriblandt „Loeblomster“. Navnene er åbenbart taget fra Hornemann (1796); stavemåden og fejlen *Man* for *Mae* — et andet synonym for gul iris — stemmer med dette værk. — Og endelig forekommer ordet i det i Den Da. Ordbog citerede værk J. F. Bergsøe: Garverens og Tougerens Haandværk. (1810). Her nævnes mellem planter, der finder anvendelse i garveriet: „Horsehønne. Den kaldes ogsaa:“ — og så følger hele synonymlisten stemmende med Hornemann. (1796) og med trykfejlen *Man* bevaret.

Muligvis kan der indenfor den omfangsrige økonomiske litteratur fra tiden omkring 1800 findes flere eksempler på anvendelsen af *Loeblomster*, men de vil i så fald sikkert vise sig at være af samme art — anførelse af synonyme, taget fra et af de forannævnte botaniske værker, for at læserne i de forskellige egne af riget bedre kunde være klare over hvilken plante der menes. — I virkeligheden er der kun een kilde for navnet, Oeders Nomenclator.

Oeder angiver, som vi så, at *loeblomster* er bornholmsk, men i nuværende bornholmsk kendes dette ord ikke, hverken som navn til *Iris pseudacorus* eller nogen anden plante. Dette beviser selvfølgelig intet om, at det ikke kan have eksisteret; også andre af de af Oeder anførte bornholmske plantenaavne er nu ukendte, f. ex. *Anmod* for pukkellæbe, *Herminium monorchis*, og *Rakell* for pengebladet fredløs, *Lysimachia nummularia* (det første af disse er vist ellers ganske ukendt, det andet derimod kendes fra ældre nydansk, om end brugt om andre planter). — Men når man står overfor et sådant ellers ganske ukendt ord, må man jo altid regne med den mulighed, at der kan foreligge en skrive- eller trykfejl. Og et middel til at kontrollere enkelte trykfejl i Oeders *Nomenclator Linnæano-Danicus* har vi i den *Nomenclator Danico-*

Linnæanus, som findes i samme værk (*Nomenclator botanicus*). Her i den dansk-Linnæiske nomenclator opføres de samme danske og norske navne — blot med enkelte småafvigelser i stavemåden — som i den Linnæisk-danske i alfabetisk orden og med Linnés latinske betegnelse vedføjet, men uden nogen angivelse af, hvor i det dansk-norske rige navnet hører hjemme. I denne fortegnelse findes imidlertid intet *Loebloomster*. Derimod træffer vi under *S* (pag. 182): „Søe blomster. *Iris Pseudacorus*“. Som vi så foran findes der intet *Søebloomster* under artiklen „*Iris Pseudacorus*“ i den Linnæisk-danske nomenclator. Det er altså rimeligvis det samme navn, som der har formen *Loebloomster*. Og da *Søebloomster* står paa alfabetisk plads, er der størst sandsynlighed for at det er det rigtige, og at *Loe-* blot er trykfejl for *Søe*¹. — Ganske vist kendes heller ikke *Søblomster* som navn for *Iris pseudacorus*, hverken fra Bornholm eller andensteds fra — *Søblomster* plejer, hvor det forekommer, at betegne åkander — men det er jo umiddelbart forståeligt — rimeligvis et rigsmåliseret bornholmsk **sjøblomster*, n.; de bornholmske navne hos Oeder er gennemgående rigsmåliserede; dog skrives der for *Crepis biennis*, høgeskæg, *Højfuurt* — ved trykfejl i den Linnæisk-danske nomenclator er det blevet til *Højfuurt*, en fejl der gentages hos Jenssen Tusch, men den dansk-linnæiske har her atter det rigtige, nemlig *Højfu urt*, hvor dog det lange *s* og den mærkelige deling mellem *u*’erne tyder på, at navnet ikke er blevet forstået; det er naturligvis samme navn som ældre rigssprog *høgsurt*, nu *høgeurt*, om den nærtstående *Hieracium*. — Vi kan altså som resultatet af denne undersøgelse fastslå, at der er den allerstørste sandsynlighed for at gul iris i 18. århundrede på Bornholm har været kaldt *sjøblomster*, og at plantenavnet *lo(e)blomster* rimeligvis aldrig har eksisteret.

Aage Rohmann.

BONAVEDDE OG ANDRE BORNHOLMSKE NAVNE

I et lille Indlæg „Tilnavnet Menved“ i DSt. 1925 (183—86) jevnførte jeg dette med det bornholmske Tilnavn *Bonavedde* og fulgte troskyldig alle indtil da givne Sprogforskeres Udtydning af det sidste Led heri som *Vætte*. Med mit bornholmske Særind læste jeg dog imod P. N. Skougaard og J. C. S. Espersen *Bona* som *Bønders* og flyttede imod Gunnar Knudsen *Bonavedde* fra Hedenolds Landvætter som en jordfast Perskerbonde og *Bønders Skytshelt* ind i det fjortende Aarhundred, hvor B. S. Ingemann allerede 1817 havde stillet ham. En mindre sprogskolet Menighed har 1934 Herr Magister Aage Rohmann (Bornh. Saml. 22. B., 105—13) valgt at forelægge en Forkastelse af min eller rettere de tre

¹ Navnet synes i det hele at have været forfulgt af tryk- (eller skrive)fejl; jfr. den foran omtalte fejl i Jenssen Tusch. Endvidere meddeler overgartner Axel Lange, Botanisk Have, mig, at et tysk (østrigsk) værk, Perger. Studien. (1860) pag. 18 som dansk navn for *Iris pseudacorus* anfører *Læbbloomster*. Det må være *Loebloomster*, der er blevet yderligere forvansket.

nævnte Sprogautoriteters Fortolkning. Ved et grimt Uheld lader han mig have talt om „en Skytsaand“ (R. 106), skønt jeg aldrig har forestillet den haandgribelige Bondenand som et saadant engleluftigt Væsen. Derimod følger jeg villig R. i, at man aldrig blindt skal lyde en Avtoritet; han kan derfor ikke undres over, at jeg efter grundig Overvejelse nægter at godtage ham som min Avtoritetsmand, naar han ene med en omtvistelig Lydlov til Sværd vil undlive *Vætten* saa grundigt, at han slipper for at møde ham som Gjenganger (R. 109).

Denne Lydlov, Grundstøtten i hele Rohmanns Undersøgelse, lyder: Modsat de fleste danske Ømaal holder det bornholmske Sprog altid Lyden *tt* i Trykstavelse uforvansket som *t*; kun i Svagtrykstilling kan den glide ud i *d*. Følgelig kan Navnet Bonavedde aldrig være fremgaaet af Ordet *Vætte* (R. 107). Jeg er enig med R. i, at Trykstyrken hviler paa Navnets tredie Stavelse som i en Række andre Ord, jeg hører endnu den rungende Tryksajsten, en 1929 død bornholmsk Musæumsmand altid gav sin højagtede Direktør Ma'ke'pranng. At Navnet i den tidligste Optegnelse 1625, fjorten Gange gjentaget, stadigt deles i to tryksvage Ord *Bonde Vedde*, saaledes ogsaa 1746 paa B. F. Hammers Bornholmskort, gjør det uvist, om det muligt først ved senere at sammensvejses i eet Ord har faaet sin almene Tryksajsten. Herfra kan jeg dog gjerne se bort; nu er den der altsaa.

Hin vættedræbende Særlov er næppe mere holdbar end Bornholms øvrige Privilegier, der ere druknede i Tidernes Strøm. Som en fortrinlig Lydlov deler den alle gode Reglers drilske Kaar: nulla regula sine exceptione. Byen Rønnes middelalderlige raat skurrende Navn *Rottne* brugtes endnu 1609 af dens Borgmester og dens Præst (H. 569, 573); da havde dog Borgerne længe tygget paa det for at gjøre sig det mundret og mageligt, 1584 skreves det af Byens Øvrighed *Rødne* (Rønne By og Borgere, 57), og videre frem er det blevet det mundsmilende *Rønna* (E. 282). Maaske vil man indvende, at en Forbrydelse mod hin strenge Lov tør virkelig ikke tillægges Øvrigheden, thi dens *tt* 1609 turde være uhjemlet Tyvegods. Jeg har kun at holde mig til Skriftbrugen, som Rohmann sig til *Bonde Vedde*, om Navnenes Udtale i en fjern Fortid vide han og jeg lige lidt; og nu staar dette trykstærke *tt* der altsaa.

I Bolskersen (Bornholmernes mundnemme Udtale af Botulfs Kirkesogn) ligger *Kattesletsgaard*, hvis Navn findes saaledes skrevet 1642 og udtalt nu 1935. Men i sin paa Bornholm affattede Matrikelbog (Rigsark.) skrev J. S. Borman 1671 dens Navn *Kadslegaard*, saa dejligt bornholmsk mundret, at han maa have ogsaa hørt det udtalt saadant. Habent sua fata nomina. Undtagelserne kunne nemt blive saa store, at de tage fat paa at dikke med Reglen. Helt lydvillige have Bornholmerne ikke stillet sig til den dem af R. givne Lydlov. De sige *vædda* (E. 142), hvor Gammel-dansk har hvætte, at skærpe, og *forgjædda* (E. 82) for Dansk forgjette, at glemme. De have to Par Ordsøstre: *skratta* og *skradda*, at skurre, det første om Menneskestemmer, det andet om livløse Lyde (E. 300); *sjøtta* og *sjødda*, at vare om noget og at varetage et Arbejde (E. 295). Saaledes kunde lovstridige Bornholmeres Munde mageligt omgjøre *Vætte*

til *Vedde*. Sprogmand have sagtens ligesom Læger, Historikere og Dommere erfaret, at en eneste stridbar lagttagelse kuldaster en skøn Tankebygning; men for ikke at driste mig dybere ad lidet traadte Sprogstier, end min Syssel med Historien nøder mig til (DSt. 1931, 89), ser jeg dog atter her gjerne bort fra mine smaa sproglige lagttagelser.

Der foreligger intet om, at Oldsprogets *Vætte* er indgaaet uændret i bornholmsk Folkemund. Tvertimod — hvad man nu opfatter som Hedenolds Landvætter, levede stærkt ind i Bornholmernes Tankeverden, de nævntes *Ellen* (Biskop P. Aastrup 1616, H. 603), *Ellestingeren* eller Underjordskongen med samt hans store *Underjordsfolk* (E. 372, 403); men endnu Espersen, død 1859, hørte aldrig Navnet Vætter (E. 395) givet dem. Kun i Gudhjem hørte han om nogle *Vætter*, de saa ud som smaa Børn, der løb med Lys, og deres *Vættelys* var i dansk Tale: Lygtemænd. Denne Indsnevring i Sted- og Forestillingsomraade tyder paa Ordets sene Indvandring i Folkemaal, sagtens o. 1680, da den i Pesten 1654 næsten uddøde Fiskerby modtog en saa stærk Indflytning fra Skaane, at Herredstingets Dom 1. Aug. 1692 turde fastslaa, at „Gudiumboerne var Skaaninger og Blegingsfarer alle“. Jætter var derimod velkendte overalt, de holdt til i Jættedalen med dens Jættestue og Bavtastene var Jættekegler, rundt om laa Jættebolde og Slyngestenene, som disse indgroede Hedninger havde kastet imod Kirkerne. Enkelvis nævntes ogsaa Riser og Kæmper samt Hammertyren og Trolfolk, Læsaabobbaen (Dansk: Aamanden) krævede Menneskeliv. Om en Havmand hørtes sunget, men han og hans Aneta var hidkomne borte fra Holmegaards Bro. Desværre har ingen bornholmsk Fiskerknøs overrumplet en Havfrue i Kysternes Klippegrøtter, inde i deres Dyb sad kun Fanden selv; og naar den hidførte Perskerpræst Ravnholdt gav Bonavedde en Havfrue til Moder, hentede han vist hende, som ogsaa andet i sin Sagnopskrift 1625, bortefra, hvor Havfruen, der havde varslet Kongens Fødsel, var Dagens Tale, Bonaveddes Sagnfærd i Bondelandet førte ham aldrig ud paa Vandet. Hvor Sagnkvinder mindes paa Kysterne, ved Nexø, paa Christiansø, ved Hammerhus, kendes de som Jomfruer, ikke som Havfruer. Ingensteds færdedes Vætter paa Bornholm udenfor Gudhjems sildige smaa Lygtebørn.

Bornholm var intet lukket Land; dets Fyne-, Skaaninge- og Hollændergaarde, Jyde- og Tyske-, Gavere- og Sæderegaard o. fl. vidne om, at Fremmedfolk fandt gæstfrit Gaardeje blandt Landets Bønder. Det bornholmske Folkemaal var intet lukket Bibelsprog; det gav talrige Fremmedord, endog franske, gæstfrit Hjemsted og bøjede dem ind under sine grundfaste Regler. Rohmann (105) undres over Espersens Jevnføring af *Bonavedde* med det fynske Vætteord *Væde*; men E. har godt kendt, at de bornholmske Skipperbrødre sad ind under Aar 1200 velholdne i Slesvig By og sagtens kiggede ind om hos de fynske Piger for at høre fortalt om dette Lands Jarl Vagn Aakesøn, som var opfostret hos sin Morfader Vesete paa Bornholm og o. 990 havde ført sine bornholmske Vikingknøse ind i Jomsborg; der var saaledes i 10. til 12. Aarhundred Samfærdsveje mellem Bornholm og Fyen. Imidlertid forekommer *Bonavedd* (R. 106) som en Sideform af Navnet, hvilken ogsaa jeg (DSt. 1925,

184) som Barn har hørt brugt i Rønne Egnen; de to sideløbende Former minde om Oldsprogets *Vætr* og *Vælle*, og Bonavedd minder stærkt om den danske Kæmpevises *Svend Vaanved*, sproglige Traade turde maaske knytte disse to Navne nær sammen, og hver af de to Mænd havde en overnaturlig Moder og nedkæmpede Trolfsk. Allernærmest ligger det dog at udpege 24. Maj 1319 som den Dag, da det gammeldanske Vætteord *Ved* vandt sin straalende Indgang paa Bornholm. Kraftigt greb Kong Menved ind i dette Lands Skæbne siden Aar 1294, og hin Dag jog han Erkebispens og hans Horde af fredløse Voldsmænd, som havde pint Indbyggerne med grufulde Trængsler, ud fra Hammershus, noget nær som i Sagnets livagtige Skildring Bonavedd med sin lange Pisk drev Trolhorden foran sig ud fra Alhøj og bort over Aastrømmen. Da kunde Folkesangen lyde: „Kongen over Riget raa'r, / Herre min, / og Dansen let i Skoven gaar / om Sommarinj, / naar andre Smaafugle de synge vel“. Da Kongens Ry fæstnedes i Kendingsnavnet *Menved*, Rigets kraftige Skytsvætte, og gav fuldtonende Gjenlyd hos de fra Landets Uvætter udfriede Bornholmere, ved den af B. S. Ingemann skuede Tid 1335 — 40 have ogsaa disse kunnet prise sin egen Perskerbonde med Kendingsnavnet Bonavedd, Bønders Skytshelt.

Rohmann (111) gjør denne Sideform af Navnet til den yngste og jevnfører den heri med Slægtnavnet Bohn, som han og Espersen (33) mene udgaaet af et oprindeligt *Bone*. Tidsfølgen er her dog omvendt. Slægten selv udpegede Lybek som sin Hjemstavn, dens første Mand paa Bornholm 1584—1609 skrev sig Herman Boen (H. 573), og til Forklaring af Navnet førte den 1660 en Bønnestængel med „Bohnen“ som sit Seglmærke. I Tidsrummet 1620 — 80 var Slægtnavne ude af Brug; Skipper Herman Boens Søn skrev sig slet hen Claus Hermansen. Da de gjenoptoges, skrev Slægten sig Bohn, men i Trang til at lægge en Mening ind i dette Navn kaldte dens bornholmske Omgivelser den Bone, Bonde, og den Bro, som Borgerkpl. Herman Clausen Bohn byggede 1737 over Byaaen Ø. for Rønne ud til sin Gaard Rosvang i Knudsker, har Generalstaben nu paa sit Kort fejlagtigt døbt Bondebroen (Personalhist. Tidsskr., 1897, 267 ff.).

De sproglige Fortolkninger, hvormed R. (109—13) prøver paa at afløse *Vællen* i *Bonavedde*, fremsætter han selv som kun usikre Muligheder. Mest stemt er han for at læse Mandens Navn som Vedde Bondesen under Henvisning til Fyens Jarl Palnatoke, Toke Palnesøn; noget nærmere ligger det dog at henvise til den bornholmske Runestens Kobu Suain, Sven Kaabesøn. Ej heller for denne Tydning vil R. sige fuldt ud god og ingen anden staa inde; thi alle, som hidtil have skrevet om Bonavedde, ere enige i, at dette er et Kendingsnavn tillagt Manden ud fra hans Livsfærd. Skokke af Bornholmere siges at have være i Kast med Underjordsfolket, uden at Sagnene have fundet det værdt at navnfæste dem; det er da lidet troligt, at ene denne Perskerbonde, fordi ogsaa han drev sin pudsige Skemt med sine smaa Højboer, skulde faa sit ligegyldige kirkelige Daabsnavn forevigtet gennem sex Aarhundreder, endnu 1813 i Bornholms militære Stedskildring nævntes hans Gaard Bonaveddegaard. Sagnet selv

peger hen paa hans Fødsel af „en Havfrue“, der gjorde ham til en Vætte blandt Bønder. Endnu færdes Oldtidsnavne som Inger Thule, Thor Tuesen, Aake Sassersen lyslevende paa Bornholm, men som Daabsnavn har jeg hverken i Fortid eller Nutid mødt Vedde brugt der, dog maaske med een noget uklar Undtagelse; Vettes Mose (Skougaard 1804) eller Vetis Mose (L. de Thurah 1756) synes, naar man følger bornholmsk Sprogbrug, nævnt saa efter en Mand Vette, men naar man følger Rohmanns Lydlov, kan jo Vette aldrig blive til Vedde.

Alt grundigt overvejet tør man føle sig sikkert imod at møde Vætten som Gjenganger. Saadan en sejlivet Vætteknark dødes ikke af en spinkel Lydlov, og de tre gode Vætter Vaanved, Menved og Bonavedd ville færdes lyslevende i Folkemindet igjennem kommende Aarhundreder. —

Ud fra hin Lydlov har R. paataalt, at jeg (DSt. 1931, 91) har knyttet Ordene *Stød* og *Støtte* til hinanden. Her ere vi inde paa Rigsmaalets Sprogbrug, og Tilknytningen er historisk grundet, idet de 153 Gaarde paa Bornholm, som i gammel Kongsskat Stud eller Stød udredede Stødkøer og Stødgalte, opskreves 1624 af de danske Skattekommissærer hver for sig som et Gaard-Støttebo. Ogsaa bornholmsk Sprogbrug synes kendt med en tilsvarende Omdannelse, idet den gjengiver Rigsmaalet *I Stødtal*, stødvis, med *I Støttrinjal* (E. 488).

Til Julehelgen har Rohmann (Jul paa Bornholm, 1934, 39) rettet skrappe Udfald mod min kritikløse Udledning af Navnet *Viesgaard* fra Hedenolds viede Helligdom Viet; han siger, at ham falder det her ikke helt let at forklare sig Stavelsen *es*. For mig gaar dette nemt, en to tre: Ellet (Ellekraattet, E. 403), Sognegildet (E. 101), Viet give Ellesgaard (ogsaa nævnt: I Ellet, 1661 Elliisgaard), Gildesgaard, *Viesgaard*. Er det Artiklens Optagelse i Navnet, som R. ikke kan klare, saa gjenfindes den dog ligeledes i andre Stednavne: i Vajllansgaard, *Vajllana*, Borgvalene (E. 377) i Væjlensby *Væjlen*, Kildevældene, i Langensgaard Ejerslægtens Navn (1598 Jacob Lang) med efter bornholmsk Vane Artiklen tilhæftet (R. 112: Bonaveddinj), i Spælinjemose (ogsaa nævnt: *I Spælinj*) Spolgræsserne, *Phragmites communis*. (I Rigssprogets Almindingen havens endog Dobbeltartikel, først den bornholmske Alminjen (E. 5) og saa den rigsdanske). Endda gjøres det ikke helt nødvendigt at tænke sig Artiklen medoptagen i *Viesgaard*, thi den sjællandske og den fynske *Viemose* med sine viede Offerfund og de jydsk *Viehøje* tyde paa, at Oldsprogets *Vi* i gammeldansk Udtale har lydt *Vie*, hvilken vi da have i den vanligt givne Sammensætnings-Ejeform: *Viesgaard*.

Ikke slet saa kritikløst som Rohmann gjerne vil, har jeg fjernet mig fra Urnes (1750) og Espersens Udledning af dette Gaardnavn fra det bornholmske Plantenavn *Vie* (E. 384) for Vidjepil (Storvie, *Salix cinerea*, og Lidenvie, *S. repens*), begge Dvergpile, som syne kun lidt over høj Lyng og dog ere Bornholmernes Palmer. Dette Navn er tillagt dem, fordi deres blankgrønne Løvtænger, som bære sit eget Navn *Vigger* (E. 384), skæres til at festsmykke Kirkerummet med; herved har *Vie* givet Stednavnene *Palmegaard* og *Viggerne* (ogsaa nævnt Vægerne af en helt anden Ordrod, 1697 Weigere; DSt. 1925, 180 f.) Derimod vil en

Bornholmer næppe kalde en Samling af disse lave Vier for Viet; Espersen har aldrig hørt dette Navn brugt, skønt tidt Ellet om Ellekrat. Og saa lidt som man kan tale om en Skov af Lyng, ville hine Vier kunne fremkalde Stednavnet *Vieskov* (nær S. for Knudskirke og fuldt af hedensk Spøgeri). Ogsaa *Vies-Engen* ved Viesgaard i Ibsker har sikkert gemt over ful Hedenskab, da Middelalderens Præsteskab fandt det fornøden at kristendøbe den med et saa højkirkeligt Navn som Vorfrue-Eng. (H. 335). Ved at overveje disse Forhold føres man helt let ind paa at opfatte *Viesgaard* som dannet efter det hedenske Vi. —

Rohmann har angrebet mine Synspunkter, saa har jeg maattet forklare deres Grundlag, skønt jeg i Sprogviden kun er svagrustet Lægmand mod hans grundige Indsigt, og skønt jeg af fuldt Hjerte værdsætter højt hans kyndige og ihærdige Arbejde i at oplyse det bornholmske Folkemaal. Jeg forstaar helt ud hans Iver i at drive ukaldet Gæst ud af Sprogvidenskabens viede Palmelund, og galdt det kun mig, vilde jeg have tiet, i den stille Tanke at det kendes i enhver Videnskab, at dens ivrigste Dyrker ikke seer Livet for lutter Love og glemmer at lytte til dets viltre Tale, thi for mig evne Sproglove ikke at skabe en Tøddel i Sproget, ene Sprogbrugen er dets Fader. Ukaldet er sagtens jeg, som nødigst af alt vil være Avtoritet, idet jeg selv savner al blind Avtoritetstro; men ukaldet er ikke Historieforskeren, thi Sprogvidenskabens er ikke Enehersker over Navneforskningen. Det oprindeligt stillede Spørgsmaal: Hvorfor fik denne Konge Kendingsnavnet Menved?, er rent historisk, og en sproglig Fortolkning, som strider mod de historisk givne Vidnesbyrd, forkaster Historieforskeren koldsindigt. Svend Aakjærs Udsigt over Bornholms Stednavne (Turistforeningens Aarbog 1926, 124—36) er en skræmmende Advarsel om de Vildstier, ad hvilke en ensidig sprogvidenskabelig Navnetolkning plumper i sine Faldgruber. Skal dansk Navnetydning løse sin vanskelige Opgaves mørke Gaader, maa den kalde alle gode Vætter til Hjælp og navnligt viribus unitis de tre: Stedkundskab, Historiegranskning (især Sted- og Ordhistorien) og Sprogvidenskab. Ingen af disse kan enevældig skubbe de andre bort i Utskelejr.

Henvisninger: *DSl.* = Danske Studier. — *E.* = J. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog, 1908. — *H.* = Hübertz: Aktstykker til Bh.s Historie, 1851. — *R.* = Aage Rohmanns Afh. i Bh.ske Samlinger XXII, 1934).

M. K. Zahrtmann.

BLICHERIANA

I. DE TO B'ER I „NORDLYSET“

I sin for Blicherstudiet så betydningsfulde Bog: „Nordlys-Perioden i Blichers Digtning“ (1917), 11 f. meddeler Søren Vasegaard (dengang Søren Sørensen), at allerede i Erslews Forfatter-Lexicon oplyses det, at det i Schwabachersnit trykte *B* (**B**), anvendt som Forfattersignatur under en Del af Stykkerne i Tidsskriftet „Nordlyset“, var Præsten Ole Borks Mærke. Det blev dog først Søren Vasegaard, der i sine sindrige Studier

over Blichers og Borks Bidrag i Tidsskriftet skulde opnå at gøre fuldt Rede for, hvad der var af Blicher og hvad der var af Bork. Jeg véd, at Jeppe Aakjær, før Vasegaards Bog udkom, tænkte på at tage Emnet op til Undersøgelse, da han igennem adskillige År havde været klar over at nogle af de Arbejder, man tillagde Blicher, i Virkeligheden var forfattede af Ole Bork.

Nu forholder det sig imidlertid sådan, at i det fuldstændige Eksempplar af „Nordlyset“, der findes i Den Philipsenske Blichersamling i Statsbiblioteket i Århus, er der i Indholdsfortegnelsen til hvert Bind udfor alle de af Vasegaard udpegede Borske Bidrag — dog med Undtagelse af „Ebbe“ (XI, 130) og „Oluf Tryggsens Omvendelsesmaade“ (XII, 127) — skrevet med en gammel Mands Håndskrift: „gotisk B“. Hvem den grundige Læser af „Nordlyset“, der altså har været klar over, at her var noget at undersøge, har været, kan vel ikke siges med Sikkerhed, men der er stor Sandsynlighed for, at Manden er Boghandler A. B. Kousgaard i Vejle (død ²⁷/₃ 1918). Han ejede nemlig det pågældende Eksempplar af Tidsskriftet, indtil han i 1915 solgte det til Grosserer Mandrup Philipssen, der lod sin store Blichersamling overgå til offentlig Eje. Den oprindelige Ejer af „Nordlyset“ med de antagelig af Kousgaard indskrevne Notater i hed H. J. Lindahl, men en Sammenligning mellem Håndskrifterne viser klart, at det ikke er ham, der har iagttaget de to B'er og gjort de forbløffende rigtige Antegnelser ud for dem. Forfatteren af Randbemærkningerne har også opløst Ole Borks anden Signatur *u. s.* (o: üt supra); se nærmere hos Vasegaard.

Det er Bibliotekar F. M. Bendtsen, der har gjort mig opmærksom paa Notaterne i det Kousgaardske Eksempplar af Blichers Tidsskrift. Vi lærer af disse, at Løsningen af Problemet: de to B'er „lå i Luften“, men den interesserede Vejle-Boghandler besad ikke Forudsætningerne til at udføre den endelige og rette Løsning. Heldigvis var det jo så de rette Hænder, Emnet faldt i, da det til sidst blev undersøgt.

II. ET BLICHER-BREV

Da Gustav Wied i 1870'erne opholdt sig som Boghandlerlærling i København hørte til hans få Bekendte Skræddermester J. H. Patheier, der boede i Helliggejststræde Nr. 3⁸. Han havde været Steen Blichers Skrædder og fortalte om, hvorledes Blicher engang vilde stikke af uden at betale sin Regning. Patheier havde imidlertid fået opspurgt, hvilken Smakke Blicher skulde med, og mødte op på Skibet og fik følgende For skrivning:

„De 65tyve, skriver fem og tredsindstyve Rigsbankdaler, som jeg er Hr. Skræddermester Patheier skyldig for begaaede Klæder til mig og min Søn, forpligter jeg mig til paa Ære og Samvittighed at betale i Løbet af December Maaned dette Aar.

Kjøbenhavn, d. 26. November 1842.

St. St. Blicher,
Præst til Spentrup og Gassum.“

„Dette Aar“ kom imidlertid aldrig. Og Patheier forærede Gustav Wied Forskrivningen: „Det Skrog, sagde han — han kunde jo ikke betale!“

Således fortæller Gustav Wied¹ om denne Sag og citerer Blichers Brev, der uden al Tvivl er ægte nok. Blicher var i København i Efteråret 1842. Han boede da i Gaden Aabenraa Nr. 218, 2den Sal. Skræddermester Patheier boede da, iflg. Vejviseren af 1843, i Gothersgade 25. Senere flyttede han så til Helliggejststræde. Blicher er altså taget hjem fra Hovedstaden den 26. Nvbr. 1842. Jeppe Aakjær spørger om², hvordan han er kommet hjem fra København, på syge Fødder og uden Penge i Pungen. Men hjem kom han jo da. Brevet til Patheier er ikke med i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs prægtige Udgave af Blichers Samlede Skrifter. Havde det været kendt af Udgiverne, havde det fået sin Plads i Udgavens Bind 32 (1933), S. 139 bagefter Brevet til Kongen af 22. Nvbr. 1842; heri beder Blicher Kongen om Hjælp til Rejsepenge og andre Udgifter. Det følgende Brev — til P. Chr. Asbjørnsen — er dateret Spentrup den 24. December 1842. Det af Wied meddelte Brev yder sit Bidrag til Blichers Livstragedie, og det synes mig nok værd at fremdrage det til Offentliggørelse et Sted, hvor Blicherinteresserede kan finde det.

¹ Gustav Wied: Digt og Virkelighed, Livserindringer (1922), 55—56.

² Blichers Livs-Tragedie III, 98.

August F. Schmidt.

DE KATOLSKE ELEMENTER I TRYLLEVISERNE

AF

HELGE L. SKJØDT

(Fortsat.)

IV. De himmelske Magter.

Vi har i de foregaaende kapitler særlig beskæftiget os med udenværkerne af den katolske kristendom, selv om disse for mange i det jævne befolkningslag ofte dannede indbegrebet af kristendom. Der fandtes i middelalderen ingen trykte bibler, kun haandskrevne og derfor kostbare udgaver, og selvom disse sidste havde kunnet erhverves af menigmand, havde han været ude af stand til at læse dem. Kirken var derfor det sted, hvor man maatte henvende sig, naar man vilde søge undervisning om de himmelske magter. (Denne undervisning blev i reglen givet under skrifttemaaleet). Senere hen i middelalderen fra slutningen af 13. aarhundrede gjorde Dominikaner- og Franciskanermunkene et stort arbejde ved at vandre rundt blandt almuen og prædike for den, idet de saaledes forøgede dens kundskaber om kristendommens indhold. Kirken bragte jo til Norden ikke alene kristendommen, dvs. den hellige histories kendsgerninger samt den kristelige tros- og sædelære — dog allerede iblandet forskellige østerlandske og romerske elementer — men ogsaa de kristelige myter, beretninger om Gud og hans hellige mænd. Naar en afdød var kanoniseret af kirken, hørte han til i himlen og var selv en guddom, som kunde frelse de mennesker, der henvendte sig til ham, ved at gaa i forbøn for dem hos Gud Fader.

Naar vi nu skal undersøge, hvilken opfattelse trylleviserne har, af de over himmel og jord herskende magter, er det rimeligt, at vi især vender blikket mod den lille kreds af viser, der kaldes legendeviser, selvom der dog ogsaa i de andre viser forekommer træk af vigtighed.

Ved helgenfesterne oplæstes uddrag af de paagældende helgeners levned- og jærtegnshistorie: „Lectiones“, „Legendae“; derfra

overførtes navnet paa hellige sagn i almindelighed. Iblandt legendeviserne finder vi behandlet baade helgener, hvor noget af visens indhold som regel er hentet fra vedkommende helgens historie, og ikke-helgener, hvem en overnaturlig begivenhed er hændt. Spørgsmaalet om legendevisernes datering, oprindelse etc., skal jeg senere komme ind paa. Blot vil jeg gerne straks gøre opmærksom paa, at jeg i modsætning til Johs. Steenstrup¹ og Ellen Jørgensen² betragter viser, der indeholder legendarisk stof, som digtet i middelalderen, hvor sent de saa end er opskrevet, og derfor i oprindelsen katolske, selv om de senere har modtaget forandringer og paa-virkninger fra protestantisk side.

Hvad vi skal undersøge i viserne, er, hvilke katolske elementer der findes i dem, og om den opfattelse, disse træk viser af Gud, Jesus og helgenerne, er katolsk. Vi maa dog være klare over, at den undersøgelse, der her skal foretages, ikke kan give noget helt paalideligt billede af beskaffenheden af den folkedigtning, som kristendommen kaldte til live hos os i middelalderen, da kun en saa ringe del af de netop for denne undersøgelse vigtige viser haves bevaret og varianternes faatallighed for de bevarede visers vedkommende jo ogsaa er en mangel, der umuliggør ethvert forsøg paa sammenligning og rekonstruktion.

Undersøger vi den livsanskuelse, vi finder udtrykt i trylleviserne, da finder vi et ret skarpt skel mellem de naturmytiske viser, eventyrviser etc. paa den ene side og legendeviserne paa den anden. I den førstnævnte gruppe har vi en udtrykkelig nordiskhedensk skæbnetro: alt er een gang for alle ordnet efter bestemte love, saa virkning følger paa aarsag med den i disse love uomgængelige nødvendighed. Der gaar igennem dem en halvt trodsig, halvt resigneret overbevisning om, at „sköpum vidr mangi“³; om nogen indgriben af det guddommelige forsyn, om nogen appel til en himmelsk gud om naade, er der hverken tanke eller forhaabning.

Anderledes forholder det sig i den lille gruppe af legendeviser. Der træffer vi troen paa naade og barmhjertighed baade i livet (II, 111; 113) og efter døden (II, 105; 107) i forbindelse med bøn-
nen og forbønnen. Hvor stor er ikke forskellen mellem den skæbne-

¹ Steenstrup, p. 155 ff. ² Helgendyrkelse, p. 68. ³ „Atlamá!“. Finnur Jónsson Eddalieder, II, p. 87, strofe 43.

tunge „Germand Gladensvend“ (II, 33) med de skærende fortvivlede og dog saa resignerede strofer:

B 23: Far nu vel, jomfru Adelus,
ret nu maa jeg bort flyve:
den skal have mit unge liv,
der mine øjne monne rive,

og B 26: (hvor Germand paalægger jomfru Adelus ikke at forbande moderen, thi:)

hun kan der intet i volde,
at lykken er mig ublid,

og saa den rent kunstnerisk set langt underlegne men dog med en optimistisk stemning fyldte vise om „Barnesjælen“ (II, 107):

A 15: Nu er vi alle tre i himmerig:
— Herre Jesus han løser og husvaler —
og lad os nu blive her evindeligt!
Herren min Gud har sendt sin Søn ned til jorden.

Den eneste vise med et kirkeligt og udefra indført legendestof, hvori der forekommer en umiddelbar guddommelig indgriben i begivenhedernes gang, er den i kapitel III omtalte „Ildprøven“ (II, 108), hvorimod det himmelske vidnesbyrd, efter at de jordiske begivenheder har faaet lov til at gaa deres gang, oftere forekommer. (II, 101, 103, 110).

Denne forandring i livsanskuelsen skyldes den lære, som kirken brugte: at verden styres af en Gud, der omend streng, dog kan bevæges til barmhjertighed og naade ved bøn og uforskyldt haard skæbne.

Men gaar vi videre og undersøger det gudsbegreb, vi finder i viserne, saa træffer vi ingen steder paa et personligt gudsforhold, — med undtagelse dog maaske af 86 C, 2: han bad saa idelig og ofte til Gud / at han maatte hende faa, men denne romanvise er sikkert sen, saa det er vel umuligt at slutte noget helt bestemt ud fra den —. Vi finder udtryk, der vidner om, at det er Gud, der har magten, som: den „vældige Gud“ (II, 60, A, 13), den „volde Gud“ (108, A, 20), eller „den øverste Gud i Himmerige,“ (II, 60), „den højstes navn“ (II, 38, C, 10), eller „signe dig Gud, Sankte Drotten dyre“, der forekommer een gang (I, 18, B, 11, cf. D, 6).

Vendinger som „Herre Gud Fader i Himmerig“ eller „om Gud ham Lykken dertil under“ er saare almindelige, navnlig i udraab, men maa vel i reglen betragtes som en staaende vending, der ikke egentlig giver udtryk for nogen dybere bagvedliggende følelse. I det hele taget er det jo umuligt at se her, hvilket gudsbegreb der ligger i disse ytringer, og om dette er katolsk eller protestantisk præget, er umuligt at afgøre, da det ikke med bestemthed kan siges, hvordan viserne har set ud i katolsk tid. Det almindelige indtryk, jeg har af viserne, er, at Gud er langt, langt borte, højt hævet over menneskene. Kun hans straf er sikker for de syndige mennesker, men den kan dog afvendes ved bøn og anger; selv den rige mands sjæl (II, 105) slipper ind i paradiset.

Heller ikke Jesus, Mariæ søn, kommer os helt nær i viserne, ogsaa han er fyrste i himmelen, som den katolske menneskehed ikke saadan kan nærme sig, i hvert fald kun med et „Herre Jesus, Jesus Herre, Herre Krist, Herre Jesus Krist“, eller ogsaa særdeles hyppigt: „den rige Krist i Himmerige“. Dog kommer Jesus nærmere i betegnelserne „Gud Fader søn“ eller „Jesus, Mariæ søn“. Der er en vis katolsk fjernhed over disse udtryk. Midleren mangler, man vover i reglen ikke direkte at tale til Gud, som den fader, der er til stede overalt, og som vil hjælpe alle, hvis man henvender sin bøn til ham i Jesu navn. Een vise har vi dog, der viser den inderlighed, hvormed ogsaa vore legendeviser kan udtrykke længselen efter guddommen, det er den alt omtalte vise om „Engelens budskab“ (II, 104), hvor vi hører om den unge pige, der „havde trolovet den Herre Krist“ (v. 20). Her betragtes Jesus altsaa som den himmelske brudgom.

Det er ejendommeligt for vore legendeviser, at af de faa, vi har bevaret, er der kun to, der behandler Jesu pine paa korset¹. Det er mærkeligt, naar vi betænker den rolle, som passionen spillede for middelalderens katolikker, selv om dette selvfølgelig især gælder senmiddelalderen. Forklaringen paa denne mangel finder vi

¹ II, 97 B 10 fortæller, at Maria møder en mand, der meddeler hende, at han dagen før saa Jesus i Jerusalem med tornekrone paa, og at han (v. 11) blev pisket med hvasse svøber. Denne opskrift nævner jeg blot for en ordens skyld, thi vi kan ikke tage hensyn til den, da den maa være en sammenblanding af flere viser, idet den det ene øjeblik fortæller, at Maria leder efter barnet Jesus, der er løbet bort fra hende, og i det næste, at han hænger paa korset.

maaske i det forhold, at vore legendeviser sandsynligvis er digtet i lavkirkelige kredse, enten af tiggermunke eller af lægbrødre, ansatte ved klostrene, thi den virkelige dyrkelse af passionen hører nærmere de mere intellektuelle kredse til.

Ser vi paa de viser, der behandler Jesu korsfæstelse og pine, kan vi først tage „Den blinde Mand ved Jesu Kors“ (II, 99). Her er det ganske vist episoden med den blinde mand, der stikker Jesus i siden, men som kureres ved, at blodet fra saaret i Jesu side bliver smurt paa hans øjne, og han bliver altsaa helbredet for sin blindhed ved et mirakel, der spiller hovedrollen i visen, men dog indtager Jesu lidelse ogsaa en anselig plads i visens økonomi. Først ser vi Jesus som lille barn paa sin moders skød, hvor han fortæller om sine drømme, derpaa springer vi i vers 3 uden nogen overgang frem til billedet af Jesu vandring til Golgata. Der berettes kun i visen om de sædvanlige begivenheder, at jøderne fletter en tornekrans til Jesus, og at han nagles til korset, men der findes ingen nærmere fordybelse i pinen, ingen beskrivelse eller optælling af Jesu blodige vunder. Visen skrider straks over til episoden med den blinde mand og dennes anger over, hvad han har gjort. At vi ikke har visen i sin helhed, fremgaar, som Grundtvig gør opmærksom paa, af strofe 1:

Jeg haver en vise baade hørt og spurgt,
den er lagt ud om naade:
Om vor Herre Jesum Krist
og Jomfru Maria den bolde.

Visen har sandsynligvis ogsaa handlet om Jesu barndom og jomfru Maria, men dette stykke er faldet bort. Heller ikke den vise, der kaldes „Jesu Liv“ (IX, 534), en meget daarlig betegnelse, idet den kun beretter om hans korsfæstelse med en derpaa følgende fortælling om, hvad han foretager sig efter døden, dvæler længe ved passionen. „Den haarde bitre død, Jesus taalte for os“ understreges maaske en smule stærkere end i den ovennævnte vise, ligesom de skarpe i-lyde i linjen „De pinte hannem paa de hvasse pigge“ giver et mere levende indtryk af smerten ved, at naglerne spigres igennem hænder og fødder, men dette er ogsaa alt; om en passionsdigtning inden for den danske legendeviser kan der ikke være tale. I denne vise har vi, som F. Ohrt gør opmærksom paa¹,

¹ D. Stud. 1928, 1, p. 163—67, cf. Grüner-Nielsen: D. g. F. IX, p. 192.

det mærkelige træk, der oftere findes i en lavkirkelig digtning, at nedfarten til helvede nævnes, tildels endog tænkes, foregaaet efter opstandelsen. I strofe 5 fortælles der, at Jesus blev „lagt udi jord“, men først strofe 10 beretter om, at Jesus „tager sit kors udi haand, / til helvedes porte saa monne han gange“. Egentlig katolske træk kan vi imidlertid ikke finde i denne vise, hvad der maaske for en del skyldes den senere overlevering (første halvdel af 18. aarhundrede), men vel ogsaa emnets mere almenkristelige indhold.

Beskæftiger viserne sig ikke meget med lidelseshistorien, hører vi dog i hvert fald lidt mere om Jesu fødsel og første barndom. Vi har her først visen om „Jesusbarnet, Stefan og Herodes“ (II, 96 A, B, cf. III, p. 880—85), der er meget diskuteret og indgaaende tekstkritisk behandlet¹. Da vor vise (no. 96) synes oprindelig at være en Jesu barndomsvisen, hvori der er indskudt noget af en Stefansvisen (A, 6—8; B, 4—6), skal jeg her komme noget nærmere ind paa den, i stedet for at behandle den under det følgende afsnit om helgenerne.

Stefansvisen er den af legendeviserne, som har vundet størst interesse hos forskerne, og der findes en omfattende litteratur om den. Siden S. Grundtvig i tillæget til Bd. III behandlede visen, er den hyppigt bleven gjort til genstand for undersøgelser ud fra forskellige synspunkter, særlig svenskerne har været interesseret, og nyt stof er stadig inddraget i diskussionen, saaledes fx. af de svenske kunsthistorikere U. G. Djurkløv, Evert Wrangel og J. Roosval², der har sammenstillet visen med middelalderlig svensk kirkekunst. Ogsaa den fremragende folklorist Tobias Nordlind og forfatteren af den lille bog om den svenske folkevisen³, Sverker Ek, har indladt sig i diskussionen, men noget virkeligt forsøg paa at klare de mange vanskelige spørgsmål ved sammenstilling af hele materialet er først forsøgt af H. Celander⁴. Ved hjælp af nyt af ham fremdraget stof har han forsøgt at kaste lys over visen i dens forskellige nordiske redaktioner ved en systematisk undersøgelse af det foreliggende stof. Han er den første, der behandler visen som bestaaende af en ældre to-linjet og en yngre fire-linjet form. Den ældste form

¹ Opskrift C er undersøgt af Lis Jacobsen: Edda 1918, p. 288 ff. ² Stud. i svensk folklöre p. 262 ff. (Lunds Universitets Aars-Skrift 1911). ³ Den sv. folkvisan, p. 107 ff. ⁴ Om Staffansvisorna, se tidsskr. Folkminnen og Folk tanker, 1927, p. 1—55.

af Staffansvisen, som han kalder den, finder han repræsenteret ved den færøske vise (Hammershaimb, *Færøsk Antologi*, p. 39 f.) og to ny tilkommende viser fra Skaane (optegnet 1916) og Aaboland (optegnet 1923). Denne to-linjede form af visen dateres til det 13. aarhundrede, medens den fire-linjede — hvortil vor danske vise no. 96 A, 6—8 og B, 4—6 hører — er digtet senere hen i middelalderen. Den to-linjede form, der kun findes paa svensk, har som nævnt ikke før været inddraget i diskussionen, idet undersøgelsen lige fra Sv. Grundtvigs tid til og med Sverker Ek har drejet sig om og kun beskæftiget sig med den fire-linjede form. Resultatet af Celanders undersøgelse er, at den svenske „Stalledrängsvisa“ sandsynligvis er udledt af visen om Herodes og Stefan. „Stalledrängsvisan“ skyldes den særsvenske udvikling af Herodes-visen, der forklares ved den fra hedensk tid stammende skik med hesteridt og hestevask paa den 26. december, en skik, vi næsten ikke har spor af uden for Sverrig. Da Stefansdag af den romerske kirke var bestemt til den 26. december, maatte man have en forklaring paa hans tilknytning til denne dag, og Stefan blev da hestens patron (og Herodes' stalledräng). Herodes-legenden er sandsynligvis indkommet fra England, hvad kalkmaleriernes motiver i svenske kirker, der efter kunsthistorikernes vidnesbyrd skyldes engelsk indflydelse, sandsynliggør. Maaske har der ogsaa været paavirkning fra den engelske folkevise, med hvilken der er ret nær lighed, men dette lader sig ikke afgøre med sikkerhed. Den to-linjede legende-vise, hvor Herodes oprindeligt er hovedpersonen, indeholder foruden legenden om Stefan for Herodes (baade i den færøske og skaanske opskrift) en fortsættelse, hvor Herodes' søgen efter det barn, hvis fødsel Stefan vidnede om, afværages. Den fire-linjede vises fremstilling af Stefanslegenden, der omfatter fire strofer, synes derimod fra begyndelsen at være et led i en større visecyklus om julens hellige historie, en „Christi barndomsvis“, som allerede Peder Syv kalder den. I de fire svenske opskrifter indgaar den altid i en og samme kombination med legenden om flugten til Ægypten og saaningsunderet. Men i begge de danske opskrifter¹ er forbindelsen en ganske anden. Dansk A indeholder — efter den lyriske indledningsstrofe om jomfru Maria 1) bebudelsen om Jesu fødsel; 2) Herodes og haneunderet; 3) Herodes' forfølgelse og flugten til Ægypten.

¹ D. g. F. 96 C har Lis Jacobsen som nævnt paavist at være en helt anden vise: *Edda*, XVIII, p. 288—301.

Dansk B indeholder samme motiv og foruden — mellem motiv 2 og 3 — fire strofer om de vise mænds besøg hos Herodes. At der er forskellige afvigelser imellem, hvad der findes i danske og svenske opskrifter, maa vel bero paa, hvad flyvebladene har valgt at medtage eller forbigaa, saaledes har den danske vise ikke saaningsunderet, medens den tidligst kendte svenske opskrift (i Olof Johan Bromans *Glysivallur* fra begyndelsen af 18. aarhundrede) har bevaret baade haneunderet og saaningsunderet. (I dansk: D. g. F. IX, 533 har vi en vise om saaningsunderet, men denne mener Celanders ikke har andet til fælles med den her behandlede vise end emnet). Sammenstiller man hele det svensk-danske materiale af fire-linjede strofer, faar man en cyklisk Jesu barndomsvise, som danner en nøje parallel i digterisk form til de billedserier af julens hellige historie, som vi møder i forskellige svenske kirker. Dette er omtrent hovedtankerne i Celanders afhandling og det vigtigste af det, der angaar vor danske vise. Celanders dokumentation for sin opfattelses rigtighed er paa alle væsentlige punkter fyldestgørende.

I II, 96 finder vi, som nævnt, Jesu fødsel og første barndom behandlet, uden at Jesus dog kan siges at spille nogen særlig rolle i visen. Ogsaa II, 97 beskæftiger sig med Jesu barndom, men her træder han personlig frem i visen, med bestemt angivelse af hans tilkommende hverv her paa jorden.

Endelig har vi endnu to viser, der behandler Jesu fødsel og første barndom: IX, 532 „Christi fødsel“, og IX, 533 „Flugten til Ægypten“. Den førstnævnte af de to er ganske vist ikke i det sædvanlige folkevisemeter, men da den utvivlsomt stammer fra middelalderen, og da dens stil svarer til de øvrige legendeviser, kan den nok henregnes dertil. Her finder vi Jesus i krybben; den eneste betegnelse, vi træffer paa, er „et barn i krybben“, i det navn Jesus slet ikke forekommer i viserne. Derpaa dvæles der ved modsætningen mellem den ringe fødsel og Jesu høje kald:

Det barn var svøbt i arme klude,
det maatte vel have en silkepude,
for det skulde al verden opholde.

I den sidstnævnte vise, der ogsaa er kendt i Sverrig, (Arvidson III, p. 519) træffer vi Jesus ved sin moders haand paa flugt til Ægypten, og det er i denne vise, vi træffer saaningsunderet, et

jærtegn, jeg omtalte ovenfor, som forekommende i den svenske Herodesvise, men ikke i den danske, og et mirakel, som er fremstillet i svenske og danske kalkmalerier¹.

Som den voksne, modne mand, som dommeren og den naadegivende frelser træffer vi Jesus i den engang før behandlede „Maria Magdalena“ (II, 98), en over hele Europa behandlet vise², hvori Jesus da hun angrer sine synder, byder hende som bod at faste i ørkenen. Da hun har udført boden, og fasten har forekommet hende, som om hun nød den lifligste vin, henter han hende hjem til himmerig for at hun skal tjene hans moder. Den bodfærdige Magdalena, som i de kirkelige legendeoptegnelser altid gøres til eet med Maria, Lazari søster, er her altsaa sammensmeltet med den samaritanske kvinde. Hvad Jesus angaar, behandler vore legendeviser altsaa hans fødsel og barndom, hans manddom (II, 98), hans korsfæstelse og hans opstandelse fra de døde, det er alt, hvad vore viser har fra et stof, der var som skabt til at behandles i den episke folkeviser. Som egentlig katolske træk i tilknytning til Jesu person maa vi nævne jærtegnene (Herodes' hane, saaningsunderet og den blinde mand ved Jesu kors, der faar sit syn igen), omtalen af Jesus som „englenes brød“ og hans dadlende ord til Magdalena, der jo rummer en typisk katolsk tankegang.

Undersøgelsen af visernes stilling til Gud og Jesus har ikke givet særlig fyldige resultater, hvad angaar eftersporingen af katolske elementer, mere udbytte faar vi, naar vi vender os til de himmelske magter, til hvem den katolske middelalders mennesker rettede deres bønner, naar de, hvad der jo i reglen var tilfældet, enten ikke vovede eller ikke var vant til at henvende sig direkte til Gud, nemlig helgenerne. Som den katolske kirkes præster var midlere mellem folket og kirkens naadegaver, saaledes var helgenerne midlere mellem folket og Gud, og helgen- og især Mariadyrkelsen traadte, som tiden gik, mere og mere i forgrunden. Helgendyrkelsen bunder vel oprindeligt i de kristnes trang til at mindes med tak de heroer, der er gaaet forud og har vist vejen mod lyset, de store personligheder, der i kraft af deres sjælsstyrke straaede som forbillede til efterfølgelse³. Men efterhaanden greb de gamle hedenske forestillinger, baade i Syden og i Norden, ind

¹ Da. Stud. 1904, p. 38 f. Magnus Pedersen: Kalkmalerier i da. Kirk. p. 76 samt Tavle XXX og XXXIII.

² Heggstad og Grüner Nielsen: Utsyn yver

gamall norsk Folkevisedikting p. 29.

³ J. P. Jakobsen: Heros og Helgen.

i helgenbegrebet, og helgenerne paakaldtes som hjælpere baade i aandelige og i timelige anliggender, og tilsidst fik hver helgen sit bestemte virkefelt. Her i Norden blev helgenerne uvilkaarligt de gamle guders efterfølgere, ligesom det allerede var sket i Syden. Ligesom vi paa runestenene¹ ser ærkeengelen St. Michael, hvis dyrkelse maa sættes lig med helgenernes, træde i stedet for Thor som den himmelske dragedræber, saaledes har vi i trylleviserne St. Olav i stedet for Thor i egenskab af thursefælder. Netop som afløser af den gamle folkekære Thor, menneskevennen og troldehaderen, er det, at vi kan forklare os, at Hellig Olav (helgen fra 1031) ene blandt alle helgener² i tidlig tid kan drage fra nord til syd, medens det modsatte ellers var det almindelige. Med nordboerne fulgte han til England og Irland i vest, til Konstantinopel og Novgorod i øst. Hvor udbredt hans dyrkelse i Norden var, ser vi bl. a. af de talrige kilder, kapeller og kirker der var viet til ham³.

De to folkeviser, vi har om St. Olav: „Hellig Olavs Væddefart“ (II, 50) og „Hellig Olav og Troldene“ (II, 51), er norske viser, men findes kun bevaret i danske opskrifter. Hele tonen i dem er typisk for norske kæmpeviser og troldeviser, som Knud Liestøl har undersøgt i sin bog om „De norske trollviser“. Der er i de to viser hele den størrelse og netop den overdrivelse, der skal til for at flytte den rødskeggede Olav ud over menneskeskikkelsens almindelige dimensioner og hæve ham op som en gigant, der kan sejle over klipperne og dræbe trolde. Men en religiøs eller kirkelig stemning er der ikke over viserne, selv om disse prøver at fremhæve Olavs hellighed ved at lade ham og hans mænd gaa til alters (50, A, 15) inden han drager ud paa sin væddefart, nej, der er en drengeaglig glæde ved helgenkongens kræfter og en vaarfrisk bjergluft over de forskellige episoder. At disse har levet i folkets bevidsthed, ser vi af de talrige Olavsbilleder, vi finder rundt om i Nordens kirker⁴. Saaledes har vi fx. et kalkmaleri i Højby kirke i Ods herred, der forestiller væddekampen, ligesom vi i Sjøborg kirke, Skaane⁵, finder et træbillede, hvor St. Olav træder en havtrolld under fod.

¹ Helgendyrkelse p. 7. ² *ibid.* p. 2 ff. ³ Helligkilder p. 39. ⁴ Henry Petersen: Hellig Olavsmaleri i Vallensbæk Kirke. Folkekal. f. Danmrk. 1871, p. 122—136 (heri ogsaa Floda, Søderm.; teglmora, uppld. L. Daae: Norske Helgener p. 128—30 og Tavle XX (Floda) cf. D. g. F. III, p. 827-a IV, p. 877-b ff.

⁵ Samlgr. för fornälskar III.

Ogsaa visen om Sankte Gertrud (II, 93) er vel af mere hedensk end kristelig oprindelse, saa kun, som Grundtvig skriver (II, p. 503) navnet er „kristelig forventd“. St. Gertrud var jo især pilegrimmenes helgeninde, mange gilder kaldte sig med hendes navn, og nogle kirker og kilder er indviet til hende¹. Men det er tvivlsomt, om det overhovedet er helgeninden, vi træffer i denne vise, og jeg skal derfor ikke komme nærmere ind paa denne, men gaa over til endnu en vise, hvori vi finder en helgeninde, hvis kirkelige papirer ikke er helt i orden: jomfru Thorelille (II, 102). Denne vise har sandsynligvis været brugt som optogsvisen ved middelalderens talrige kildefester, ligesom visen om liden Karen (no. 101) og flere andre, hvad visens indhold ogsaa udmærket passer til, idet den velsigner de forskellige verdslige sysler og beder Gud om at give lykke til. Det synes, som om der har været en lokal helgeninde, St. Thora², en folkehelgeninde, der ikke har været kanoniseret af kirken, men som har været dyrket af omegnens beboere. „Jomfru Thorelille“ har utvivlsomt sine forudsætninger i hedensk tid, og vi har haft en dyrkelse af Thors kilder, af hvilke der findes mange baade i Danmark, Sverrig og Norge³. Hvis dette er rigtigt, hører Jomfru Thorelille hjemme blandt de helgener, som Gudmund Schütte kalder „Vinkelkrogshelgener“ eller kristne diser, dvs. kristne værneaander, der afløser hedenske⁴.

Mest omtalt i trylleviserne er dog jomfru Maria, „Vor Frue“ (II, 111, A, 43 og oftere), uden at vi dog paa nogen Maade kan paavise nogen egentlig Mariakultus i dem. Vi finder ingen af de overdrivelser, vi ellers møder i middelalderens digtninger rundt om i Europa⁵. Intet steds i viserne er hun afmalet som mater dolorosa, den senmiddelalderlige dyrkelse af lidelsen. Ej heller ser vi i viserne det erotisk prægede forhold med detaillerede beskrivelser af hendes legeme, eller det sygeligt-hysteriske elskovsforhold, som vi fx. finder det i Mariu-Saga, hvor den hellige Edmund har fæstet Maria til sin brud ved at sætte en ring paa billedets finger, eller de talrige beretninger i Mariu-Saga, hvor Maria optræder som en skinsyg onskabsfuld dame⁶. I vore trylleviser optræder hun som jomfru Maria (II, 99, v. 1; 103, B, 13, 20 etc.), eller „Jomfru Maria

¹ Helgendyrkelse: p. 34—35. Helligkilder p. 36—37.

p. 47.

³ Helligkilder p. 24; 25 øv., cf. D. g. F. III 897 sp. 1.

Hedenskab p. 65—66.

⁵ Fr. Moth: Vagantviserne.

⁶ Mariu Saga, Ungers Udg. 1871 p. 725—28, 118—20 etc.

² Helgendyrkelse

⁴ Hjemlig

den bolde" (II, 99, v. 1). I „Helbredelsen" (II, 111, B, 20) henvender den unge kvinde sig i sin nød til „Jomfru Maria den rene" om at faa sin fod igen. I A, 36 paakalder hun Jesus, men man kan ikke med bestemthed sige, at formen i B er ældre end i A, fordi B har den mere katolsk lydende Maria-henvendelse, thi i A taler hun om, at hun vil gaa i kloster, et træk, der jo egentlig er lige saa katolsk præget. Denne strofe og saa vers 2 i visen „Kristi fødsel" (IX, 532):

Vor Jomfru Maria hun fostred et barn,
men Josef var fosterfader deraf,
den hellig og dydefuld kvinde,

samt II, 96 A, 1, er de eneste eksempler inden for trylleviserne, som betoner jomfru Marias kyskhed, renhed og uberørthed af nogen jordisk mand; hun er her opfattet som den evigt jomfruelige moder¹.

Heller ikke Maria som himmelbrud, der skal troloves med brudgommen Kristus, finder vi spor af, og lige saa lidt den grove tro paa frelsekraften i blot en bøn til Jesu moder, en ligefrem magisk tryllevirkning af et ave marie, en tro som jo især fik udtryk indenfor rosenkransordenen².

Et par steder finder vi jomfru Maria benyttet som en slags værnehelgen, fx. i visen om „Herr Luno og havfruen" (II, 43), hvor vi har „Jomfru Mare hendes navn" skrevet paa herr Lunos skib, og Jesu navn er anbragt derover. Ogsaa i VI, 337 (Herr David og hans stedsønner) A, 16, findes jomfru Marias navn paa skibssiden, (udtrykt ved et par linjer, der er en nøjagtig parallel til dem, vi finder i 43, A, 3; om der er tale om laan fra den ene vise til den anden, skal jeg ikke kunne afgøre).

I den allerede flere gange behandlede vise om Jesusbarnet, Stefan og Herodes (II, 96) har vi den eneste lyriske Mariavise i folkevisiform — A uden, B med omkvæd — som eksisterer paa dansk. Selve Mariavisen bestaar kun af fem strofer, den begynder lyrisk og ender med Mariæ bebudelse ved engelen Gabriel³. I A, 1 nævnes hendes renhed, og hun erklæres for „en rose over alle kvinder", i hvilket udtryk vi har en mindelse om blomstersymbolerne i middelalderens Mariaviser, her altsaa „rosa mystica"⁴. En-

¹ Cf. Frandsens gennemgang af forskellige Mariatyper p. 117. ² Cf. Mariaviser p. 112. ³ *ibid.* p. 44, 203. ⁴ *ibid.* p. 117.

delig betegnes hun i sidste linje som „Himmelens kejerinde“, regina coelorum, en Mariatype, som forekommer baade i skulpturen og digtningen¹. I strofe 2 finder vi følgende linjer:

Hendes hals var hvid som hermelin,
hendes kinder saa roselig røde,

eller som B har det:

Hendes Hals er hvid som hermelin,
hendes øjen som solen den klare.

Det er en ægte Mariavisebeskrivelse, vi her har, saaledes som vi finder det i saa mange landes Mariaviser, med de samme vendinger og det samme indhold, blot udtrykt paa forskellige sprog. Men Maria er ikke fjern og utilgængelig i digtet, heller ikke er der rettet nogen bøn til hende. Sin hovedfunktion har hun her, som i de fleste af de andre legendeviser, i egenskab af Jesu moder.

Ogsaa i „Kristi fødsel“ (IX, 532) har vi en lyrisk beskrivelse af jomfru Marie:

Hun lignes ved solen om sommeren er varm,
som aarle om morgenen skinner saa klar,
hun over al verden monne skinne,

(sammenlign hermed: II, 98 B, 15: „At tjene min moder i Himmerig / syv gange klarere end solen skinner“, sammenlign ogsaa no. 96, B, 2), en strofe, der minder lidt om Peder Ræffs

Hun er den sol, os daglig skin²
vi kunne hendes naade ej miste, . . .

at ter en lovprisning af jomfru Maria i den fælleseuropæiske stil. Men heller ikke i „Kristi fødsel“ er hun hovedpersonen, hun er den, der har født verdens frelser, men heller ikke mere.

Som moder optræder Maria igen i II, 97, hvor der fortælles om, at Jesus bliver borte for moderen, som bekymret leder efter ham. Men heller ikke her ligger visens tyngdepunkt samlet hos jomfru Maria, lige saa lidt som det gør i II, 99. I „Mariæ bebudelse“ og „Flugten til Ægypten“ (IX, 531 og 533)³ forekommer Maria ogsaa, men har stadig kun betydning i relation til Jesus.

¹ ibid. p. 117.

² ibid. p. 37, linje 19—20 f. o.

³ Helgendyrkelse p. 93.

St. Jørgen¹ har i II, 103 lovet at være Marias tjener, derfor kan han ikke indgaa nogen forbindelse med en jordisk kvinde, og i B 13 og 20 finder vi bevis for, at det er Maria, der i strofe 1 udsender St. Jørgen for at stride med dragen. (I C, 9 og 13) finder vi spor af reformationens arbejde, idet St. Jørgen her udsendes af Gud, og hans motivering for ikke at tage mod belønning er (vers 13), at han er „en fattig tjenestedreng, som tjener i Guds rige“.

Naar vi skal resumere, hvad jomfru Maria betyder i danske legendeviser, saa maa vi sige, at vi har hende set fra to sider: baade som „Himmels kejserinde“, det poetisk-fantastiske synspunkt, der ganske vist er svagest repræsenteret i dansk legendedigtning (II, 96, A, 1—2; B, 1—2; IX, 532), og som Jesu moder, realismens synspunkt, hvor den hellige moder nærmes mere til jorden, især i II, 97, hvor hun fremstilles som den bekymret-omsorgsfulde, medens der findes forbavsende lidt i viserne, der fremdrager hendes modersmerte ved sønnens lidelse. Som midleren mellem menneskeheden og den strenge og straffende herre, Jesus, finder vi hende kun een gang, II, 105, hvor hun ganske vist ikke selv forekommer i den danske vise, men hvor vi ved sammenligning med den svenske vise maa underforstaa hendes tilstedeværelse, thi det maa være hende, der i strofe 6 siger til sjælen, der er blevet anbragt paa vægtskaalen: haver du noget syndet, jeg faar dig vel dog, og som beder Jesus om at give sjælen et par blodsdraaber for at redde den fra helvedes aander. Kun en enkelt gang (II, 111) knyttes et mirakel til paakaldelsen af hende².

Af andre kvindelige helgener træffer vi i viserne endnu to: Sankte Catarina³ og Maria Magdalena. Sankte Karen (kun opskrift G) eller liden Karen, som de fleste opskrifter har, forekommer imidlertid stærkt fortonet, idet der i den vise, der handler om hende, ikke er meget tilbage af den ægyptiske helgeninde, der i aaret 307 maatte lide døden, fordi hun ikke vilde ofre til guderne, idet visen alene drejer sig om, at en ung og uskyldig jomfru, der ikke vilde give efter for kongens skændige forlangende, hverken naar han tilbyder hende store gaver eller truer med de skrækkeligste pinsler, bliver rullet i en spigertønde og saaledes dræbt. Selvom vi altsaa ikke har meget tilbage af den oprindelige legende

¹ *ibid.* p. 117, (Slægtskabet mellem St. Jørgen og Svend Felding). ² Helgendyrkelse p. 86—87. ³ *ibid.* p. 27—29, 124, 129. T. Greni: Edda, XIII, p. 18—37.

om St. Catarina, er der dog et par af de danske opskrifter, der peger hen paa legenden¹, idet de omtaler hendes fængsling og sult (C, D, F, G) (se ovenfor p. 37—38).

Men en afvigelse fra legenden har vi, naar visen (G) fortæller, at liden Karen dør paa et baal, thi legenden beretter jo, at hun henrettes ved sværd, men disse to strofer (12 og 13) er — hvad Greni ikke har været opmærksom paa — sandsynligvis paavirket af II, 108 (se især: F 16, 17) eller 109 (B, 13, 14), og jeg bestyrkes i min opfattelse af dette, naar jeg ser, at strofe 8—11, som Greni gør opmærksom paa, svarer til jomfru Torelilles bøn for menneskene (102). Overensstemmelsen skyldes vel, at ogsaa liden Karen-visen har været brugt som kildevise. At St. Karen især tager sig af kvinder i barsel, er et træk, der ogsaa har hjemmel i legenden. Dateringen af visen skal jeg senere komme tilbage til. Den sidste helgeninde, vi træffer paa i viserne, er Maria Magdalena (II, 98). Som Ellen Jørgensen² anfører, beror selve skikkelsen paa en kombination af Maria fra Bethania og synderinden fra farisæerhuset.

Af mandlige helgener, der forekommer i vore trylleviser, har vi, foruden St. Olav og St. Stefan, der allerede er behandlet, kun to at nævne: St. Jakob og St. Jørgen. Den sidstnævnte af dem, St. Jørgen (II, 103), er den ridderlige vaabendaads skytshelgen³. Paa korstogstiden kommer han til Europa. Eventyrmotivet, hvorledes han redder en prinsesse fra en drage, blev først i 13. aarhundrede knyttet til hans navn. Vor vise stemmer nøje med legenden, undtagen forsaavidt kongen af Cappadocia efter visen, men ikke efter legenden, byder ridderen sin datters haand. Som omtalt tidligere, afslaa han prinsessens haand, thi han har givet sig i tjeneste hos jomfru Maria⁴.

Endelig har vi i (II, 100) visen om den hellige St. Jakob en af vor middelalders folkekæreste helgener⁵. I visen berettes der om miraklet med stenen, paa hvilken Jakob sejler til hedenkongens land. Beretningen om dette jærtegn er i visen knyttet sammen med et visionsdigt, som jeg i næste kapitel skal komme ind paa.

Som allerede nævnt er der flere af vore legendeviser, der staaar i forbindelse med dyrkelse af hellige kilder, og det er temmelig sandsynligt, at de er blevet afsunget, naar folk stævnede sammen

¹ Greni: *ibid.* ² Helgendyrkelse, p. 124, cf. ogsaa p. 27—28. ³ St. Georgius: Helgendyrkelse, 15—16, 115—17, 131—32. ⁴ Helgend. 115—17. ⁵ *ibid.* 108—10.

til kildefest¹. Af danske legendeviser, der har forbindelse med hellige kilder, har vi fem ialt.

Kildedyrkelsen gaar langt tilbage i tiden. Som nævnt var mange kilder helliget Thor, men ogsaa andre hedenske guder har haft kilder viet til sig. Saaledes har vi den berømte kilde i Tisvilde, der oprindelig var helliget guden Ti, men i katolsk tid fik knyttet sagnene om St. Helene til sig². Vi maa imidlertid pointere, at legendeviser, digtet til afsyngelse ved særlige kildefester, kendes ikke; højt regnet finder vi i de kildeviser, vi har, en tilknytning til helligkilder. En vise som II, 94, der jo kunde synes digtet til forherligelse af „Marebo kilde“ (A 19), kan vi straks se bort fra, thi, som vist, finder vi den rigtige tydning i B 15, hvor vi har „det levende vand“, en betegnelse, der gaar tilbage til den hedenske tro paa lægedomskilden, som vi ogsaa genfinder i Valravnen (60, A, 16, 17). Hedensk oprindelse har visen om jomfru Thorelille sikkert nok (102), og lige som der i middelalderen er blevet knyttet en kristelig legende til Tisvilde, er den hedenske gud, til hvem kilden var indviet, af almuen blevet kanoniseret, for at den med god samvittighed stadig kunde søge til den gamle kilde. Denne vise er en typisk optogsvise. Naar Thorelille beder til Gud om at give frugtbarhed, mindes vi, hvordan man alt i hedensk tid red i optog for at henvende sig til Frey om det samme, og naar Thorelille beder „godt for kongen, som krone og scepter bær“ (v. 3), har vi en parallel i visen om liden Karen, hvor vi i opskrift D, 13 finder følgende linjer:

Hendes hjærte begyndte at bede, skønt tungen tie maa:
„Gud give, at vor konge maa leve i fred og ro“.

Der er ingen tvivl om, at liden Karen-visen ogsaa er en optogsvise, dette forklarer ligeledes lettest det forhold, at vi i opskrift G finder et laan fra visen om Thorelille. Jeg skal endelig blot minde om, at Staffans-visen i Sverrig er omdannet til brug ved optogsridd paa St. Stefansdag ligesom en anden vise om Jesu barndom (II, 97) hos os har været brugt som majvise og faaet den indholdet uvedkommende begyndelse (opskrift B, C):

Her kommer vi vakre piger smaa,
Maje er velkommen.

¹ Helligkilder, p. 29 ff. Sverker Ek: p. 84 ff.

² Helligkilder, p. 77 ff.

Et hyppigt katolsk træk i kildesagnene er troen paa, at en kilde vældede frem paa det sted, hvor et menneske har lidt uret, eller hvor en uskyldig har fundet døden¹, ligesom vi ogsaa i helgendyrkelsen ser, at uskyldig lidelse er nok til at gøre vedkommende til helgen, flere af vore martyrviser bæres jo af samme grundtanke, den som bl. a. skaffede St. Hallvard helgenry, og en forestilling, der jo ogsaa ligger bag ved hertug Knuds dyrkelse. I viser som „Ildprøven“ (II, 108) og „Møen paa baalet“ (109) betragtes de lidende som helgener, skønt der jo ikke ligger nogen legende om deres troskab mod Kristus som aarsag til lidelsen og ophøjelsen til grund for viserne.

Skikken at fejre kildefester er nu ophørt i Norden og findes ingen steder mere, men i den finske foraarsskik „Ritvala-helg“² har vi en vaarfest, der kunde synes at være sidestykke til de gamle kildefester. Denne fest er nu ophørt, men endnu i 1867 fejrede Ritvalaboerne helg; det vides ikke med sikkerhed, naar man holdt op med den gamle skik. Ritvala helg var de unge pigers fest, ved den sang de deres folkeviser efter et bestemt ritual: De to af viserne, der blev sunget ved festen, svarer til vore viser om Maria Magdalena (II, 98) og „Herr Lovmand red sig under ø“ (VII, 387)³, selvom formen er en anden i de finske viser, og de enkelte træk ikke alle svarer til vore, fx. er i den finske vise de danske formers dvælen ved blodskamssynd og cølibatbrud omdigtet paa en smuk maade. Ritvala-helg staar i sin historisk givne form som et minde om romerkirkens dage i Finland, og kan vise os, hvorledes vore forfædre i katolicismens dage fejrede kilde- og vaarfester. Det mærkelige ved vore kildeviser er, at vi i ingen af dem finder beretning om mirakler, der er sket ved kilderne, deraf vrimler det jo ellers i vore helgenlegender; det havde ellers været en selvfølgelig maade at understrege kildens kraft paa.

Inden jeg afslutter dette kapitel, skal jeg blot komme ind paa omtalen af en ed, der benyttes saa hyppigt i viserne, at jeg tror, vi kunde betegne den som folkeviseed, nemlig eden „saamænd“ (II, 67, C, 20, VI, 86 A, 12, 113, 36 etc.), der ogsaa forekommer

¹ Se „Herr Truelses døtre“ VI, 338, jf. A. Olrik, VI, 117 ff. Tre kilder vælder frem, hvor tre uskyldige unge piger er blevet dræbt. Helligkilder p. 89.

² F. Ohrt, Ritvalahelg. (Sorø Skoles Progr. 1906 p. 1—32, kgl. Bibl. 34—187).

³ Ritvalahelg p. 11 ff.; p. 20 ff.

i formen „som mænd ved“ (II, 75 B, 12; 112 A, 3; I 12, A, 4 etc.) ja, det gaar saa vidt, at selv Gud bander ved de hellige mænd. I „Moderen under mulde“ (89 a, 18) siger Gud, da moderen beder om tilladelse til at se til sine børn:

Jaa saamænd da maa du saa:
vær her ikke længe fraa.

Som eksemplet fra „Moderen under mulde“ viser, er betydningen af eden i de fleste tilfælde helt afsvækket; dog har vi et sted, hvor det pointeres, at det er helgenerne, der tænkes paa. Det er i Vedels opskrift af II, 33 D, 20, og C 15 at vi finder følgende strofe:

Hun soer om Gud, hun soer om Mænd
og alt hun sværge matte.

Her er det i hvert fald tydeligt, at der tænkes paa de hellige mænd, og det er altsaa igen et typisk katolsk træk, der er kommet med i Vedels redaktion. Det er som sagt umuligt at afgøre, hvor afsvækket eden har været i de andre tilfælde, men at der dog har været noget af den oprindelige forestilling tilbage, er sandsynligt, thi ellers vilde vel ikke fx. Erik Pontoppidan have taget afstand fra brugen deraf i sit kapitel om papistiske ordsprog og udraab¹.

V. Himmerige og Helvede.

Naar et moderne menneske tænker paa middelalderen, saa staar denne for ham i reglen som en angstens og mørksynets tid, en tid, da tanken paa livets forkrænkelighed, forestillinger om helvede, skærsild og paradis som straf og løn for gerningerne i det korte jordeliv, og en deraf avlet angst for livet, thi synderne blev betalt tilbage, nøje afmaalt efter hvad de var vurderet til i den strengt retfærdige Guds regnskabsbog. Selvom naturligvis dette billede især gælder senkatolicismen, og middelalderens aarhundreder hver havde sine ejendommeligheder, saa synes det dog som om de oven for fremhævede tanker har været til stede i en ret stor del af dette tidsrum, og jeg vil derfor prøve paa at efterspore nogle af disse i trylleviserne. Det første grundlag for undersøgelsen maa være, om der i viserne findes spor af en bevidst syndeskyld eller syndsfølelse. I de naturmytiske viser, der jo som allerede

¹ Fejekost, p. 48 § 3.

paavist bundet i den nordisk-hedenske skæbnetro, finder man ingen syndsfølelse eller frygt for afsoning efter døden af jordiske synder.

En handling kan være god eller ond, alt efter som den gaver eller skader det menneske, mod hvilket det er rettet, og straffen kommer — hvis den da kommer her paa jorden. Anden straf kender trylleviserne ikke. Der er ingen tale om, at hr. Tidemand, der lokker jomfru Blidelille med runer, skal lide en evig straf hisset, fordi han her var skyld i hendes død: II, 74 B, 17:

Ilde saa var den rune skreven,
og ilde saa var hun skabt:
at slig to ædelig kongens børn
skulde blive saa ilde fortabt.

Begge tager de „den mørke sti, der neder til bunden laa“ (A, 27), men om noget liv derefter er der ingen tale. Dog har vi een trylleverse, der betoner menneskenes syndighed, „Det tvungne samtykke“ (II, 75). I A, 4, 5 og B, 4 finder vi den tanke fremhævet, at manden er syndig og den unge kvinde, som har lovet jomfru Maria sin tro, vil hellere drikke giften end indgaa ægteskab. Følelsen af egen syndeskyld over for det guddommelige træder frem i D, 18, 19, 20, hvor hun efter at have taget gift jamrer over, at Gud ikke vil bønheøre hende og lade hendes hjærte briste:

Hvilken syndig kvinde maa jeg være,
mit hjærte det kan ikke briste.

Ogsaa i II, 84 C, 10, D, 14, F, 13 finder vi omtalen af syndebyrden. At ogsaa en ny betragtning af runernes væsen er trængt ind, ser vi af II, 79 A, 5 B, 5, hvor kongesønnen advares mod brugen af dem, thi:

Det er stor vaade for Eders liv,
end mere for Eders sjæl.

Her er vi ovre i en bestemt kristen tankegang, hvor det pointeres, at det gælder ej alene livet men i endnu højere grad sjælens salighed, en opfattelse, der ligger fjernt fra den, vi saa repræsenteret i „Tidemand og Blidelille“.

At legendeviserne kender begrebet „synd“ og „naade“ er allerede omtalt; jeg skal blot lige henvise til den betydning, som visen om „Synd og bod“ (IX, 535) tillægger angerens taarer som frelsemiddel. Ved at græde skaale fulde af taarer, lykkes det for kvinden

at faa Gud til at udslette de af hende begaaede synder. I II, 98 paalægger Jesus Maria Magdalena som bod at faste i syv aar, men om Guds straf over mennesker her paa jorden hører vi ikke meget, kun Sacharias (II, 113) lider sin straf i levende live. Derimod har vi et par visionsdigte, der fortæller os om, hvad der sker med sjælen efter døden. Noget visionsdigt af verdensformat som det norske „Draumekvæde“¹ ejer vi ikke paa dansk.

Draumekvædet stammer maaske fra, er i altfald nær beslægtet med det oldnordiske Solarljód², hvor den døde fader viser sig for sønnen og belærer ham om de hinsidige ting i kristelig aand, men i mytologiens billedsprog, hvad der jo viser digtets oprindelse i brydningstiden mellem hedenskab og kristendom. I Draumekvædet er det den unge mand selv, der har været forsvundet hele julen over, altsaa i den tid, hvor det overjordiske liv efter folketroen rørte sig kraftigst, men paa 13. dagen møder han i kirken (afsnit I) og fortæller sine syner. Bagved visionsdigtningen i al almindelighed ligger troen paa, at sjælen efter døden foretager en rejse; senere naar man til den tro, at det er muligt endnu i levende live at gøre denne rejse. En saadan rejse har Olav Aasteson, den unge mand, foretaget gennem himmerig, skærsild og helvede. En hovedrolle spiller Gjallerbroen paa Helvejen, den vanskelige overgang fra livet til døden, hvorom vi ogsaa i danske viser har bevaret meget, som i v. 256 „Troskabseden“, og i Aslag Tordsøn og skøn Valborg, hvor den oprindelige tanke ganske vist er mere uklar. Draumekvædet falder i flere afsnit, hvert med sit omkvæd, og indeholder et dommedagssyn, hvor Sjæle-Michael (dvs. sjælenes ven) efter ægte katolsk tradition leder engleskaren frem til kamp mod djævelen. Selv rider han paa en hvid hest og blæser i (Hejmdals) horn. Som Moltke Moe har paavist, ligner Draumekvædet i høj grad visioner fra omkring 1200. Digtet selv bunder helt igennem i katolsk tro og tænkemaade, selvom der dog er blandet ganske nordiske træk med ind (Djævelen, som kommer fra nord mod St. Michael, kaldes Gruth Graaskjeggji, hvad Moe tyder som navne paa Odin, der altsaa her (v. 31) er blevet brugt som en eufemisme for Satan). At digtet er meget gammelt, viser de endnu bevarede

¹ Landstad: Norske Folkv. 1853, No. 71, Norske Folkv. ved N. Liestøll og Moltke Moe, 1920—24, I, p. 31—39; p. 191—97. Moltke Moe: Samlede Afhdlgr. III, p. 197—356. (Cf. anm. p. 358—59). ² Cf. S. Bugge: Norsk Tidsskr. f. Vidskb. og Litt. 1854—55, Finn. Jónsson. Eddalieder, II, p. 101—108.

hedenske træk, selvom man ganske vist ikke ved, hverken naar, hvor eller af hvem det er digtet. Men det viser altsaa, hvor dybt sindene kunde gribes af middelalderens poetiske yndlingsforestilling.

Medens Olav Aasteson selv har foretaget denne rejse, træffer vi i dansk, i visen no. 100, beretningen om St. Jakob, der paa en sten sejler til hedenkongens land og her opvækker den for femten aar siden druknede prins. Denne „kom op baade hvid og rød, / som om han havde aldrig været død“, og begynder at berette om, hvad han har set, og saa hører vi i toner, der er spinkle og svage i sammenligning med Draumekvædets mægtige orgelklange, hans oplevelser. Ligesom i Draumekvædet hører man mindst om himmeriges salighed (i no. 100 kun een strofe):

15: Nu har jeg været for himmerigs dør,
der er saa megen glæde og slet ingen sorg.

Det er alt. I Draumekvædet bliver det til 6 strofer, men disse siger i virkeligheden kun, at den er „sæl i føisheimen“, som ikke undlader at gøre det og det. Sjælenes salighed og himmeriges lys kan digteren ikke magte, men ogsaa en Milton kom her til kort.

Adskilligt mere hører vi om helvede og pinslerne der, skærpsilden er forsvundet i alle fire varianter til no. 100. Som i Draumekvædet (v. 39) i Tundals og i de andre visioner træffer vi ogsaa i den danske vise den glødende blykappe (A, 23) og de ulydige børn, der i helvede maa gaa paa glødende jern, (A, 22; cf. Draumekvæde 41). Draumekvædets troldhekse (v. 44) træffer vi kun i opskrift C (v. 12). Den danske vise har ellers draget hele skildringen ned i et lavere plan, thi medens vi i Draumekvædet kun finder virkelige dødssynder (efter katolsk opfattelse) omtalt, blandes i den danske vise alvorlige forbrydelser og smaaforseelser som fx. kronen „med sin falske pot“ (B, 21; A, 19 har „tap“, men dette ord giver ingen mening i sammenhængen).

Draumekvædets forestilling om vægten, som Michael vejer sjælene paa¹:

v. 37: De va sankte saale-Mikkjel.
han vog i skaalevikt;
so vog han adde syndesaaline
burt til Jesum Krist,

¹ Cf. Fornsvensk Legendarium, p. 20—21.

der jo, som Moe paaviser, er meget gammel, og som man endnu finder afbildet i mange kirker, genfinder vi i visen om „Den rige Mands Sjæl“ (II, 105). Den rige mand, der udvortes er en kristen, thi saaledes maa vel det træk, at han „drager guldkorset paa bryst“, forstaas, „tænker saalidet paa Jesum Krist“, men døden kommer og henter ham om natten. Men da han er død, fortryder hans sjæl, hvad legemet har gjort:

v. 3: De satte den sjæl paa rige mands mund:
da banded' den kroppen i samme stund.

Denne trætte mellem sjælen og legemet, hvor den dødes sjæl klager over, at legemet har fristet den til synd, og styrtet dem begge i fortabelse, hvorimod legemet indvender, at sjælen bærer hovedskylden, thi den var sat til at herske over legemet, var et uhyre yndet emne i middelalderen og forekommer i talrige digte paa forskellige sprog. Dets yndest forklares jo ogsaa ved, at det falder nøje sammen med middelalderens forestillinger om menneskets væsen, som delt i to adskilte dele: sjæl og legeme, en forestilling, som jeg kan illustrere ved at henvise til et alterbillede fra 1494 af den døende Maria, der findes i Mariekirke i Lübeck¹. Her ser man jomfru Maria hvilende paa sin dødsseng. Ved hovedgærdet sidder en lille hvid skikkelse, Marias sjæl, som er i færd med at hæve vingerne for at svinge sig op til de saliges boliger. — Efter at sjælen er ført gennem en mørk skov, „som der var gods, gaard og penge nok“, bliver den sat paa en vægtskaal, og man hører en stemme, som i overensstemmelse med den svenske tekst maa opfattes som jomfru Marias, sige: „Haver du noget syndet, jeg faar dig vel dog!“ Den danske vise gaar saa her umiddelbart over til at fortælle, at „der kom tre blodsdraaber paa vægtskaalen ned“, hvilken linje forklares ud fra den svenske tekst, hvor Maria beder Jesus om ikke at være for streng, men lade sjælen faa noget af hans blod. Dette maa underforstaas, da den danske tekst ellers ingen mening giver. Sjælen føres derpaa efter at have gjort regnskab ind i himmerig. Draumekvædet har en anden slutning paa denne scene med vægtskaalen, (v. 37), som egentlig er ganske ejendommelig: St. Michael vejer alle syndefulde sjæle og lader dem gaa videre til Jesus Krist, dvs. til paradis eller skærsild; ingen sendes til helvede.

¹ Deutsche Bauten, V, Walter Paatz: Die Marienkirche zu Lübeck, Verl. Aug. Hopfer, Burg D/Magdebourg, 1929, p. 86.

Moltke Moe paapeger, at vi i middelalderen finder spirer til en lære om frelse for alle sjæle. Men denne lære blev aldrig anerkendt af Rom.

Endelig vil jeg tilsidst paavise en ejendommelighed ved det omkvæd, vi finder til baade den danske og den svenske form af visen om den rige mands sjæl, og som ingen, saavidt jeg ved, har gjort opmærksom paa før: vi har samme omkvæd som i Draumekvædets afsnit 7 (v. 46—51):

det svenske omkvæd:

tungan kan tala, men siälen skal svara för domen,

det danske omkvæd:

Tungen kan tale, men sjælen skal svare for dommen.

I Draumekvædet finder vi det næsten ganske tilsvarende omkvæd:

Tunga talar, aa sanding svara paa domedag.

Denne lighed kan ikke være tilfældig, men en forklaring paa den kan jeg ikke give.

I de nævnte visionsviser er det mest syndeskyld, som digterne har villet indprente os. Jesus er den straffende dommer, selvom han dog ogsaa kan vise sig naadig, naar jomfru Maria beder for synderens sjæl (II, 105). Dog har vi i andre legendeviser en mildere dom: „Barnesjælen“ (II, 107), hvor et lille barn, født i blodskam, og begravet levende, hentes af Guds engel op til himlen, (Landstad no. 63 har: af jomfru Maria), men barnet græder saa jammerligt for sin moder og fader, da begge pines i helvedes ild, saa at hun til sidst lader først moderen og derpaa faderen hente, alle tre samles saa, frelste og lykkelige, i himlen, thi, som omkvædet siger: „Herre Jesus han løser og husvaler“.

Himlens fryd er nøgternt udmalet, et tilløb til en beskrivelse af saligheden der har vi i II, 75, D, 35—36: „de sad sammen i brudeseng, / de hørte Himmeriges klokker ringe, / de hørte Guds engle over dennem sjunge, / og Guds engle sang saa blide“.

Helvede² nævnes foruden i de før omtalte visionsdigte kun i II, 109, A, 28, B, 20. Til det sidste sted bringes sjælene af rav-

¹ Steenstrup, 127 ff.

² I „Den døende faged“ finder vi djævelen karakteriseret: „Satan kom ind saa gloende som en lue“ (v. 4), men ellers er denne herre ikke hyppigt forekommende.

nene, mens duer fører den frelste til himmerige. (II, 101, G, 14, 15 er sandsynligvis tilsat fra 109, hvor vi i A, 25—28 har den samme situation, medens liden Oles søster i B, 17—18 hentes af engle, men Ole i 19—20 af djævle).

VI. Dateringen af Legendeviserne.

En sikker datering af legendeviserne er umulig, derimod mener jeg, at jeg kan give en relativ datering af dem, selv om det havde været ønskeligt, at underbygningen var noget solidere.

Jeg skal i korthed gøre rede for mine hypoteser.

Af legendevisernes versemaal kan vi intet slutte. Da disse viser jo netop er blevet overleveret mundtligt i adskillige generationer, før de er blevet optegnet, siger det sig selv, at de er blevet i hvert fald noget omdannede. „Liden Karen“ (II, 101), hvori vi dog har set, at der endnu findes rester af den katolske legende, træk, der altsaa viser tilbage til gammel tid, har vi kun overleveret i en form, der er den alleryngste repræsentant for udviklingen af folkevisemeter.

Omkvædet kan vi heller ikke slutte noget sikkert af. Det kan jo være tabt, som det vel nok er tilfældet med II, 90, B, (Fæstemanden i graven), eller det kan være tegn paa fremmed oprindelse, som i legendevisen om liden Karen.

Af Indholdet kan vi i hvert fald slutte noget.

Naar Johs. Steenstrup i sin bog om vore folkeviser (p. 129, visen om sjælen foran himmeriges dør) anvender den almindelige kritiske sætning, at et aktstykkets alder først og fremmest bestemmes af den tid, da det for første gang fremtræder, og overfører den paa legendeviserne (p. 154), saa maa jeg tage afstand fra ham. Vi maa være klar over, at der, naar talen er om folkeviserne, overhovedet ingen aktstykker foreligger, altsaa skulde vi ved en konsekvent anvendelse af den af Steenstrup anvendte sætning, som forøvrigt ogsaa Ellen Jørgensen anvender¹, datere vore viser saaledes, at de ældste var digtede omkring 1450.

Vi maa derfor finde noget andet at holde os til, og her har vi i hvert fald et middel, der forsøgsvis kan anvendes: de kristelige elementer, og vi maa sætte som vor hovedregel, at viser, der har

¹ Helgendyrkelse, p. 68.

tydeligt katolsk indhold eller tankegang, ogsaa stammer fra den katolske middelalder.

Endvidere mener jeg, at det er urimeligt at forudsætte, at vore legendeviser, der jo ofte har tydelig katolske træk, først skulde være indkommet syd fra i det 16. og 17. aarhundrede¹, netop da folket havde lært at betragte påpismen som djævelens værk — hvad der ogsaa gælder for de nordtyskere, som vi vel efter Johs. Steenstrups mening skulde have faaet dem fra. Men selvom vi gik ind paa den tanke, saa maatte den da forudsætte, at der overhovedet ingen religiøs digtning skulde have været i middelalderens Danmark eller, hvis en saadan digtnings tilstedeværelse ikke benægtedes, saa maatte man forudsætte, at reformatorerne virkelig havde naaet at faa udryddet al påpismen, hvad de jo ikke engang har haft held til i de verdslige trylleviser.

Hvis man anerkender den af mig ovenfor givne regel, kan vi sige, at de fleste af vore legendeviser har deres rod i middelalderen, selvom de vel nok for en dels vedkommende har faaet en noget moderniseret form, mangel paa omkvæd og tilbøjelighed til enderim i alle fire linjer. En vise som „Sjælen for Himmeriges Dør“ vover jeg imidlertid ikke bestemt at henføre til middelalderen. Den kan være blevet bearbejdet, saa at den kom til at fremtræde i den mærkelige form, i hvilken vi nu har den, og dens tankegang kan udmærket føres tilbage til middelalderen, men mere kan vi heller ikke sige med bestemthed.

Men middelalderen strækker sig over flere aarhundreder; hører nu vore legendeviser hjemme i tiden omkring 1200, eller er de først digtede op mod 1450—1500? Dette spørgsmaal er meget vanskeligt at besvare. For det første har undersøgelsen de mangler, at det af det ringe materiale, vi har af legendeviserne, er umuligt at skelne mellem de forskellige aarhundreders islæt. Jeg har forgæves søgt i dem at finde spor og træk, der karakteriserede de forskellige aandsfaser i middelalderens liv, prøvet, om man fx. kunde henføre nogle af legendeviserne til senkatolicismens tid, med dens typiske syndsbevidsthed, dens livsangst og dyrkelsen af passionen og mater dolorosa, men, som de foretagne undersøgelser viser, uden resultat. Jeg har prøvet at spore en birgittinsk indflydelse, en hang til mystik, parret med en vis kritisk sans, men forgæves. (I visen om Axel og Valborg har vi som bekendt en paakaldelse af

¹ Steenstrup, p. 155. Cf. Paludan, Danmarks Lit. i Middelald. p. 215 f

St. Birgitta, hvad der, sammen med det kunstige versemaal viser os, at det maa være digtet i det 15. aarhundrede). Ad den vej naar vi intet.

Prøver vi endvidere at datere viserne efter indførelsen i Danmark af de i viserne forekommende helgener, lades vi ogsaa i stikken. Vi kan kun sige, at før den og den tid kan viserne ikke være digtede.

Prøver vi endelig at undersøge, om der skulde findes særlige glosser for kirkeinventar eller deslige, som man kan datere bestemt, saa finder vi ganske vist i D. g. F. II, 76, F, 18, følgende linjer:

Der ganger de jomfruer ud i en dans;
og hver med sepel og rosenkrans,

hvilket sidste ord vi vel kan datere til efter 1475, i hvilket aar det første rosenkransbroderskab blev stiftet af Alanus¹, men man kan dog godt over hundrede aar før Alanus' tid finde rosenkransbønnen bedt efter en rosenkrans eller et paternosterbaand, saa aars-tallet kan vi altsaa alligevel heller ikke helt stole paa, og selv om vi kunde, saa indgaar denne strofe slet ikke i visens urørlige indhold, saa selve visen kan være digtet længe før, end denne strofe blev sat til.

Vi ser altsaa, hvor svagt et materiale vi har at bygge paa, sen og daarlig overlevering, mangel paa saavel formelle som indholdsmæssige holdepunkter.

Een ting har vi ikke undersøgt endnu: kalkmalerierne. Her har vi virkelig et holdepunkt, og det er vel ud fra dem, at Sverker Ek² daterer de ældste svenske legendeviser til det 13. aarhundrede.

Ligesom den svenske form af legendevisen om Stefan og Herodes (II, 96) ad denne vej kan dateres til omkring 1200 paa grundlag af de billeder, der findes i Broddetorp kyrka i Vester Götland, saaledes kan man ogsaa med nogen sandsynlighed datere den danske vise „Flugten til Ægypten“ (IX, 533)³ til omkring 1480—1500, hvad vi kan finde af sammenligning mellem de middelalderlige kalkmalerier i Elmelunde kirke paa Møen og Tingsted kirke paa Falster⁴.

Vi kan altsaa saaledes fastslaa, at vore legendeviser for de

¹ Mariaviserne, p. 101, 100. ² Sverker Ek, p. 86 ff. ³ Da. Studier 1904, p. 38—41. ⁴ Magnus Pedersen, Kalkmalerier, p. 76.

flestes vedkommende er middelalderlige, at nogle af dem er gamle (selvom de grundet paa tidernes ugunst har faaet ny form) dvs. fra omkring 1250, nogle er unge, op mod 1480—1500. Imellem disse to aarstal maa vore legendevisers tilblivelsestid ligge.

Nu rejser sig imidlertid det spørgsmaal: hvem har digtet dem, og i hvilke kredse er de digtede?

Det første spørgsmaal kan vi straks forlade som uløseligt, og dette gælder jo for alle folkeviserne, men det næste kræver længere overvejelse. Som jeg alt har nævnt et sted, er jeg af den mening, at legendeviserne er digtede i lavkirkelige kredse, af tiggermunke, lægbrødre eller gildebrødre, (vel især inden for St. Gertrud-gilderne). Hvad de sidste angaar, har jeg allerede givet det materiale, jeg i øjeblikket raader over, og det er jo ikke særlig stort¹. For de første taler, at de helgener, vi træffer i legendeviserne, næsten alle er blevet særligt dyrkede af tiggermunkene²; baade St. Catharina og Maria Magdalena var, ganske sikkert for den førstes vedkommende, lidt mere tvivlsomt for den andens, Dominikanernes og Franciskanernes værnehelgener.

Mod min hypotese taler, at der i ingen af viserne forekommer mindste spor af, at de skulde være digtet i byerne, hvor de nødvendigvis maa være blevet til, ifald de er digtet af tiggermunke, som jo kun fandtes i byerne, da de ikke kunde skaffe sig tilstrækkeligt til livets ophold paa landet. Ganske vist finder jeg heller intet, der tyder paa, at de er digtede paa landet, saa for saa vidt kommer det ud paa eet.

Denne min hypotese er ikke fremsat før, i hvert fald ikke i den mig bekendte litteratur, og selvom den trænger til at underbygges betydeligt, saa tror jeg dog, at jeg er inde paa et rigtigt spor.

¹ C. Nyrop: Da. Gilde- og Laugsskraaer, II, p. 549, (Sagoversigt: minnesyngning. ² Helgendyrkelse, 27—29.

BRORSON OG SCHRADERS TYSKE SALMEBOG

AF

FR. ORLUF

Et mærkeligt eksempel paa, hvorledes en uden nøjere undersøgelse udkastet formodning, efterhaanden som den ene forfatter skriver af efter den anden, bliver til noget i biografi og litteraturhistorie nævneværdigt, er den i nyere haandbøger optrædende forestilling, at Brorson skulde have medvirket ved udvalget af salmer til Schraders tyske salmebog, den saakaldte „Tønderske salmebog“¹.

Uagtet Brorsons „Troens rare klenodie“ (Kbhvn. 1739) bringer et særskilt register over de originale begyndelseslinjer til de af ham oversatte tyske salmer, er det først meget sent blevet bekendt, og ikke ved opdukkende familietradition eller opdagelse af en hidtil oversat samtidig kildeefterretning, men ved selvstændig forsknings-erkendelse, at Brorson har sine originaler fra Schraders salmebog². Dette er ganske vist let at se, naar man lægger de to salmebøger ved siden af hinanden, hvortil den omstændighed, at Brorson og Schrader i en aarrække virkede side om side ved samme kirke i Tønder, giver nærliggende anledning. Men dette har ingen fundet paa før cand. theol., senere provst i Hjertebjerg paa Møen I. M. L. Hjort, der i Dansk kirketidende 1851 nr. 319—22 meddelte sit resultat.

¹ Vollständiges Gesang-Buch in einer Sammlung alter und neuer Geistreichen Lieder. Tondern, verlegt und gedruckt zum Nutzen des daselbst zu erbauenden Hospital- und Waysen-Hauses 1731 (fortalen undertegnet Johann Hermann Schrader, Probst zu Tondern und Lügum Closter). ² Undtagelsesvis er Br. 155 taget fra Freylinghausens „Neues Geistreiches Gesang-Buch“, Halle 1714, Br. 204 fra Zinzendorfs „Sammlung geist- u. lieblicher Lieder“, Herrnhut u. Görlitz 1731, og Br. 210 fra Johann Rists „Geistliche Poetische Schriften“ I Lüneburg 1657 (som oplyst af nedennævnte I. M. L. Hjort og nøjere af Arlaud)

Ved nævnelser af Schraders salmebog tilføjede Hjort (side 752): „ved hvis udgivelse Brorson sandsynligvis selv har været virksom, da han i 1729—37 var ansat som diaconus i Tønder, hvor Schrader da var provst“. I anden forbindelse, uden paaberaabelse af yderligere sandsynlighedsstøtte for sin formodning, skriver Hjort: „I sin Troens rare klenodie har Brorson med nogle smaaforandringer fulgt samme inddelingsorden, som findes i denne Tønderske salmebog“.

Den formentlige sandsynlighed grundet altsaa alene paa indholdet af grundbisætningen i den førstciterede passus. Paa dette grundlag burde der dog ikke være talt om sandsynlighed, men kun om mulighed; Hjort har dog næppe været sig denne forskel bevidst, da han ikke kan have tilsigtet andet end at gøre opmærksom paa et punkt, der fortjente nøjere undersøgelse. At kun meget foreløbige forestillinger om Brorsons og Schraders personlige og indbyrdes forhold kunde bevæge Hjort til overhovedet at fremsætte tanken om den tyske salmebogsudgivers benyttelse af en dansk præsts redaktionelle medvirkning, uden anden begrundelse af denne tanke, end at de to mænd var ansat sammesteds, har vor tid maaske lettere ved at indse. Hjort synes at forudsætte, at Brorson allerede da havde autoritet som salmedigter¹, og han har sagtens ikke vidst, at Brorson først i december 1729 indsattes i Tønder. Da Schraders fortale, der af pagineringen ses at være trykt sidst,

¹ Ingen véd den dag idag, om Brorson har skrevet en eneste salme, før han i Tønder fik praktisk grund dertil. Den der som biskop og salmebogsudgiver skrev „Den store hvide flok vi se“ og „Her vil ties, her vil bies“ uden tanke paa udgivelse, frembyder et særegent psykologisk problem, mere hørende til „De troendes forborgene liv“ (Troens herlighed rubr. 3) end til den almindelige digterpsykologi, der forudsætter, at en medfødt og bevidst digtergave tidligt og spontant afføder digtning — fra hvilken det dog er vanskeligt ganske at bortse. Har Brorsons medfødte musikalske sans og formelle sprog-evne sat sig frugt i verdslig ungdomsdigtning, kan formodes, at han efter sit religiøse gennembrud har betragtet hine naturgaver som et verdsligt aandsanlæg, som han maatte nedkæmpe for at vinde mandsmodenhed in Christo, og heri søges forklaring til det faktum, at vi intet kender til salmedigtning af Brorson, før han fra sit 39. aar under ydre forholds tilskyndelse digtede og (især) oversatte salmer i praktisk øjemed, hjulpet af pietismens livsfriske og folkelige melodier, men uden nogensinde deri at se et egentligt livskald og, efter at den paakrævede *danske Tøndersalmebog* i hast var tilvejebragt, kun digtende til egen adspredelse og sine nærmestes opmuntring (jfr. Arlaud [se note 3 S. 126] s. 367), neppe selv fuldt vurderende de rige frugter af hans troslivs inderlighed og hans digteriske inspiration.

er dateret 3. januar 1731, saa at trykningen af salmerne (med register og nogle bønner ialt 1440 sider) maa have taget størstedelen af aaret 1730, kan allerede heraf vides, at hele forarbejdet til salmebogen maa være gjort, før Brorson kom til Tønder, saa at kun underordnet hjælp ved trykmanuskriptet eller korrekturen kan komme paa tale. Om den tyske provst har udbedt saadan bistand af den lige ankomne danske underdiakon¹ og denne ikke villet vægre sig ved denne velvillighedstjeneste, er jo imidlertid en temmelig ligegyldig sag, og det er vel (som ovenfor forudsat) heller ikke noget saadant, Hjort har ment; men efter udtrykkene behøver han ikke at have tænkt paa mere, og man bør derfor være opmærksom paa, hvor lidt Hjort i virkeligheden siger om dette punkt, hvorom han heller intet véd.

Familietraditionen giver som bekendt yderst faa bidrag til Brorsons personalhistorie, og om det her berørte punkt tier den ganske. Brorsons datterdattersøn (af andet ægteskab) pastor L. R. Tuxen, der til sit 26de aar havde sin mormoder i live (men denne var kun 11 aar ved Brorsons død 1764), véd ikke bedre end at afskrive Hjort med forbehold: „ved hvis udgivelse Brorson *maaske* endog har været virksom, hvilket ogsaa synes at bestyrkes ved den omstændighed, at han i Troens rare klenodie har fulgt den samme inddeling som Schrader“². Det er, som man ser, de to ovenfor citerede udtalelser af Hjort, der her er sammenarbejdede med tanken paa en ikke uvæsentlig medvirkning, hvorom Tuxen dog intet véd.

Mærkeligt nok har den ellers saa omhyggelige udgiver af den første kritiske udgave af Brorsons digtning³ ikke betænkt sig paa ligeledes at afskrive Hjort: „ved hvis udgivelse Brorson antages selv at have været medvirkende, da han i 1729—37 var ansat som diaconus i Tønder, hvor Schrader da var provst“. Sandsynligheden reduceres dog her til antagelse (der rigtignok i retssprog har den modsatte virkning); iøvrigt forbigaar Arlaud helt det biografiske og skriver ikke mere af efter Hjort end det citerede.

Hos A. D. Jørgensen⁴ hedder det derefter: „Man har endog sagt, at B. har haft del i samlingen af hans [Schraders] store bog, og det er ingenlunde usandsynligt, da Brorson var usædvanligt

¹ Arkidiakonen var tysk ligesom provsten. ² L. R. Tuxen: Hans Adolph Brorsons egne psalmer og aandelige sange (Kbhvn. 1865) s. XXI. ³ P. A. Arlaud: Hans Adolph Brorsons psalmer og aandelige sange (Kbhvn. 1867) s. IX. ⁴ Hans Adolf Brorson (Kbhvn. 1887, smaaskrifter til oplysning for kristne II, 1) s. 25.

belæst i den tyske salmedigtning¹, og samme forfatter gør 2 aar efter et ikke uvæsentligt fremskridt i den saaledes vundne erkendelse: „ogsaa Brorson skal have været virksom“ ved den tyske salmebogs „samling og ordning“^{2,3}.

Med saamegen autoritet for sig har pastor John Hansen⁴, der med stor flid og kærlighed har samlet alt, hvad han kunde opdrive om Brorson og hans brødre, endog set sig hjulpen til en forklaring af Brorsons ansættelse i Tønder: „Grunden til, at [Schrader] ønskede at faa [Brorson] til Tønder, var vel nærmest den, at han havde hørt godt om ham som en dygtig og nidkær præst [rigtigt!], men dernæst ogsaa, at han ønskede at benytte sig af ham, der var ham bekendt som dansk salmedigter, ved samlingen af en salmebog, han havde under arbejde“⁵.

Hermed har teorien om Brorsons medarbejderskab ved Schraders salmebog naaet den fyldigste udformning fra tankens side. Den er nu moden til optagelse saavel i biografien af Schrader⁶ som i den danske litteraturhistorie⁷.

Læserne vil dog allerede forstaa, at vi her befinder os paa gyngende grund, og at i virkeligheden ingen af de citerede forfattere selv har undersøgt forholdet. Udover de ovennævnte indirekte oplysende data vedrørende tidspunkterne for Brorsons ansættelse i Tønder og for trykningen af Schraders salmebog har litteraturen heller ikke hidtil ydet nogen hjælp til en saadan undersøgelse.

Derimod findes der utrykt materiale, der direkte oplyser det faktiske forhold, nemlig i det kortvarige (1737—71), for hele den danske krones omraade fælles generalkirkeinspektionskollegiums papirer vedrørende revisionen af Schraders salmebog⁸. At denne sag kunde blive regeringsanliggende, hænger sammen med datidens bestræbelse for ensartethed paa dette omraade. For kongerigets vedkommende var Pontoppidans salmebog 1740 officielt fremkaldt i

¹ Uden kildeangivelse kan denne sidste bemærkning ikke antages at sigte til andet end det af Hjort oplyste. ² Udhævet her. ³ Biogr. lex. III (1889) s. 129. ⁴ Hans Adolf Brorson og hans brødre (Odense 1894) s. 62. ⁵ A. D. Jørgensen, som s. 374 nævnes i kildematerialet til det paagældende afsnit (VI) af Hansens bog, siger kun (s. 25, lige foran den ovenfor citerede sætning): „det var ganske vist ikke ubekendt for Schrader, at hans diakon var dansk salmedigter, mere end noget andet har vistnok netop det bragt ham til at lokke Brorson ned til det lille diakonat i Tønder“. Ogsaa dette er dog fri fantasi. ⁶ Biogr. lex. XV (1901) s. 292. ⁷ Ill. dansk litteraturh.² II. 230. ⁸ Rigsarkivet takkes for at have stillet disse papirer til min raadighed paa centralbiblioteket i Veile.

dette øjemed (dog uden almindeligt paabud om dens indførelse); for hertugdømmernes vedkommende (den kongelige del af Holsten og de slesvigske kirker, hvor gudstjenesten holdtes paa tysk) kom efter Schraders død 1737 den tanke frem, at autorisere Schraders salmebog til tvungen indførelse.

Det er A. D. Jørgensen, der har henledet opmærksomheden paa de herhenhørende papirer¹, som han har udnyttet for sit formaal, der dog nok efter hans mening ikke har nødvendiggjort gennemlæsning af det hele materiale; herved er han imidlertid gaaet forbi visse oplysninger, der ganske vist maa siges at være ualmindelig godt skjulte.

Da Christian VI — som efter fleraarig overvejelse 1742 havde beordret simpelt optryk (ved dertil privilegerede vajsenhuse m. m.) af Schraders salmebog, hvilket ikke kom til udførelse — 1745 beordrede generalsuperintendent Conradi til at affordre de vedkommende provster tjenstlig erklæring om sagen og om ønskelige ændringer i salmebogens text eller bestand, afgik — under vakance i Gottorp provsteembede — samme ordre til pastor Hensler ved Slesvig domkirke. Denne foreslog at indskrænke salmebogen til lidt over det halve, dels af praktiske grunde, dels fordi flere af salmerne var anstødelige eller ikke kunde synges paa den opgivne melodi. Efter at have omtalt dette fortsætter Hensler: „Disse og lignende fejl ved den Tønderske salmebog, hvilke vel ikke skal tilskrives sal. provst Schrader, men en gammel candidatus ved navn Hagerstein, idet denne var en stærk mysticus og sal. hr. Schrader ogsaa benyttede ham (er von S. mit gebraucht ward) til at samle salmerne, som den sal. mand paa grund af stadig legemssvaghed vel ikke altid har haft tid og kræfter til alle nøje at ponderere“, hindrer ikke, at Schraders salmebog iøvrigt lægges til grund.

Formentlig paa grund af denne udtalelse om den Tønderske salmebogs tildels noget obskure oprindelse sendte Conradi Henslers betænkning til provst Balthasar Petersen² i Sønderborg og anmodede ham, der forlængst havde indsendt sin tjenstlige erklæring, om en særlig udtalelse om det af Hensler anførte³. Conradi maa

¹ Efter omordning 1913 betegnes de „Dokumenter til revisionen af den Tønderske salmebog I—V“. Et haandskrift med salmer af Brorson o. a., som A. D. Jørgensen (anf. skr. 32 og note 1) siger sig at have forefundet blandt disse papirer i den daværende ordning, har ikke nu været at finde i rigsarkivet.

² Om denne se Biogr. lex. XIII 16. ³ Det er denne sidste udtalelse, som A. D. Jørgensen maa have overset (Revis. dokum. III fol. 27—37).

have vidst, at provst Petersen kendte noget til den Tønderske salmebogs tilblivelse, og har efter Schraders død anset ham for den nærmeste til at give oplysning herom.

Balthasar Petersen skriver¹: „Den der giver fakta, maa aldrig formode eller henstille, hvorledes noget kunde være gaaet til, men hvorledes det virkelig er gaaet til. Jeg bevidner deroverfor paa min samvittighed, at — nota bene — ikke en eneste fremmed [udenlandsk, tysk o: pietistisk] salme findes deri, som jeg ikke selv personlig har oplæst for Schrader ord for ord og som i medfør heraf under og efter oplæsningen har gennemgaaet en nøjeseende kærlighedens og sandhedens censur: om den var ren i læren, opbyggelig til gudsalighed, i almindelig brug og om ingen bedre var at faa. Bogen samledes af min sal. næstforgænger *primo ministerii Tonderensis anno*, til hvilken tid han mere end to andre kunde arbejde og virkelig arbejdede“.

Provst Petersen skrev (^{18/10} 1746) fra Sønderborg, men havde allerede modtaget kaldelse til provsteembedet i Tønder og betegner derfor Schrader som sin næstforgænger (*præantecessor*). Petersens forbindelse med Schrader maa stamme fra hans præstegerning i Læk (20 km syd for Tønder), hvortil han kom (fra længere udenlandsophold) 1729, aaret efter Schraders ansættelse i Tønder. Selv om hans udtalelse i første linje gaar ud paa at sige god for Schraders salmebog overfor antipietistiske angreb, synes hans oplysning om, at salmebogen samledes i Schraders første embedsaar i Tønder (1728), og at dette arbejde gjordes af Schrader alene, ikke at kunne tilsidesættes paa grundlag af formodningerne hos Hensler. I hvert fald er det jo et andet navn end Brorsons, vi møder hos Hensler.

¹ „Ew. Hochwürden haben mir, dem successori des seeligen Präp. Schraders Präantecessoris in officio, und dem allein der wahre Umstand der Zeit und Collection des Tondersehen Gesangbuchs bekannt, des Herrn Pastoris Henseler Censur über solches mittheilen wollen . . . Wer facta erzählet, muss nie muthmassen oder Antrag thun, wie eine Sache hätte geschehen können, sondern wie solche wahrhaftig geschehen. Ich bezeuge dahingegen gewissenhaft, dass NB nicht ein einziger fremder Gesang darin befindlich, den ich selbst persönlich vor Schrader nicht von Wort zu Wort aufgelesen, welcher mithin unter und nach Vorlesung durch eine genaue Censur von Liebe und Wahrheit gegangen: ob er rein in der Lehre, erbaulich zur Gottseeligkeit, von allgemeinem Gebrauch und ob kein besserer zu haben. Das Buch ward *primo ministerii Tonderensis anno* von meinem seel. Präantecessore colligirt, zu welcher Zeit er mehr als andere zweene arbeiten konnte und würeklich gearbeitet“.

De der har fremsat eller efterskrevet hypotesen om Brorsons medvirkning ved Schraders salmebog, er vel gaaet ud fra begges tilslutning til pietismen. Men den eneste, der virkelig vides at have samarbejdet med Schrader i denne sag, Balthasar Petersen, var modstander af pietismen. Schrader har altsaa i sit paatænkte vajsenhus' forlagsinteresse¹ raadført sig med en erklæret modstander af pietismen, for at salmebogen skulde kunne købes af hele kirkefolket.

Endelig har de, der alene ved ræsonnementshypothese har tillagt Brorson aandelig medvirkning ved Schraders salmebog, undladt at stille sig selv det spørgsmaal, om man uden mindste støtte fra Brorsons egen side tør indestaa for, at det kunde stemme med hans følelse at være medarbejder ved en tysk salmeudgave. Vi ved, at det var hans følelse imod, at menigheden i Tønder var tvunget til at synge tyske salmer ogsaa ved den danske gudstjeneste²; hans danske salmebog „Troens rare klenodie“ tilsigtede at afhjælpe dette forhold. Brorson, der var født i det kongerigske enklave Randrup, følte sig ikke engang sikker i det tyske sprog og var det heller ikke.

Paa det nu foreliggende grundlag maa det fastslaas, at den Tønderske salmebog er samlet 1728 af Schrader selv, censureret 1729 af anti-pietisten Balthasar Petersen og trykt 1730—31, efter at midlerne hertil var fremkomne ved det Struckske testamentes ikrafttræden.

Deltagelse fra Brorsons side er hverken paaviselig eller af ydre eller indre grunde paa nogen maade sandsynlig.

Man behøver altsaa ikke at give den musikalske Brorson medansvar for Schraderske salmer, der ikke kan synges paa den opgivne melodi!

*

*

*

¹ Oprettelse af vajsenhuse var et programpunkt for pietismens humanitære bestræbelser. Raadmand Struck i Tønder havde testamentarisk legeret midler til oprettelse af et hospital og vajsenhus i Tønder, men arvingerne tilbageholdt testamentet og kapitalen. Schrader fik 1730 testamentet fremskaffet og arvingerne tvungne til at udlevere kapitalen og de i 15 aar urettelig oppebaarne renter, hvorefter vajsenhuset med bogtrykkeri og forlagsret til Schraders salmebog oprettedes (da der paa titelbladet staar under „Tondern“: „Verlegt und gedruckt zum nutzen des daselbst zu erbauenden hospital- und waysenhauses“, maa første oplag være trykt andetsteds for legatkapitalens regning). ² Dette forhold mødte ham allerede i Løgumkloster, der nyelig indført (1681).

Efter at tanken om Brorsons samarbejde med Schrader i den tyske salmebogssag har maattet afvises, vedbliver spørgsmaalet om Brorsons litterære afhængighed af Schrader at have betydning i dansk aandshistorie.

Højst forskellige meninger er fremsat herom. Hjort m. fl. finder, at inddelingsordenen i „Troens rare klenodie“ er med nogle smaaforandringer den samme som Schraders; diametralt modsat A. D. Jørgensen¹: Brorsons inddeling er aldeles original; den af andre paa-staaede lighed med Schraders salmebog gælder ikke denne mere end andre salmebøger fra hin tid.

Overfor disse modstridende udtalelser har den nyeste behandling af dette æmne² søgt at paavise saavel afhængighed af Schrader som relativ selvstændighed hos Brorson, men ikke uden nogen undervurdering af denne sidste. Brorsons systematik synes opfattet som utilstrækkeligt eller dog noget kunstigt og ikke efter oprindelig plan gennemført ved at kirkefest-salmerne udgør en særlig afdeling i stedet for at være fordelte paa de andre afdelinger; heri ses afhængighed af Schrader. Men hos Schrader udgør kirkefest-salmerne ikke en særlig afdeling, men opføres kun i en vis rækkefølge som nr. I—X, XII—XV af hans uden gennemført princip opstillede og fortløbende numererede ialt 75 rubriker³. I selve den ting, at

¹ Anf. skr. s. 33. ² dr. L. J. Koch: Salmedigteren Brorson (Kbhvn. 1931) s. 78—81. Da dette betydelige skrift let kan opfattes som paa alle punkter afsluttende, er visse spørgsmaal, der tiltrænger yderligere behandling, i det følgende noget uddybede. ³ Af disse har Brorson forbigaaet 9, af 3 optaget betegnelsen, men ingen salmer, af 4 optaget salmer, men ikke betegnelsen; 6 er parvis slaaet sammen, 2 tvedelt, 51 væsentligt uændrede i henseende til rubrikens betegnelse og (eller) den overtagne del af dens bestand. De fra Schrader overtagne rubriker er imidlertid kun underrubra i Brorsons system. Ex.: af Schr. rubr. XXVII „Vom christlichen leben und wandel“ (17 salmer) har Br. kun overtaget 1 salme, der sammen med 1 af hans egne udgør hans underrubrik IV Troens frugt 1 „Daglig prøve om et helligt levnet“. Disse rubra er her anset identiske (altsaa henregnet til de 51) trods den forskellige benævnelse, da der ikke i IV 1 er optaget salmer fra nogen anden Schradersk rubrik, med hvilken hin kunde anses sammenlagt. Andre tilfælde af ombenævnelse af rubriker, der i h. t. den overtagne del af salmebestanden er væsentlig identiske, er — foruden kirkefest-rubrikerne, hvor forholdet er gennemgaaende — Schr. XXXIV Von der gelassenheit und zufriedeneit = Br. IV 11 Om hjertets overladenhed og hengivenhed (hengivelse) i Guds vilje, Schr. LII Von der übergabe des herzens an Gott = Br. IV 10 Om hjertets opofrelse til Gud, Schr. XLIII Von der busse und bekehrung zu Gott = Br. II 2,3 Om omvendelsen o. fl. lignende partielle eller uvæsentlige ændringer.

kirkefest-salmerne kommer først hos Brorson, er der ikke mere lighed med Schrader end med Freylinghausen. Naar forf. endog synes at tillægge Brorson en art frygt for eller betænkelighed ved at komme „bort fra forbilledet“ (Schrader) i den nævnte hen-seende, er det uheldigt, at han har overset, at Brorson netop har gjort det m. h. t. trinitatis-salmerne, der hos Schrader findes som rubr.-nr. XI (til søndag trinitatis), men hos Brorson, hvis kirkefest-afsnit („Troens frydefest“) ikke har nogen rubrik for trinitatis-søndag — der jo ikke var nogen helligdag —, findes under troslæren („Troens grund“, 1ste part, nr. 1 „Guds væsen og egenskaber“)¹. Det er vel i det hele et spørgsmaal, om det fører til rigtig dom om Brorsons ydelse at gaa ud fra den nuværende kirkesalmebogs i en vis forstand strengere gennemførelse af Brorsons originale tanke om salmebogens ordning efter dogmatisk systematik („en katekismus paa vers“) og fra dette stade fæste blikket paa de formentlige mangler hos Brorson i stedet for, paa historisk baggrund af det Kingoske prædikantvademeccum og det Schraderske kaos, at fremhæve Brorsons flersidige overblik og systematiske ordning, hvortil Brorson vel kan have hentet nogen tilskyndelse hos Freylinghausen, men aldeles ingen hos Schrader, og hvis opbygning virkelig er aldeles original.

Det er A. D. Jørgensen, der først har gjort den bemærkning, at kirkefest-salmerne gør planen i Brorsons salmeværk „mindre gennem-sigtig“²; han mener endog — og, som nævnt, dr. Koch efter ham — at de ikke oprindeligt hører til den helhed, som Brorson tænkte sig som „Troens klenodie“. Ved en vis fastholden af den ved denne titel angivne begrebsgrænse vil det ganske vist kunne siges, at kun troslæren og livet i troen (klenodiet i sig selv og dets subjektivt opfattede værdi) henhører herunder, medens den instituerede kirke er et andet begrebsomraade. Men fra livet i troen kan man dog ikke adskille deltagelse i og funktion ved den offentlige religions-øvelse, især ikke, naar det drejer sig om indretningen af dennes rituelle apparat; det bliver da kun et underordnet spørgsmaal, i hvilken form der herved tages hensyn til kirketjenestens behov, naar dette dog nødvendigvis maa tages i betragtning ogsaa i en

¹ Brorsons salmenumre 72—74 under denne rubrik er oversatte efter Schraders nr. 204, 196 og 201 under rubr.-nr. XI. ² Anf. skr. s. 34.

salmebog, hvis systematik i pietismens aand fortrinsvis har et folkeliv i troen og almindelig husandagt for øje. Ved det indledende rituelle afsnit tager Brorson fornødent hensyn til kirketjenesten paa (datidens forholdsvis mange) helligdage, men ogsaa kun paa disse. Kirkefesternes formaal er at holde mindet om den hellige historie levende i menigheden, hvortil den digteriske indlevelse i den hellige historie og den intuitive medoplevelses udtryk i poesiens festtoner virkningsfuldt bidrager¹. En saadan historisk-rituel afdeling har sin berettigede plads i salmebogen; ved at der saaledes tages hensyn til gudstjenesten, er dennes hovedled, forkyndelsen af klenodiets objektive værdi, indeholdt i den theoretiske betragtning.

Sondringen i Brorsons system mellem festrituelle salmer (af overvejende historisk-skildrende indhold og ved den digteriske behandling tilsigtende gribende virkning) og rent dogmatiske salmer, hvilke sidste samles i særskilte afsnit (Troens grund og Troens midler), medfører en iøjnefaldende forskel mellem kirkefest-salmernes rubrik*betegnelser* hos Brorson og hos Schrader, der uden saadan plan sætter det dogmatiske ind, hvor lejlighed gives, og end ikke fastholder begrebet kirkefest. Ved de i nedenstaaende oversigt anførte antal af salmer i hver rubrik maa erindres, at Schraders salmebog ialt har 1157 salmer, Brorsons kun 274, og at tallene i parentes er Brorsonske originaler (indbefattede i det paa hvert sted foranstaaende tal)².

¹ Bemærk forskellen mellem originalen (Schrader nr. 152, af Joh. Zwick): Auf diesen tag *bedenken* wir, dasz Christ gen himm'l gefahren og Brorsons oversættelse: Paa denne dag vi *se* Guds søn til himlen op at fare. ² Dette punktum er optaget i teksten (i st. f. i en fodnote) for ikke at blive oversat. Tallene har kun betydning paa enkelte punkter, der vil blive omtalt i det følgende. Forholdstallet mellem de af Brorson oversatte salmer i de 14 tilsvarende, i oversigten anførte Schraderske rubriker, og disses samlede salmetal (205 : 50) er højere end ved de øvrige 49 Schraderske rubriker, hvori findes salmer, som Brorson har oversat (808 : 139). I 12 Schraderske rubriker (17, 36, 38, 60—65, 68—70) findes ingen salmer, som Brorson har oversat. (Rubriksummen 14 fremkommer ved subtraktion af treenighedsrubriken fra de citerede 15 Schraderske rubriker, salmetallet 205 ved subtraktion af treenighedsrubrikens 19 salmer fra talsummen 224, salmetallet 50 ved subtraktion af de 20 Brorsonske originaler fra talsummen 70, rubriksummen 49 ved addition af treenighedsrubriken til de af Brorson benyttede 48 Schraderske rubriker udenfor hans kirkeaarssalmer).

Kirkeaarssalmernes rubrikker og disses salmetal hos

Schrader		Brorson (kun festsalmer)	
Von der zukunft Christi ins fleisch oder Adventslieder .	12	Advents-salmer	4 (1)
Von der geburt Christi oder weihnachts-lieder	36	Jule-salmer	9 (7)
Neujahrs-lieder	14	Nytaars-salmer	6 (3)
Am feste der erscheinung Christi	6	Salmer paa Hell. 3 Kon- gers dag	2
Am feste der reinigung Mariä	4	Salmer paa Mariæ renselses dag	5 (1)
Am feste der verkündigung Mariä	7	Paa Mariæ bebudelses dag	3
Vom leiden, sterben und be- gräbniss Jesu Christi	42	Passions-salmer	15 (5)
Von der auferstehung Jesu Christi oder Oster-lieder . .	28	Paaske-salmer	9 (3)
Am feste der himmelfahrt Christi	12	Himmelfarts-salmer	4
Vom dem Heiligen geist, des- sen gaben und ämtern . . .	28	Pintse-salmer	8
Vom göttlichen wesen und ei- genschaften oder am feste der heiligen Drei-einigkeit.	19	(rubriken fattes)	0
Am tage Johannis des täufers	4	Paa Johannes den døberes dag	1
Am feste der heimsuchung Mariä	2	Paa Mariæ besøgelses dag	1
Von den engeln oder am feste Michaelis	6	Paa St. Mikkels dag	2
Am tage aller Heiligen und reformations-fest	4	Paa alle Helgenes dag . .	1
	224		70 (20)

Hos Schrader bemærkes særligt, at — som foran omtalt — den vigtige dogmatiske rubrik om Guds væsen og egenskaber er henlagt til Trinitatis-søndag, og at ordet pinse er ofret for en dogmatisk specifikation; hos Brorson, at Marias renselsesdag¹ ikke alene har lige saa mange salmer som aarets 4 sidste kirkefester tilsammen og flere end advent og kristi himmelfartsdag, men — ganske enestaaende — flere end hos Schrader, uagtet forholdet

¹ 2. februar.

ellers er (gennemsnitligt) som 1 til 3. Brorson har her overtaget alle Schraders salmer og selv digtet den skønne salme „Et helligt liv, en salig død“¹. Aarsagen er vel denne dags (for Marias vedkommende) dogmatisk betydningsløse festtexts² homiletiske anvendelighed; ved „renselse“ kan tales om renhedens begreb, og Simeon kan fremhæves som eksempel paa helligt levned.³

Logisk og eksklusivt knyttede til kirkefesterne er yderligere saadanne salmer, som advarer eller endog ivrer mod de i folkelivet til kirkefesterne knyttede lystighedsskikke eller anden verdslighed. I Brorsons originale digtning findes saadanne festsalmer blandt julesalmerne, passionssalmerne (sigtende til fastelavnen) og paaskesalmerne.

Til de historisk-skildrende⁴, objektivt til kirkefesterne hørende salmer og det sidstnævnte ligeledes objektive (men ikke af alle anvendte) festtilbehør samt til saadanne salmer, der efter individuelt homiletisk-etiserende hensyn tilknyttes til fest-texterne, kan endelig — som sidste gruppe af festsalmer — efter subjektivt skøn føjes saadanne dogmatiske salmer, der mere er adorerende end docerende.

Den fordeling af „kirkeaarssalmerne“⁵ paa de øvrige afsnit af Brorsons salmeværk, som forf. aabenbart vilde finde principrigtig, vilde altsaa i virkeligheden ikke have tilstrækkelig grund, saaledes som „Troens frydefest“ er — tildels subjektivt, men med subjektiv ret og systematisk forsvarligt — opfattet af Brorson. Det spørgs-

¹ Nuv. kirkesalmebog (i det følgende citeret KS) 153, pietetsfuldt ændret paa nogle punkter. ² Luk. 2, 22—35. ³ Om kyndelmissedagens folkelige betydning i tidligere tid tillige er taget i betragtning, maa henstaa. ⁴ F. ex. Br. 40 (origin.) v. 1:

Jesum ser jeg for mit øje,
som jeg ret skinbarlig stod,
Golgatha, paa dine høje

.....

Br. 33 (origin.) v. 3:

Pilatus ham hudstryge lod
det heftigste han kunde,
betænk, hvor randt det dyre blod
af hver en riblet vunde,
hvor kødet hængte sønderslidt,
ret som han reven var og bidt
af vilde dyr og hunde.

⁵ forf. bruger dette misforstaaelige udtryk, der altsaa maa anvendes i gengivelse af hans opfattelse.

maal, der herefter bliver tilbage: om nogen af de Schraderske kirkeaarssalmer, som Brorson ikke har optaget i „Troens frydefest“, er anvendt af Brorson i andre afsnit af hans system, foreligger ikke fra forf.'s side, men kan her besvares med, at hverken har Brorson flyttet salmer fra Schraders øvrige rubriker til „Troens frydefest“ eller — bortset fra treenighedssalmerne — flyttet salmer fra Schraders kirkeaarssalmer til andre afsnit af „Troens rare klenodie“. Der var mere end stof nok i Schraders øvrige rubriker.

Mellem disse indbyrdes har derimod omflytning af enkeltvis udtagne salmer fundet sted, og i noget større omfang (139:14), end man skulde tro efter forf.'s stikprøve (53:3). Tilfældene er¹:

Salmenumer		flyttet	
Schrader	Brorson	fra	til
260	105	19	24
265	233	20	56
286	110	21	43
297	134	22	39+40
299	102	„	24
309	85	„	19+20
351	217	26†	54
463	212	34	48
464	241	„	57
619	84	45†	18
757	101	53	23
862	202	59†	49
863	201	„	„
962	269	66†	67

Ved de korsmærkede rubriker er forholdet følgende:

Fra 26 (Von der täglichen erneuerung) er „Hvad skader dig, min aand, at du dig altid klager“ flyttet til „Om den aandelige aarvaagenhed“

¹ Tallet i første kolonne under „flyttet“ er originalens rubriknummer, i sidste kolonne den Schraderske rubrik, hvis betegnelse svarer nærmest til den Brorsonske rubrik, hvori oversættelsen findes. I 5 tilfælde er flytningen begrundet i, at den rubrik, hvori originalen findes, er ophævet af Brorson ved at blive slaaet sammen med en anden af de Schraderske rubriker under dennes uforandrede (eller kun lidet ændrede) betegnelse; til originalens rubriknummer er da føjet †; til de tilfælde, hvor to Schraderske rubriker er slaaet sammen under en fællesbetegnelse, der viser sammenlægningen, tager oversigten kun hensyn, naar salmer fra andre rubriker er flyttet til en saadan hos Brorson sammenlagt rubrik, der da betegnes ved de Schraderske rubriknumre forbundne med †, eller hvor salmer fra de sammenlagte rubriker er flyttet andetsteds hen end til fællesrubriken.

(54 Von der geistlichen wachsamkeit); fra 45 (Von den göttlichen gnadenwirkungen und führungen) er „O Gud, fornuften fatter ej“ (KS 29) flyttet til „Om Guds forsyn og regering“ (18 Von der vorsorge und regierung Gottes); fra 59 (Vom wahren und falschen Christentum) er „Det koster megen kamp og strid“ og „Det koster ei for megen strid“ (KS 572) flyttet til „Om allehaande aandelig strid“ (49 Vom geistlichen kampf und sieg); fra 66 (Danklieder nach überstandenen besondern und allgemeinen nöthen) er „Al pris og lov og ære bør“ flyttet til „Om guds lov og pris“ (67 Göttliche loblieder).

Ved de øvrige rubriker er forholdet følgende [parentetisk angives skønsgrund til flytningen]:

Fra 19 (Vom ebenbilde Gottes) er „O store Gud, hvad har dog dig“ flyttet til „Om igenfødselen“ (24 Von der wiedergeburt und erleuchtung) [19 ophørt som selvstændig rubr., 24 delt, v. 14 l. 5—7 omindgittede].

Fra 20 (Vom menschlichen elende und verderben) er „Ak hvad er man uden Jesu“ flyttet til „Om de troendes høje adelskab (56 Vom hohen adel der gläubigen) [Schrader 265 „Ach was sind wir ohne Jesu“ og 816 „Ach was sind wir in dir, Jesu“, begge oversatte af Brorson, henviste til samme (sidstnævntes) rubrik].

Fra 21 (Von der freundlichkeit und leutseligkeit Gottes und Jesu) er „Jesus han er syndres ven“ (KS 476) flyttet til „Om omvendelsen“ (43 Von der busse und bekehrung zu Gott) [pointeret formaningskarakter].

Fra 22 (Von Jesu, dessen namen, ämtern und ständen) er „Det er et lifligt ord“ flyttet til „Om Guds ord, loven og evangelio“ (39 Vom worte Gottes + 40 Vom gesetzte und evangelio) [„ord“ forstaaet som Guds ord; v. 4 l. 2 ændret], „Bryd frem mit hjertes trang at lindre“ (KS 487) til „Om oplysningen“ (24 Von der wiedergeburt und erleuchtung) [v. 5 l. 3 erleuchte meine augen; rubriken delt], „Min Jesu, grund til al vor lyst“ (KS 180) til „Om Guds billede og menneskets elendighed og fordærvelse“¹ (19 Vom ebenbilde Gottes + 20 Vom menschlichen elende und verderben) [v. 3 l. 1—2 Gottes edles bild zerstört und verblieben (i forbindelse med rubrikernes sammenlægning, der udtrykker vanslægtethedens begreb, hvorved Guds billede bortfalder som selvstændigt begreb)].

Fra 34 (Von der gelassenheit und zufriedenheit) er „Jesu, hvor er livets kilde“ flyttet til „Om høje aandelige anfægtninger“ (48 Von allerlei geistlichen nöthen, anfechtung und versuchungen) [evident rigtigt; Schr. har placeret salmen efter slutningsversets trøstvar, jfr. flg.], „Mer end himmelsøde“ til „Om den aandelige forening med Jesu“ (57 Von der geistlichen vermählung) [vexeltale mellem brud og brudgom; bruden (sjælen) længes efter døden for hinsides at have samvær med Jesus, der svarer med formaning til taalmodighed. Salmens særegne forstaaelse af

¹ I Brorsons indholdsfortegnelse er rubrikbetegnelserne stundom afkortede; her citeres efter teksten (i Arlands udgave, som her overalt er benyttet).

den ellers om menneskelivet i troen anvendte billedforestilling „von der geistlichen vermählung“ har Br. betragtet som en berettiget fortolkning af den aandelige forening med Jesu; Schr. har placeret salmen efter dens formaningssigte (salmen — af Herrnschmid — synes, idetmindste fiktivt, at være skrevet til en højstaaende kvindes trøst)].

Fra 53 (Von der begierde zu Gott und Christo) er „Se livets væld er fuld“ flyttet til „Om Guds kald“ (23 Von der berufung) [med stor behændighed har Br. ved en ubetydelig ændring omdigtet salmens idé til vexeltale, idet i oversættelsen de 3 første vers udtrykker Guds kaldelse, de 3 sidste dens virkning (sjælens bekræftende svar); i orig. taler sjælen alene, resp. til og ud fra sig selv. Denne forandring af digtets anlæg, med forhøjet poetisk virkning, er opnaaet ved at ændre v. 1 l. 3—4;

mein geist, lass deinen Gott
dir doch umsonst nicht winken

til

o arme støv og muld,
din Gud dig kærlig vinker].

Vigtigere end omflytning mellem rubrikerne af enkeltvis udtagne salmer er den omflytning af selve rubrikerne, som Brorsons systematik har medført, ikke just fordi Brorsons system er i høj grad særegent, men fordi der intet system findes hos Schrader. Forholdet oplyses af følgende oversigt, hvori de arabiske tal betegner de Schraderske rubriker efter hans fortløbende numerering, men i den rækkefølge, hvori Brorson har optaget dem i de forskellige afsnit (Brorsons undernumerering under hvert afsnit for sig udelades her, men fremgaar af rækkefølgen; eneste undtagelse note 2)¹.

- I. Troens frydefest: 1—5, 7, 6, 8—10, 12—15
- II. Troens grund, 1ste part: 11, 16—(17), 18+45†, 19+20, 21—23, 24 (tvedelt)
- II. Troens grund, 2den part²: 24 (tvedelt), 43—44, 25
- III. Troens midler: 39+40, 46, 41—42

¹ I parentes sættes numrene paa Schraderske rubriker, hvorfra kun rubrikbetegnelsen, men ingen salmer er overtaget af Brorson. † ved det ene af to adderede rubrikstal betyder, at en eller flere salmer fra denne rubrik er overført til den anden uden forandring af dennes betegnelse og uden at den korsmærkede rubriks betegnelse er anvendt af Brorson. Simpel addition af rubrikstal betyder, at Brorsons rubrikbetegnelse tilkendegiver sammenlægning af to Schraderske rubriker. Exempler findes s. 136 f. ² Brorsons rubr. 1 under denne part („Salighedens orden“, med 1 original salme) findes ikke hos Schrader.

- IV. Troens frugt: 27, 31 (tvedelt)¹, 53, 28, 30, 50+51, 33, 35, 52, 34, 32, 29, 37
 V. Troens kamp og sejr: 47, 49+59†, 48, 26†+54, 55
 VI. Troens herlighed: 56—58
 VII. Troens ende: 71—75
 Endvidere: (68), (70)
 Tillæg (i udgaven 1742): 66†+67.

Oversigtens betydning beror paa, at enten Brorsons rubrik-*betegnelser* er de samme som Schraders eller at det idetmindste af salmebestanden i de enkelte Brorsonske rubriker ses, hvilken Schraderske rubrik der hver gang er benyttet. Herved er det af væsentlig betydning, at salmebestanden indenfor den enkelte Schraderske rubrik kun i forholdsvis ringe grad er ændret af Brorson ved overflytning af salmer til en anden rubrik. Disse i oversigten s. 136 specificerede ændringer er her tildels ubetegnede, men maa tages i betragtning ved den samlede bedømmelse af Brorsons relative selvstændighed overfor Schrader.

Brorson gøres — synes det, og oversigterne sætter læserne i stand til selv at dømme — for uselvstændig overfor Schrader, naar man med dr. Koch lægger hovedvægten paa, at Brorson kun i forholdsvis faa tilfælde har henført en salme til en anden rubrik end Schrader², og ikke alene uden specificifikation³, men kun løseligt og som noget uvæsentligt omtaler den omgruppering af rubrikerne, som Brorsons systematik har medført, og som dog var et inte-

¹ „Von furcht und vertrauen auf Gott“ delt i „Hellig frygt for Gud“ og „Tillid paa Gud“, begge under afsn. IV (som resp. nr. 2 og 3). De efterfølgende tal 53 og 28 betyder (for at tage et eksempel), at rubrikerne „Von der begierde zu Gott und Christo“ og „Von der liebe zu Gott und Jesu“ (Brorson IV 4 Begærlighed og længsel efter Gud, 5 Kærlighed til Gud) hos Schrader er saa vidt adskilte, som tallene viser, hvortil ingen grund kan findes i nogen art systematik.

² Ved den vidtdrevne specialisering af rubrikerne i de pietistiske salmebøger (Schrader har ikke i denne henseende ydet noget særligt) er den enkelte salmes placering i almindelighed given. ³ Som eneste stikprøve paa rubrikfølgen anfører dr. Koch, til bevis for Brorsons afhængighed af Schrader, dennes af Brorson uforandret optagne nr. 71—75, netop det eneste sted (udenfor kirkefesterne, hvor rækkefølgen er given), hvor 5 paa hinanden følgende Schraderske rubriker findes hos Brorson i samme rækkefølge. Forf. anser det endog for tankeløst af Br. at medoptage nr. 75 „Von der ewigen verdammnis“ under sit afsnit „Troens ende“; men nr. 73 „Vom jüngsten gerichte und ende der welt“ under samme afsnit hos Br. indeholder efter dommens begreb tanken paa de domfældte, som domssalmerne ingenlunde forbigaar.

grerende, fra grunden optaget og paa mange punkter brydsomt led af hans aandsarbejde.

I stedet for underdiakonens aandelige underordning under provsten viser oversigterne formentlig, at Brorson fremfor Schrader er et systematisk hoved. Bispeemnet lægger sig for dagen trods hans foreløbig underordnede stilling. Brorson er det daværende danske monarkis foregangsmand i salmebogs-systematik.

*

*

*

Hvad er grunden til, at Brorsons originale digtning af kirkefest-salmer ikke er naaet længere end til paasken (se oversigten s. 134)? Forholdet er forklarligt, naar Br. efter udgivelsen af det første hefte 1732 med 9 originale jule- og nyttaarssalmer (og 1 oversat paaskesalme) har — vel p. gr. af heftets gunstige modtagelse i menigheden — haft hast med at faa en fuldstændig salmebog i stand, og da først og fremmest til hans egen menigheds kirkelige brug. Indførelse af Kingos salmebog eller Flensborgsalmebogen vilde vel i det saa længe gottorpske Tønder stille sig vanskeligere end anerkendelsen af et stedligt, af Brorsons personlighed præget nyt salmeværk, hvorved ogsaa tanken om delvis benyttelse i dette af hine andre danske salmebøger maatte træde tilbage.

VINDUE, VINDVE OG VINDEVERRER

AF

HARRY ANDERSEN

Hensigten med denne Undersøgelse er at give en Oversigt over de forskellige Former af Ordet *Vindu(e)* og søge at klarlægge deres indbyrdes Forhold. De forskellige Former, hvori dette Ord optræder, er — saa vidt jeg ved — aldrig behandlet i en systematisk Sammenhæng.

Grundformen til Ordet *Vindu(e)* er *windauga* (sml. svensk *vindöga* i Sødtryk og dial.). Naar en Form *windøghæ* ikke synes at være overleveret (jvf. vestnordisk *auga*: gammeldansk *øgha*) skyldes det, at andet Sammensætningsled i Svagtryksstilling har udviklet sig til **-oghæ*, *-ughæ*, og Forbindelsen med Ordet *Øje*, gammeldansk *øgha*, er gaaet tabt. Kalkar citerer i sin Ordbog Formen *windøffue* fra Tidemands „Hierusalems forstøring“ 1539 og sammenstiller den med svensk *vindögga*; dette ene Eksempel, der staar isoleret blandt Kalkars mange Citater (jvf. ogsaa Sammensætninger med *Vindu-*), berettiger sikkert ikke til en Opstilling af et gammeldansk *windøghæ* > *windøffue*, Formen hos Tidemand kan være en yngre Udvikling af mere tilfældig Karakter. En Form paa *-oghæ* kender jeg ikke fra Gammeldansk, der kun har *windughæ*¹. Dette kan være en Tilfældighed i Overleveringen; det Ord, der svarer til vestnordisk *mun(d)laug* (Vaskefad) findes baade med *o* og *u* i Gammeldansk:

¹ Eksempler, bl. a. fra Harpestreng (Marius Kristensens Udgave p. 193,4), er anført i Brøndum-Nielsens Gammeldansk Grammatik § 108 (i det følgende forkortet GG). Se ogsaa Kalkars Ordbog. — Registrerne til GG (I p. 492 og II p. 461) opfører som Opslagsform *windogh(a)*. Marius Kristensen, som jeg skylder Tak for en Række Bemærkninger og Henvisninger, gør mig opmærksom paa, at Kalkar anfører: *glarwenoo* (. . . glarmester skal giffue byen vj (o: 6) *glarwenoo*) fra 1478 (Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus I p. 238). Kalkars Opslagsord er *glarvindu(g)e*.

mullogh og *mullugh*¹ — men det er højst sandsynlig, at Forklaringen er den, at Ordet tidligt er blevet opfattet som et Suffiksord (-*ugh*), sml. Adjektiver paa -*d-ugh* som *skyldugh*, *waldugh*, *wildugh* (= vildig, se nærmere i det følgende), sml. ogsaa Ordet *fælagh*'s Forandring til *fæligh* : *fælugh*². Hvorom alting er: ved en Under-søgelse af Ordet *Vindu(e)*'s videre Udvikling skal man gaa ud fra den fællesgammeldanske Form **windugha*.

Formen *windugh*, som vi bl. a. møder i Harpestreng (se Fodnote 1 p. 141), er opstaaet ved Apokope³. Ved denne Udvikling faar Ordet Udseende af at være dannet med Suffikset -*ugh*, og der er Mulighed for, at der kan indtræde et sekundært Aflydsskifte (-*igh* : -*ugh* : -*agh*). Tidligt er der opstaaet en Form *windigh*; en saadan Form kendes fra Flensborg Stadsret, der ogsaa har *ørtigh* for *ørtugh* (*ørtogh*)⁴. I det følgende skal disse to Formers Udvikling i Middeldansk og deres Udbredelse i Dialekterne undersøges.

Ved *gh*'s Udvikling til *w* og Sammenligning med *u* faas *winduwa* i yngre Middeldansk (se Eksempler i Kalkars Ordbog) og den almindelige Form *windwe* = *windue* (se f. Eks. Mandevilles Rejse p. 40,¹² og 165,¹⁴; jvf. Kalkar). GG citerer II p. 154 n. Formen *winthuwe* fra Mariagerlegenden (i § 309 om Udvikling af *gh* til *w*); det er dog tvivlsomt om -*uw*- saa sent (Mariagerlegenden er skrevet 1488) betyder -*uw*- og ikke blot *u*. Denne Form skal jeg iøvrigt vende tilbage til (se nærmere p. 145).

En Form skrevet *windwe* er tvetydig, da *w* jo langt op i Tiden bruges for *u*, men i den middeldanske Periode maa *w* i dette Ord betyde *u* (Kvindens Rosengaard har f. Eks.: *vyndwe* eller *glug* p. 58,⁴). Denne almindelige Form *windwe* — jvf. den rigsdanske Form — er usædvanlig ved sin *nd*-Forbindelse. I yngre Middeldansk bliver *nd*- assimileret til *nn*, og vi venter derfor at finde en

¹ Se GG §§ 108 og 150. ² Om dette Skifte -*igh* : -*ugh* se Marius Kristensen i Arkiv for nordisk filologi XXV p. 143 ff. og Kort over danske Folkemål p. 130 f. (tildels allerede Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog p. 17) samt GG § 222 Anm. 1 og § 328 (med Henvisning til Marius Kristensens Behandling).

³ Se GG § 219,³. ⁴ Se GG § 222 Anm. 1 (om *ørtugh* § 108). Eksempler af denne Art er velkendte fra Gammeldansk: *manigh* : *manugh*, *hæligh* : *hælugh*, *antigh* : *antugh* (< *annattwiggia*, jvf. nydansk *enten*), *skyldigh* : *skyldugh*, *wildigh* : *wildugh*, *fæligh* : *fælugh*. Sml. Jyske Lovs Fortale efter forskellige Haandskrifter: *skyldugh* : *skyldigh*, *undærdanugh* : *vndærdanigh*, *lydug* : *lythig*, *hælugh* : *hælligh*, *wildugh* : *wildigh* etc. (se Danmarks gamle Landskabslove II p. 12,2-4 og p. 13,3-4 med Varianter).

Form *vinnu(ghæ)*. En saadan Form findes ogsaa, Kalkar har *vinnu* fra 1492 (Skraaer II p. 217); det er det eneste Eksempel, som jeg har truffet, hvor Assimilationen er udtrykt i en Form paa *-u*¹. I Dialekterne møder vi denne Form (med Assimilation) som den næsten eneherkende og i Formen *Vindve*.

Former paa *-u* og *-i* findes i Dialekterne; disse Former med Assimilation af *nd* til *nn* repræsenterer den lydrette Udvikling: Bornholmsk har [*vinu*] (Kort over danske Folkemål p. 130 med Henvisning til Espersens Ordbog, Indledningen), Udvalg for danske Folkemaals Samlinger har [*venu*] fra Glænø og [*venutørnø*] fra Slangerup, Kort over danske Folkemål har [*vønur*] (Sg.) fra Rugsø og Djurs Nørre og Sønder Herred (p. 130). UDF's Samlinger har [*vønni*] fra Langeland og Taasinge, Feilberg anfører Former som *viñi*, *viñi* og *veni*. Kalkar anfører en Form *vindisbuer* fra 1617, men den siger ikke saa meget, hvad *i* angaar (mærk *i* ved *s*). I en Række Egne i Østdanmark (Sjælland, Sejersø, Nordskaane) er Endelsen *-i* blevet afløst af *-d* (se Kort over danske Folkemål p. 130—131), Färs Herred i Nordskaane har [*vinød*].

Den bornholmske Form og den nordskaanske Form afspejler meget smukt Suffiksets forskellige Behandling. Ved Svækkelse af Suffiksets Vokal vil *windugh* og *windigh* falde sammen i en Form *vinne* (en Form der synes at ligge nær ved *vindve*), Kalkar nævner fra 1643: nye *winder*. Ved Bortfald af Vokalen fremkommer en Enstavelsesform. Saadanne svækkede Former er almindelige i Dialekterne: for Jyskens Vedkommende henvises til Feilbergs Ordbog (J. M. Jensen anfører i sit Værk om Vendelbomaalet Formen [*vęjǽ*] § 161), H. M. Jensen har i Brenderupmålet (Nordvestfyn) Formen [*vǣ*] § 10, Peder Jacobsen har i Mundarten i Flemløse Sogn, Vestfynsk (udgivet af Poul Andersen) [*vǣ*] (p. 17,⁸⁶; 33,¹⁴; 130,⁸²). Fra UDF's Samlinger kan t. Eks. anføres: [*vi^{ue}*] (Tommerup og Orte-Ørsted, Fyn), [*vę²*] (Horne, Fyn), [*vę²*] (Ærø), [*vęj*] (Gudbjerg og Baardesø, Fyn), [*vǣ*] (Haarslev, Fyn), [*vę*] (Birkende, Fyn). Et enkelt Litteratur-Citat fra A. Kristensens Fynboer: paa Bovret ve *Vinjet* e Tallerken mæ Vælli (Se Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekttekster I p. 9,⁸⁰).

Idet Suffikserne *-ugh* og *-igh* afløses af *-ung* og *-ing* opstaar der Mulighed for nye Former. Marius Kristensen gør mig opmærksom paa, at i Sydslesvigsk (dansk Omraade) findes Formen

¹ Hertil kommer dog Hans Tausens *vindue* (1. Mosebog 60 ff.), se p. 148.

*vinən*¹, sml. Formen *windigh* i Flensborg Stadsret (se p. 142). Vi har en Form, der svarer til den sydslesvigske Form *manən* (< *manigh*, *manugh*), sml. ogsaa dansk *Honning* over for middeldansk *hunugh*, *honigh* etc.² Det er aabenbart denne sydslesvigske Form, der ligger til Grund for det frisiske Laaneord *Vinning*³.

Inden jeg gaar over til en nærmere Behandling af Forholdet -nd- i *Vindu(e)*, skal jeg knytte et Par Bemærkninger til første Leds Udvikling. En Række oplysende Former er allerede anført ovenfor. Med Lydaabning af *i* til *e* faas *ven-* (jvf. den almindelige rigsdanske Udtale med *e*; Udtale med *i* kan høres), ved videre Udvikling opstaar *væn-*; en Form med stærkt aabnet Vokal kendes fra Sejerø: [*vænvə*] (se P. K. Thorsen: Sprogarten på Sejerø p. 42. I fodnoten p. 55 giver P. K. Thorsen (1894) den interessante Oplysning, at den nyere Udtale er [*venvə*]). UDF's Samlinger har [*vændu*] fra Væggerløse, Sydfalster. Kalkar nævner Formen *wəndugh* fra 1441 (Skraaer I p. 631) og en Form *wynduwe* (Formen *vyndwe*, som jeg har nævnt p. 142, kan ligesom Kalkars *y*-Form have *y* = *i*). Denne Form maa være opstaaet ved Runding fremkaldt af det foranstaaende *w*, saa vi enten har haft *win-* > *wen-* > *væn-* > *wøn-* eller *win-* > *wyn-* > *wøn-*, sml. det fra Jespersens Modersmålets fonetik kendte Eksempel: myn lylle *vøn* (se 3. Udgave 1935 p. 24). Former med Runding kendes fra Dialekterne, Feilberg har [*vønər*], Kort over danske Folkemål har [*vørnə*] (Randersegnen) p. 64 („Indflydelse fra foregående *v* har vi . . rimeligvis i *vørnə* . .“). Fra Jysk er — i en anden Forbindelse — anført Formen *vönur* (se p. 143). I Afsnittet „Labialer og Labialisering I“ i Folkemål og Sproghistorie skriver Marius Kristensen: „I [*vønər*] (Randers-egnen) af *windugh* kan ø måske delvis skyldes den følgende stavelses *u*. Vi finder *wəndugh* i Ålborg Guds-legems lavs skrå fra det 15. årh., men denne skrå har også andre sprogformer, som tyder på, at skriveren

¹ Anton Berntsen har i Gjæmm-Ævvel (1922) *Vinningkarm* (p. 17), men jeg ved ikke, om man tør bygge noget paa denne Form. ² Jvf. min lille Undersøgelse om *Honning* i Acta Philologica Scandinavica VI p. 203 ff. ³ De frisiske Former er: Sild *vinin*, se Selmer Sylterfriesische Studien p. 146, Viding-Herred: *wönning*, se P. Jensen Wörterbuch der nordfries. Sprache der Wiedingharde, N. Gøsherred, Breklum *venin* (cand. mag. Peter Jørgensens Optegnelser). At Laaneordet er gammelt ses af, at det har taget Del i den frisiske Overgang af *æ* til *a*: *Wanning* i Bøking-Herred, se Bendsen Die nordfries. Sprache nach der Moringen Mundart (1860) p. 66. Jeg skylder cand. mag. Peter Jørgensen Tak for disse Henvisninger.

er fra en sydligere egn" (p. 169). Fra Taasinge og Langeland er anført *vønni* (se p. 143). Udviklingen af *nn* skal ikke behandles her, da den er velkendt; en Række forskellige Dialekteksempler er allerede nævnt. Men en særlig Form skal dog tages med i dette Af-snit. Mariagerlegendens Form (se p. 142) er ikke *winthuue*, men *withuue*, der er rettet til *winthuue* (se Gunnar Knudsens Udgave p. 381,5-6). Denne aparte Form kan ikke være en Skrivefejl, jvf. at Mariagerlegenden p. 383,32 har *widuwe*, der af Udgiveren er rettet til *win[d]uwe*. En Form af lignende Art kendes fra Skraaer I p. 776 fra 1496: *wi[n]dhuue* (se Kalkar). Formerne synes at repræsentere en Udtale [*vedu*]. Maaske har denne Form i et østjysk Haandskrift Forbindelse med Randersegnens Former *ajøs* Anders, *rajøs* Randers med en Overgang af *ær* til *ðr* (Formen skulde saa gaa tilbage til **windur*, sml. *vönur* p. 144; det hele er meget tvivlsomt, siger Marius Kristensen, der har nævnt denne Mulighed for mig).

Efter disse smaa Udflugter vender vi tilbage til Udtalen *nd*. Man kunde tænke sig, at den havde sin Forudsætning i en Opdeling i *win* + *dugh(e)*. Ordet, der oprindeligt mistede sin Karakter af at være en Sammensætning og fik Udseende af at være et Suffiksord, er — kunde man formode — aabenbart i Assimilations-Tidsrummet (eller før) gaaet den modsatte Vej og har atter faaet sin Karakter af at være sammensat. Hvad Grunden er til dette Forhold, er det maaske ikke saa nemt at svare paa; Indflydelse fra Verbet *dughæ* > *du(e)* skal man sikkert se bort fra. Eksempler paa sammensatte Ord med oprindeligt *ugh* i andet Led har vi f. Eks. i *Albue* (*albughæn* Harpestreng p. 98,28), *Regnbue* (*rægnbughæ* smst. p. 193,12) og *Valmue* (*walmughæ* smst. p. 85,18; *walmuæ* p. 136,14; *walmæ* p. 137,3). Saadanne Ord kan have støttet Dannelsen af et nyt Sammensætningsled med en anden Konsonant end første Sammensætningsled ender paa.

Men det er sikkert ikke nødvendigt at regne med denne Teori. Ordet *Vindue* hører hjemme i en lang Række Ord, hvor vi udtaler et *d*: *vældig* (: Vælde, Vold), *skyldig* (: Skyld), *behændig* (: Haand) *yndig* (: Ynde), *wildig* (til gammeldansk *wild*, Adjektivet har dog til den sidste Tid været udtalt uden *d*). Disse Ord skulde lydtret have Assimilation af *ld* og *nd* til *ll* og *nn*, og det findes der ogsaa Eksempler paa i yngre Middeldansk¹. Der er opstaaet et nyt Suffiks

¹ GG anfører i § 341,1 *skylligh*, som ogsaa nævnes af Vilh. Thomsen (Samlede Afhandlinger II p. 11; se nærmere p. 146.).

-*dig* i Adjektiverne¹, vi faar ogsaa uetymologisk *d*, f. Eks. *fyldig* (til fylde, fuld, gammeldansk *fylla* og *full*), *heldig* (til Held, gammeldansk *hel*, vestnordisk *heill*) etc. Til denne Gruppe Ord kan henføres andre Typer: *Olding* med *d*, Ord som *stundom* og *fordum* (over for Talesprogsformer som *stønnem* og *forme*; i *fordum* har vi et oprindeligt *ð*). Bynavnet i Jylland hedder *Kolding* uden *d*. Marius Kristensen oplyser, at det i Jylland som Regel hedder *Brønnum*, men stadig flere gaar over til Udtalen med *d*. Det vil altsaa sige, at Tilsættelsen af *d* endnu foregaar. Om dette Fænomen se nærmere Vilh. Thomsens Afhandling „Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske retskrivning (ld og nd)“ i Samlede Afhandlinger II p. 9 ff. (*Vindue* nævnt p. 9) og P. K. Thorsens Kritik i Afhandlinger og Breve III p. 119 f. og 125 (her nævnes fra 1912 *Spjeldist* med udtalt *d*) og Marius Kristensens Bemærkninger i Indledningen p. XXX f.

Marius Kristensen gør opmærksom paa, hvad der er af afgørende Betydning, at *Vindu(e)* i høj Grad er et Bibelord, der bl. a. findes i Fortællingen om Jesabel og Fortællingen om Drengen, der sov under Prædiken (Epistel til Sexagesima); Folk har da hørt Ordet i en Læseform med *d*, Assimilationen er blevet „ophævet“ ved Paavirkning fra Skriftsprogets Form.

Folkemaalene har ikke Former med *d*, UDF's Samlinger har [*vendu'*u] fra Udby og [*vændu*] fra Væggerløse, Sydfalster; men det er moderne Former, der skyldes Paavirkning fra Rigsdansk. Formen med *d* hører hjemme i Købstadmaalene og maa stamme fra Udtalen af den skrevne Form; den har vundet Hævd og ligger til Grund for den rigsdanske Form med sit „unormale“ *d*.

Efter denne Gennemgang gaar jeg over til en Behandling af Formen *Vindve*. Saa længe *w* kan staa for *u* er Former som *Windwe*, *Windwet* *Windwer* etc. tvetydige. Et enkelt Litteraturreksempel, Johan Monrad skriver i sin Selvbiografi: jeg hafde kast mig i et *Windve* (p. 105)².

Oprindelsen til denne Form har — saa vidt jeg ved — kun Torp og Falk og Jespersen udtalt sig om. Torp og Falk siger i Dansk-Norskens Lydhistorie blot, at vi har en Overgang af

¹ Se Wessén i Nysvenska Studier VII (1927) p. 260 f. Wessén forklarer Suffikset *-dig* efter mntyske Laaneord. Fænomenet er mange Aar tidligere iagttaget af Vilh. Thomsen (se ovenfor), som Wessén ikke henviser til. ² Se ogsaa H. Bertelsen Dansk Sproghistorie p. 108,28.

u til *v* (p. 171). Men hvorfor gaar *u* over til *v*? De to lærde Forfattere bliver os Svaret skyldigt, det er ingen Forklaring at sige at *u* gaar over til *v*. I Brøndum-Nielsens store Værk, Gam-meldansk Grammatik, findes ikke Eksempler paa en Overgang af *u* til *v* svarende hertil. Jespersen skriver i den store Fonetik: I barnesprog og vulgært ofte [*u*ar'ti] med *v* af medlydende *u* . . . Sml. også *vindve* [*venvø*] for *ven(d)u* med medlydende *u* ved siden af trestavelser *vendus* og *vendu* (p. 538 Fodnote 1). Men der er rigtignok her den store Forskel, at i *uartig* støder to Vokaler sammen og i *Vindu(e)* er det *n* og *u*, der støder sammen. Fra hvilken Tid stammer Formen *Vindve*? Disse Spørgsmaal er det nødvendigt at undersøge nærmere. Forskellige Tolkningsmuligheder skal drøftes.

1. Formen *Vindve* kan skyldes, at man har læst *Windwe* med *v* og ikke med *u*, og den skulde saaledes have sin Rod i Skrift-sproget ligesom *Vindu(e)* med *d*.

2. Kan Formen stamme fra *Vinne* med et *-ve* tilsat? Denne Forklaring er ikke rimelig.

3. Kan Formen stamme fra *winduwæ* (jvf. p. 142) med Svækkelse til *wind(æ)wæ*? En saadan Udvikling er vel tænkelig, men ikke rimelig, da Udgangsformen utvivlsomt er *windu* (sml. *Regnbue*, *Albue*, *Valmue*). Ved Svækkelse kan *walmuæ* blive til *walmæ* (jvf. p. 145 og se GG § 214,1). En Form som *winduffuet* kan ikke uden videre tages til Indtægt for en Overgang af *-uwe-* til *-ve-*. Lyd-forbindelsen *-ugh-* bliver til *-ū-* (*Lue*, *Flue*, *du*, *Fugl* etc. = gam-meldansk *lughæ*, *flughæ*, *dughæ*, *fughl* etc.). I saa Fald skulde Udviklingen ligge forud for *uw > ū*, altsaa *winduw(æt) > windvæ(t)*.

4. Er der Mulighed for at Pl. *win-u-er* (og evt. bestemt Form) kan have udviklet sig til *vinver* med Konsonantisering af *u > v* mellem *n* og *-er*? Denne Forklaring ligger tilsyneladende meget nær ved Jespersens Forslag, men har sit Udgangspunkt i Pl. *venu-er* med tre Stavelser over for Sg. *venu* med to Stavelser.

5. Hvis man turde gaa ud fra en Form *windøghæ > windøffwæ* (om *gh > w* efter ø se GG §§ 309—310), var det ikke saa svært at etablere en Forbindelse med *Vindve*; man skulde saa antage, at Formen *windøghæ* havde tilhørt Talesproget, men en saadan Antagelse kan ikke begrundes (jvf. Bemærkningerne p. 141).

6. Som en sidste Tolkningsmulighed nævner jeg Proportionsdannelse. Substantivet *Farve* har i Middeldansk bl.a. Formen *farughæ* (GG § 222,1), der svarer til *windughæ*. Over for *farughæ* staar

Farve (med *v* i Skriftsproget) og *x* = *Vin(d)ve*. Formen *Vin(d)ve* kan maaske være støttet af andre Ord paa *-ve*: *Harve*, *Salve* m. fl.

Da jeg begyndte at undersøge *Vindu(e)*'s lydhistoriske Forhold standsede jeg ved Forklaring 1 (støttet af 6). En Diskussion med Marius Kristensen har bestyrket mig i denne Forklaring. Atter her maa vi regne med Bibelsproget (Læsning og Prædiken). Formen *Windwe* har Spiren i sig til dobbelt Læsemulighed. Formen er udelukkende en Købstadsform; maaske den oprindelig stammer fra Københavnsk. Om Kronologien kan fastslaas: *Vindve* er fra en Tid, hvor man brugte *u* for *v*, den maa være ældre end 1700. Kalkars Form *vindever* fra 1643 (se Afhandlingen her p. 150) kunde tyde paa, at *Vindve* stammer fra det 17. Aarhundrede, eventuelt det 16. Aarhundrede; den helt nøjagtige Kronologi kan vist ikke fastslaas. Kalkar opgiver Formen *vindver* fra Bibeloversættelserne 1550—1647, men der bruges her en Form *vinduer*. Nogle Bibelformer anføres her. Den ældste danske Bibeloversættelse har *windwoghe* (1. Mosebog 6,16 = p. 8), *windugh* (Josvas Bog 2,15 = p. 467) og *windwæ* (1. Mosebog 26,8 = p. 47). Christiern Pedersen har 1539 *windue* og *windwe*. Hans Tausen har i sin Oversættelse af Mosebøgerne *windnu* (jvf. p. 143 Fodnoten). Christian d. III's Bibel har *windue* (se f. Eks. Fortællingen om Jesabel, jvf. Afhandlingen her p. 146, i Kongernes Bog II, 9,30: *vinduet* og jvf. ovenfor). Fra Holbergs Komedjer kan nævnes et Par Former: „De Usynlige“ har I,1 *Vindue*, mens „Den politiske Kandestøber“ har V,8 *Vindver* etc.

Formen paa *-ve* kendes ogsaa fra Dialekterne, fra Ømaalene; den viser i Modsætning til de øvrige, her i Afhandlingen, anførte Dialektformer den ikke-lydrette Udvikling, Formen maa skyldes Paavirkning fra Købstadmaalene; det er værd at bemærke, at dens Udbredelsesomraade er begrænset til Ømaalene. Herved bekræftes det paa en smuk Maade, at *-ve*-Formen er opstaaet, som det ovenfor er fremstillet. Odsherred har [*venvær*] (Pl.), Slagslunde og Ganløse har [*venved*] (bestemt Form), samme Form har St. Heddinge, Borre paa Møn har [*venve*] og [*vejve*], Systofte, Falster har [*vejve*]. Eks-emplerne er fra UDF's Samlinger. En Form paa *-ve* fra Sejerø-maalet er nævnt p. 144¹.

¹ Et sjællandsk Citat fra den nyeste Tid kan meddeles. Erland Gribsø skriver i et Digt „Efteraar“: Jæ sidder saa godt
aa Maaenen saa smaat
nøv titler hav *Vindved* derydde.

(se Anders Uhrskov Kulsvierbogen 1933 p. 161).

Dahlerup skriver i Afsnittet „Nyeste Dansk“ i Det danske Sprogs Historie: heller ikke *Norre for Norge, Vindve for Vindue...* kan mere regnes for at høre til det højere Sprog (p. 108). Viden-skabernes Selskabs Ordbog VIII (1905) opgiver i Artiklen *Vindue*: i daglig Tale ogsaa *Vindu* og *Vindve*, „hvilken sidste Form heller ikke er sielden i Vers“ (Eksempler fra Peder Paars, Baggesen og Paludan-Müller). Dahl og Hammer Dansk Ordbog for Folket (1914) opgiver: *Vindue*, daglig Tale og Vers ogsaa *Vindu* og *Vindve*; dette lyder som det var taget direkte fra VSO; mon man 1914 i almindelig Talesprog har sagt *Vindve*, jeg tvivler stærkt¹.

Formen *Vindve* er velkendt fra Poesi. Vi har her et interessant Eksempel paa, at den dagligdags Form er ført ind i Poesiens Sprog, ikke for at give Versene et Præg af Dagligdagen, men fordi Formen er kærkommen med sine to Stavelser saavel i ubestemt som bestemt Form (*Vindve, Vindvet*) og Pluralis (*Vindver*) og sit Trykforhold (*Vinduet: Vindvet*). I det 19. Aarhundredes Poesi er det meget nemt at finde Eksempler (jeg nævner et ældre og et yngre: Aarestrup Tidlig Skilsmisse: De høje *Vindver* straalte og Stuckenberg Sommeraften, Digte 1884). Heller ikke i det 20. Aarhundredes Lyrik er det vanskeligt at finde Eksempler, Poesiens Sprog synes næsten altid at være en ejendommelig Blanding af noget meget konservativt og noget helt moderne (Arkaismer og Talesprog). Jeg vælger til Illustration blot et Par Eksempler fra Thøger Larsen, de kan nemt suppleres med Eksempler fra andre Digtere²: Jomfruen staar ved *Vindvet* (Limfjordssange (1925) p. 43),

¹ Magister Poul Andersen meddeler mig, at han i københavnsk Bourgeoisprog med et gammeldags Præg har hørt Formen *Vinvet*. I den store Ordbogs Samlinger findes Pl.-Formen [*venvør*] noteret fra Talesproget 1921. Men disse Former er kun Vidnesbyrd om, at *Vindve* har klaret sig helt til Nutiden. Nu er *Vindve* gammeldags, hjemmehørende i Poesi og visse Dialekter.

² Aakjær: Det banked paa min Rude (Derude fra Kjærene), Jeg gik til Vindvet (smst.), Vinterrugen (Rugens Sange), To Forkyndere (Muld og Malm), Bryllup I (Vejr og Vind og Folkesind), Svigtende Signaler (Hjærtégræs og Ærenpris), Efteraar (smst.). — Niels Møller: Annabella p. 18. — Johannes Jørgensen: Herodias (Bekendelse p. 48), Juleminde (Blomster og Frugter), Gule Blad (Af det Dybe), Samtale (Der er en Brønd som rinder), Brig Marie af Svendborg VIII (Brig Marie af Svendborg). — L. C. Nielsen: Tassos Klage IV (Sange mod Solnedgang). — Sophus Michaelis: Stjerner (Blaaregn² p. 112). — Sophus Claussen: Eroter og Fauner p. 93. — Valdemar Rørdam: Udvalgte Digte I p. 71, II p. 306, Huset ved Volden p. 93.

Hvisked ind gennem *Vindvet* (Søndengalm (1926) p. 94)), *Vindvet* et Hul uden Rude (smst. p. 103). Det er helt rigtig, naar et Digt i „Pærekjøbing Tidende“ har disse Linjer:

Som et Babylon rejser sig Hus ved Hus
ud i Natten stirrer de tusinde Blus
som i *Vindvet* er sat.

(„Politiken“s Magasin 3/4 1933 p. 27).

Nogle Replikker i Hostrups „Gjenboerne“ (1847) viser meget morsomt denne Form over for Forfatterens:

Smidt (seer ud af *Vinduet*): Naa saa det *Vindve* vender ud til Gaden — Men hvad er det for en Kobbersmed der boer? Ih — det er sgu mig selv. Det var da morsomt! Her kan vi se vores egne *Vindver* — Hej kom hit, Mutter! Her kan vi se vores egne *Vindver*. (Originaludgaven p. 162).

Madam: Her, kom herhen Rikke! Her kan vi se vores egne *Vindver* . . . See der staar dit Syskrin ovre i *Vindvet* (hele Selskabet staa ved *Vinduet*). (p. 163).

Hvordan denne Form har været udtalt af Kobbersmededammen, skal jeg komme tilbage til.

Ved Siden af Formen *Vindve* (med Pluralis *Vindver*) findes Formen *Vindeverrer*. Allen har i sin københavnske Sprogprøve: je ve lukke *Vinneverrene* (Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig II (1858) p. 691 Fodnote 2). Brøndum-Nielsen skriver i en Artikel „Københavnsk fra gamle Dage“: Formen *Vindeverre* er velkendt, ja det siges endogsaa, at Københavnsk havde to lidt afvigende Former: *Vindeverrer* i Grønnegade-, *Vindever* i Adelgade-Sproget („Berlingske Tidende“, Aften 3/2 1932). Formen *Vinnever* har jeg noteret saa sent som 1933. Teksten til en Tegning af Niels Spott i „Ekstrabladet“ lyder saaledes: Guj. Og det foregaar lige over for mine *Vinnever*! (25/5 1933, sidste Side).

Disse mærkelige Former har sikkert gamle Aner og repræsenterer Talesprogsformer med forskellige Afskygninger. Kalkar har fra 1643 *vindever* (fra Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love IV p. 339) og 3 *windeuer* fra 1645. Ordbog over det danske Sprogs Samlinger¹ har *Vindever* fra Claus Seidelins Optegnelser om sit Levned 1702—82 (Udgivet af Jul. Clausen og Fr. Rist 1915,

¹ Jeg skylder stud. mag. Kaj Bom Tak for disse Henvisninger og andre fra den store Ordbogs Samlinger. En Del Eksempler paa *Vindve* har jeg ikke taget med (f. Eks. fra Høysgaard), da Formen er saa almindelig.

se p. 140), *Vindeverne* fra J. R. Paullis „Dend Seendis Blinde“ 1723 (p. 69), *Vindever* 1731 (D. Mag. 6. R. V p. 222), *Vindeverne* fra Slanges Christian IV's Historie 1749, p. 123, 421, 523; fra Blichers „Generalprøven i Kragchul“ (1816) er denne Replik: her er hverken Døre eller *Vindever* (Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Udgave IV p. 58).

Man kunde tænke sig, at Formen *Vinde* (jvf. p. 143) var blevet udstyret med *-ve* fra *Vindve*, saa man fik *Vindeve*. Ordets Forlængelse kan ogsaa skyldes en Udtrækning af *n* (sml. *men* til *men-ne*). Den korte Form, der har været stærkt udsat for Apokope (*Vinne* > *Vin*, jvf. Dialekterne), kan have gjort Modstand mod en Afstumpning. En saadan lang Form kendes fra Dialekterne: [*ven,ve'ød*] (Højby, Odsherred), [*venævød*] (Terslev, Stevns). Da Ordet af gode Grunde spiller en stor Rolle i Pluralis, er der banet Vej for en Overgang fra Pluralis til Singularis. Kok skriver i „Det danske Folkesprog i Sønderjylland“ (1863): *Vindver* (*Vinner*), *Vindue*; fra Flert. *Vindver* 3: *Vinduer* har formod. *r* sat sig fast i Ent. liges. det oftere er sket med Flert.s Omlyd. I Sæll. (såvidt vides ogsaa i Købhvn.) høres stundum Ent. *Vindver*: hun sad ved *Vindveret* (p. 416). Molbech har i Dansk Dialekt-Lexikon (1841) et *Vinder* fra Sønderjysk, E. Hagerup opgiver i „Om det danske Sprog i Angel“ Formen *Vinder* eller *Vinner* som Sg. (p. 107), sml. Feilbergs Ordbog. Gravlund har i „I gamle Essinge By“ (1905): udad *Vindueret* (p. 50, jvf. ogsaa p. 51; Citat i den store Ordbogs Samlinger) jvf. p. 143. Mon Overgangen fra Pl. til Sg. skulde hænge sammen med andre Ord paa *-ur*, som er Neutrum Sg. (*Ur*, *Bur*, *Skur*, *Komfur*)?

Formen *Vindever* har saa yderligere i Gammelkøbenhavnsk faaet en ekstra Udvidelse til *Vindeverre*, sml. f. Eks. *Torre* for *Torv*, *Spurre* for *Spurv* o. a. (jvf. Dahlerup „Det danske Sprogs Historie“ p. 108).

Formen *Vindeverret* figurerer i J. L. Heibergs „Kjøbenhavns flyvende Post“ for 1834 under Afdelingen Sprogfeil i mundtlig Tale. B. Hos Folk af de simple Classer (se Prosaiske Skrifter VIII (1861) p. 414).

Kgl. Skuespiller Thorkild Roose har paa min Forespørgsel venligst meddelt mig, at siden 1904 har Kobbersmedemadammen i „Genboerne“ brugt Udtalen *Vin-ne-ver*. Kgl. Skuespillerinde Fru Jonna Neiiendam har velvilligst meddelt mig, at Syngemester Grandjean 1908 — da Fruen indstuderede Madam Smidt — fortalte, at

Fru Sødring brugte Udtalen *Vinnevær*, som Fru Neeiendam saa overtog. Fru Neeiendam formoder, at denne Udtaleform altid har været brugt, da Fru Sødring skabte Rollen i 1846¹.

Det er forhaabentlig lykkedes at klarlægge Udviklingsforholdene i de forskellige Former af Ordet *Vindu(e)*. En lydret udviklet Form findes ikke i Rigsdansk, mens en Række Dialekter² har lydrette Former (uden *d* og med forskellig Behandling af Suffikset etc.). Ordet har spaltet sig i flere Former: *Vindu(e)* med *d* og *Vindve* begge fra Købstadmaalene (Læseformer, mærk Bibelsproget). *Vindve* kan sikkert føres tilbage til det 16. Aarhundrede (Københavnsk). Denne Form har været udsat for forskellige Forandringer, *Vindever* kan følges tilbage til det 17. Aarhundrede. De københavnske Afskygningsformer er bemærkelsesværdige. Som i saa mange andre Tilfælde ser vi en Mængde brogede Forhold, Talesprog og Skriftsprog over for hinanden. *Vindve* kommer ind i de højeste Stilarter, Poesien nærer sig af alle Sprogets Kilder og forvandler Ordene. I Rigsdansk er *Vindve*³ nu en gammeldags Form, *Vindu(e)* er gaaet af med Sejren og svarer ved sit udtalte *d* til en Række andre Ord (*Olding*, *vældig* etc.), men har ikke noget „litterært“ Præg (pudse *Vinduer* etc.).

¹ En Privatmand, Etatsraad Eman. Hansen foretog i 1863 nogle dramaturgiske Optegnelser. Han har her bl. a. lydkrevet — efter Evne — Scener af „Genboerne“. Den anførte Replik lyder saaledes: Ve du ente see vaarres aine *Vennevær*? Dette stemmer fuldstændigt med, hvad der ovenfor er sagt.

² Udvalg for Folkemaal, som venligst har stillet Dialekt-Materiale til min Disposition, bringer jeg min bedste Tak. ³ Tillæg ved Korrektoren. I Ursula Dahlerups Bog „Fra gammel Tid“ (1927) findes følgende morsomme, meget talende, lille Stykke: I mit Øre ligger ogsaa gemt Betoninger og Udtaleformer som lød i almindelig daglig Tale, f. Eks. sagde man: . . *Vindve*, Kerregaard, Sokkelade . . Mor sagde en Dag til min Søster, der sagde „*Vindue*“ — „saa du mener at ville forfine Sproget! dumme Tøse!“ — Marie: „Læreren i Skolen siger, at vi skal tale saadan.“ — Mor: „Saa tal saadan i Skolen, men her hjemme taler du, som jeg taler, forstaar du!“ (p. 72 f.). Eksemplet er taget fra den store Ordbogs Samlinger.

HVAD BETYDER DANMARKAR BÓT?

AF

S. K. AMTOFT

I en Jubilæumsoversigt over Jelling-Runestenenes Historie i Januar-hæftet af „Tilskueren“ 1936 ved Dr. phil. Fru Lis Jacobsen udtales med særligt Henblik paa den ved Prof. Hans Brix's Nytolkning foraarsagede Diskussion om Indskriften paa Gorms Sten: „Men selv om der ikke er fuld enighed om den historiske forståelse af indskrifternes udsagn, så er der ikke på noget punkt tvivl om den sproglige bestemmelse af, hvad der står (eller har stået) på stenene“.

Vanskeligheden ved at opretholde den saaledes opstillede Distinktion mellem sproglig og historisk Tydning fremlyser tydeligt deraf, at den af Prof. Brix fremsatte Omtydning i Kraft af den Uenighed, den har fremkaldt, maa antages at skulle henregnes under den historiske Forstaaelse, endskønt Spørgsmaalet om, hvorvidt *Danmarkar bót* skal henregnes til Gorm eller Tyra, er et rent syntaktisk Problem og hviler paa Ræsonnementer og Bevisførelse af udelukkende sproglig Art. Tilknytning til den historiske Overlevering faar den nye Forklaring kun derved, at den fastholder den traditionelle Opfattelse af *bót* som et hædrende Tilnavn, erhvervet ved en særlig Bedrift til Opretholdelse eller Forøgelse af Danmarks Landomraade ved dets Sydgrænse. Naar Sagnet om Tyras Opsørelse eller Udbedring af Danevirke er afløst af Teorien om Indlemmelsen af Gnipas Rige ved Slien, er det ganske uafhængigt af den forandrede Læsemaade af Gorms Indskrift, hvis Slutningsled rent verbalt tolket egentlig stemmede fuldt saa godt overens med den gamle Udlægning: Voldbyggeriet. Med hvor svagt og utydeligt et Mæle den ældre Jelling-Runesten taler som historisk Vidne fremgaar af, at dens Vidnesbyrd ikke alene ikke kan gøre sig selvstæn-

digt gældende overfor den øvrige historiske Overlevering, men at den ikke engang kan skelnes fra den yngre Jelling-Sten trods den betydelige sproglige Forskel mellem de to Indskrifter.

Naar de to Runestene trods deres fremtrædende Stilling blandt de historiske Runemindesmærker og trods deres formentlige sproglige Klarhed er saa uklare i deres historiske Udsagn, beror det især paa, at Historieforskningen først og fremmest har opereret med Ord og Ordforbindelser af Indskrifterne, hvis Mening eller sproglige Funktion ikke fremgik umiddelbart af Sammenhængen med den øvrige Tekst, og hvor det derfor ikke saa meget drejede sig om at afpresse Ordene det Indhold, de havde, som at paafylde dem det, de manglede, ved Jævnførelse med andre historiske Levninger og Beretninger. Saadanne dunkle og — i Forhold til de respektive Indskrifter som Helhed — tilsyneladende overflødige Led er navnlig *Danmarkar bót* paa den mindre og i næsten lige saa høj Grad *alla* paa den store Sten, der logisk set ikke behøver at have noget reelt Indhold, da der vel næppe dengang eksisterede nogen Maalestok for, hvornaar Danmark var „hel“. Der lader sig derfor ikke føre noget Bevis for, at Haralds „hele Danmark“ var af større Omfang end Gorms blotte „Danmark“.

Men til Trods for, eller vel netop paa Grund af dets logiske Overflødighed gøres *alla* til et Vidnesbyrd om Landudvidelse, der i Vægtighed staar paa Højde med selve *Danmarkar bót* og forøvrigt ogsaa rettes mod samme Landomraade: Gnupas formodede Rige ved Slien, efter at Fremkomsten af en Runesten, hvor Gnupas Søn midt i den samme Egn mindedes som Konge, havde vakt Tvivl om Effektiviteten af den ved Gorm foretagne Indlemmelse. Videst i Retning af at udnytte Ordet *alla* historisk gaar vistnok Dr. Lis Jacobsen (Scandia Bd. IV, p. 238), der aabenbart for at gøre det mere talende trækker det frem fra dets naturlige Plads som Adjektiv til Danmark til Forbindelse med Verbet *winna*. Dette bliver derved endnu mere omfattende, end det i Forvejen er, idet det paa samme Plads faar to forskellige Betydninger. I Forhold til Objektet Norge betyder det „erobre“, i Forhold til Objektet Danmark betyder det derimod „gøre, fuldføre, udføre“. Udtrykket *sér wann Danmárk alla* betyder derfor ikke „erobrede hele Danmark“, men „gjorde Danmark hel“, „fuldstændiggjorde Danmark“.

Denne dobbelttydige Brug af *winna* vilde være saa meget mærkeligere netop her, som det til sidstnævnte Anvendelse specielt egnede

Verbum *gøre* (*gærði*) forekommer lige bag efter og med praktisk talt samme Objekt: *Dani*. Den ovenfor citerede Mening kunde derfor bedre have været udtrykt: gjorde Danmark hel og kristen og erobrede Norge. Og hvad angaar Anvendelsen af *winna* = erobre, saa er det vel ganske vist „historisk givet . . . , at Kong Harald erobrede Norge, men ikke erobrede Danmark“, men paa den anden Side nødvendiggjorde den forudsatte Heling af Landet jo ogsaa Erobring i Forhold til Dele af Danmark, saaledes at vinde ogsaa i denne Betydning bliver stillet ens overfor de to Riger. Forøvrigt er der ingen reel Forskel mellem „han helede Danmark“ og „han vandt hele Danmark“, da Meningen i begge Tilfælde kun er den, at det eventuelt erobrede sammen med det øvrige blev underlagt hans Herredømme.

Men hvad der navnlig taler mod, at Verbet *winna* skulde være blevet udfyldt ved Adj. *alla*, er dets utvivlsomt intime Forbindelse med det hosstaaende *sær*, idet „vandt sig“ giver en Mening, der svarer til det faktiske Forhold, at Harald kom i Besiddelse af Danmark, medens „han vandt sig Danmark hel“ ikke giver nogen god Mening. Med et saa fuldlødigt Hensynsled som *sær* kan Sætningen ikke indeholde mere end eet af denne Slags, og Verbets Funktion maa være udtømt med Overførelsen af det direkte Objekt til det indirekte. *Winna* er altsaa her brugt i en Betydningsnuance, der har været central og tilgrundliggende baade i ældre og nyere Tid: „faa, opnaa, erhverve“ i Almindelighed uden Hensyn til Maaden, hvorved det kommer i et antitetisk Forhold til det efterfølgende Verbum *gøre*, der er Udtryk for Indbegrebet af Aktivitet.

Det er derfor sandsynligst, at Harald ved den summariske Meddelelse om sin Overtagelse af den politiske Magt i Danmark og Norge (sammenlignet med hvilket en Strimmel Lapd ved Slien kun kan have spillet en højst underordnet Rolle) efter Gorm (og Tyra) i Forbindelse med et Mindesmærke over disse har villet fremhæve Fastheden og Kontinuiteten i det verdslige Herredømme i sit Rige som Modsætning til det ved hans Indgriben fremkaldte Religions-skifte. Det bliver derved muligt at tidsfæste Runestenen dær, hvor den baade efter sit tydeligt udtalte Formaal og sit sproglige og runologiske Særpræg hører hjemme, nemlig i Begyndelsen af Haralds Regeringstid. Har det taget nogen Tid at faa Danskerne omvendt

til Kristendommen, kan den paagældende Del af Indskriften jo efter sin Plads paa Stenen godt være føjet til senere.

Men naar der ikke af Haralds relativt udførlige Fremstilling, hvordan saa denne vendes og drejes, kan udlæses noget som helst, som ikke paa Forhaand er lagt ind deri, om Landerhverselser mod Syd eller andetsteds, saa gælder det samme naturligvis i endnu højere Grad om den mindre Stens *Danmarkar bót*, der ved sin knappe Form og ved sidste Leds sproglige Dunkelhed og dets Forbindelse med det ældste kendte Eksempel paa Navnet Danmark blot yder endnu større Spillerum for Fantasien. Den saaledes opstaaede stærkt fantasinærende emotionelle Nimbus om *Danmarkar bót* har Prof. Brix ikke gjort Forsøg paa at fjerne, og herpaa beror det urimelige i, at hans Nytolkning trods dens ubestridelige Velunderbyggethed tilsyneladende kun har bragt Uenighed, hvor der før herskede Enighed. Hvis Udtrykket stadig opfattes som et ved en eller anden Stordaad erhvervet rosende Tilnavn, taber det som Meddelelse om den paagældende Begivenhed snarest i Objektivitet ved at overflyttes til Meddelelsen, Gorm, selv, og Problemet om dets rette Forstaaelse bliver endnu mere prisdrevet subjektive Synspunkter og følelsesbetonede Betragtninger, der udmunder i en Drøftelse af Motiverne for Gorm til at rose sig selv fremfor at rose sin Kone eller omvendt.

Er der i det hele taget nogen Grund til at antage, at Gorm, der gennem hele Indskriften ellers bevæger sig i udpræget nøgterne og dagligdags Vendinger ved Omtalen af saavel sig selv som Tyra, mod Slutningen skulde lade sig henhøre af en eller anden Bedrift til at omskrive denne ved et Epitheton ornans i Stedet for at nævne den ligesom det øvrige ved dens rette Navn? Selve Usikkerheden ved Tilnavnets Anbringelse taler jo der imod, og Prof. Brix har for saa vidt berørt Spørgsmaalet og besvaret det benægtende, som han antager, at Gorms Omgivelser har været klar over, hvem Tilnavnet sigtede til, og at Tvivlen først er opstaaet senere, hvilket forudsætter, at ogsaa Meningen med det var forstaaet. Men hvis Udtrykket *Danmarkar bót* var en af Gorm selv frembragt sproglig Nydannelse, vilde det være vanskeligt selv for de nærmeststaaende og endnu mere for de mindre nærstaaende af hans samtidige at vide saa god Besked med Fordelingen af Magten og Æren mellem Ægteparret Gorm og Tyra, at de med Sikkerhed kunde afgøre, hvem af dem der fortjente Tilnavnet, hvilket ogsaa

taler imod, at dette skulde være dannet og givet af Undersaatterne.

For at det kunde være nogenlunde almenkendt for Gorms Samtid, hvem og navnlig hvad, der var ment med *Danmarkar bót*, maatte Udtrykket altsaa være overleveret fra Fortiden som fast Forbindelse. Derved faar den af Prof. Brix rejste Drøftelse af Problemet om dets Anbringelse et langt videre Perspektiv end det daværende Kongepars ægteskabelige Balance, idet *Danmarkar bót* da maa have hørt tidligere til Riget Danmark og altsaa hører nærmere sammen med dette end med Gorm eller Tyra. Det maa følgelig dreje sig om en rodfæstet Rigsinstitution, og denne er af saa meget større Interesse her, som det udelukkende er gennem Benævnelsen paa den, at Gorm (og Tyra) kommer i Forbindelse med Navnet Danmark. Da Gorm vides at have været Hersker over Danmark, maa det være denne Kendsgerning, der har faaet sit officielle Udtryk i *Danmarkar bót*, eftersom han nok kalder sig Konge, men ikke Danmarks Konge. Dette viser, at *bót* har været en fornemmere Betegnelse end selve Ordet „Konge“, hvilket ogsaa drager det i Retning af Gorm som den, der formodentlig havde Herredømmet, selv om der naturligvis var den Mulighed, at han havde giftet sig til det. Til Gunst for Gorm taler imidlertid Kongruensen mellem de to Jelling-Indskrifter, af hvilken det fremgaar, at Herskermagten i Danmark ved Haralds Overtagelse af den endnu ikke var forbundet med Kongetitlen, idet ogsaa han kalder sig Konge uden at meddele, hvad han er Konge over; det er som Harald, ikke som Konge, han udøver sine Bedrifter og opnaar sin Magtfylde.

Det kunde da se ud til at være for at bøde paa denne Kongetitlens manglende Prestige, at Harald aabenbart for at demonstrere sin Herskermyndighed har anbragt det ved *bød* gengivne *bad* umiddelbart bag efter Ordet *Konung*. Et til dette Verbum formentlig svarende Subst. *-bod* findes som Led i et ganske paa samme Maade som *Danmarkar bót* dannet Herskertitel, *Teutobod*, Overhøvdingen for den ældste kendte nordisk-germanske Stamme, Teutonerne, samt i Navnet paa Markomannerhøvdingen *Maroboduus* (Förstemann: Personennamen, p. 319) og endvidere i det langbardiske *Warinpoto* (Varinernes Hersker?), latiniseret *Garioponto*. Da *Teutobod* ogsaa paa anden Maade, nemlig gennem det nærbeslægtede oldn. *þjóðann*, danner en Art Forløber for Ordet Konge, kunde

det være fristende at se Haralds Verbum „byde“, der ikke direkte forekommer paa den mindre Sten, som en sproglig Reminiscens af Gorms Herskertitel, anvendt for at stive „Konung“ af som Efterfølger. Af formelle Grunde (navnlig *-t* i Stedet for *-d*) kan Gorms *-bót* imidlertid kun sammenstilles med Endelsen i *Teutobod* under Forudsætning af, at det er indkommet sydfra som Laaneord eller formedelst Folkeetymologi sammenblandet med *bod* (hvis dette har lang Vokal).

Imod den gængse Tolkning af *bót* taler først og fremmest dets mangetydige og ubestemte Indhold: „Gavn, Fordel, Fremme, Udbedring, Erstatning, Retsbøde, m. m.“, der i Forbindelse med Danmark kun kan udlægges som „Forøgelse“, hvilket i en Herskertitel og altsaa som en Art Regeringsprogram forudsætter, at Danmark var i den Grad ekspansivistisk, at den egentlige Styrelse af Riget ingen Rolle spillede i Sammenligning med Udvidelsen af dets Landomraade. Den tilsyneladende selvfølgelige Begrundelse for Tydningen: at disse Betydninger er mere eller mindre kendte og overleverede, er i Virkeligheden tværtimod et Modargument, da *bót* i den Betydning, hvori det anvendes i Gorms Indskrift, aabenbart har sluttet sin Tilværelse med denne. Hvorfor skulde ellers Harald, der i enhver Henseende var sin Faders Efterfølger, enten det nu var ved de hidtil antagne Landerhvervelser, der i det væsentlige var de samme, som skaffede Gorm sit Tilnavn, eller i Kraft af den efter Faderen overtagne politiske Magt, ikke ogsaa hedde *Danmarkar bót*, hvis det ikke var fordi denne Titel af en eller anden Grund ikke længer var anvendelig?

Den for Harald særegne Udførlighed i Selv-Præsentationen har da sin Forklaring deri, at den udfylder et Mellemrum mellem to Herskerbetegnelser, hvoraf den ene, *bót*, var gaaet af Brug, og den anden, *konung*, endnu ikke traadt i Kraft; af Mangel paa en Etikette til at hæfte paa sin Herskermagt maatte Harald „beskrive“ den, deraf den sproglige Ejendommelighed at han bruger det bl. a. ved „erobre“ gengivne Verb. „vinde“ om Erhvervelsen af Herredømmet over Danmark, som han jo notorisk arvede efter sin Fader, hvilket der vel næppe var noget Præcedens og derfor heller ikke noget Udtryk for.

I den Maade, hvorpaa Harald analyserer sin Herskermagt, indeholdes tillige Forklaringen paa, hvorfor dens Bestanddele ikke længer kunne rummes i *bót*, og hvorfor altsaa dette ikke mere var

tidssvarende. Som ovenfor paapeget lægger han jo nemlig Hovedvægten paa den ved Kristendommens Indførelse opstaaede Deling af Magten i et verdsligt og et religiøst Omraade, der under Hedenskabet havde været forenet, saaledes som det navnlig anses for at være bevist ved de nyopdagede Runetegn paa Glavendrup-Stenen. „Dermed er — for første Gang — et autentisk Vidnesbyrd givet om, at ogsaa i Danmark den gejstlige og verdslige Myndighed i Vikingetiden var forenet i samme Person“ (Lis Jacobsen: Nye Rune-forskninger, p. 14).

Forudsat, at *bót* er identisk med Subst. Bod, maa det i Kraft af sin eksklusive Anvendelse antages at have haft en Betydning, der var adskilligt mere koncis end de mange nukendte, og formedelst sit nøje Samhør med Hedenskabet at have gaaet forud for i Tid og følgerig ogsaa i nogen Grad at ligge til Grund for disse. Begge Dele trækker *bót* i Retning af Ordets etymologiske Ophav: *batiz* „bedre, bedst“, hvilket kunde give en (af Dr. Marius Kristensen foreslaaet) Betydning: „den ypperste“, der vilde give god Mening i en Herskertitel. Den centrale Stilling, Retsbegreber som „Erstatning, Retsbøder“ og lign. indtager mellem Betydningsnuancerne af Bod, kunde hidrøre fra, at Befattelse med Retsvæsen, især Opkrævning af Retsbøder, var vigtig baade som Opgave og som Indtægtskilde for Herskeren. Bod kunde derved fra at betegne Herskeren selv gaa over til at blive Betegnelse først for de Retsafgifter, der tilfaldt ham, og derefter for Retsbøder i Almindelighed. Derfra har det samme Princip, som ligger til Grund for den retslige Bod: Heling og Udsoning af et Retsbrud ved et personligt Offer (af økonomisk eller anden Art), med Ordet i den generelle Betydning: „Middel til Afhjælpning af Mangel, til Genoprettelse af sund og normal Tilstand“ (Lægemiddel, Lap paa Tøj o. lign.) bredt sig til mangfoldige andre Omraader.

Medens der altsaa paa det retslige Omraade har været Kontinuitet fra de ældste Tider, skete der ved det af Harald indførte Trosskifte, med den deraf følgende Spaltning mellem aandelig og politisk, et Brud paa den religiøse Udvikling, som det gamle hedenske *bót* ikke kunde holde til; men bortset derfra indeholder Haralds Herskermagt og Beretningen derom næppe noget væsentligt, som ikke paa een eller anden Maade er afledet af Gorms. Selv Magten i Norge, der med Hensyn til Erhvervelse stilles ganske paa Linie med Danmark, kan være begrænset til den fra gammel Tid under

Danmark hørende Del og saaledes være medindbefattet under *Danmarkar bót*. I dette Tilfælde kan *Danmárk alla* — som formodet af L. Wimmer — være stillet i Modsætning til Norge; men selv om der — som hævdet af senere Forskere — skulde være tænkt paa Haralds Danmark overfor Gorms, udsiger *alla* dog ikke dermed noget som helst om Forøgelse af det. Tillægsordet kan være sprogligt nødvendiggjort ved Ombytningen af *bót* med *konung*, der — som specielt knyttet til Gorm og Harald personligt — næppe kan have fjærnet sig ret meget fra sin oprindelige Bet.: „tilhørende en fornem Slægt“, og vel snarest har været brugt = Underkonge o. lign., hvorfor det ikke, uden at det udtrykkeligt blev fremhævet, kunde anvendes som Betegnelse for Herskeren over hele Danmark i Ligestilling med *bót*. Det store Antal Konger, der omtales i Tiden nærmest forud for Jelling-Runestenenes Tilblivelse, er derfor ikke ensbetydende med, at der dengang ikke var noget samlet Danmark; dettes langt højere Ælde er bevidnet gennem Navnets Forbindelse med den gamle Herskerbetegnelse *bót*.

BRUDEVÆLTE

AF

GUNNAR KNUDSEN

I *Nomina Germanica*, Hyllningsskrift til Bengt Ivar Hesselman 21. Dec. 1935, har Gunnar Ekholm skrevet en Artikel med Titlen *Brudevælte*, hvori han søger at sandsynliggøre en af T. E. Karsten fremsat Teori om, at Stednavne paa *Brud-* skulde sigte til ældgammel Frugtbarhedskultus, hvor Bruden skulde svare til Tacitus' *terræ mater*, *Nerthus*. Han fastslaaer, at i Særdeleshed de danske Stednavne som *Brudager* o. lign. maa betragtes som sakrale og sigtende til en Kultplads, og særlig omtaler han et Stednavn *Brudevælte*, Navn paa et Mosehul i Lyngby Sogn paa Sjælland (skal være Lyngby Sogn i Lyngby-Frederiksborg Hrd.), hvor der 1797 blev fundet seks Bronzelurer. Dette Offerfund skulde efter hans Antagelse hænge sammen med Navnet og levere Beviset for, at dette har sakral Betydning; Stedet maa opfattes som en Oldtids-Kultplads, og Navnet *Brudevælte* vil han sætte i Forbindelse med saadanne realistiske dramatiske Opførelser af Kultbrylluppet, som ifl. Mannhardt skulde have forekommet i forskellige Dele af Verden og have bestaaet i, at en Mand og en Kvinde sammen havde „væltet“ sig paa Marken og derved symboliseret Guddommen.

Rent bortset fra de topografiske Forhold, nemlig at et Mosehul var det daarligst egnede Sted af alle til Opførelse af Skuespil af enhver Art, maa en saadan Forklaring dog vække Betænkkeligheder under Hensyn til, at *Brudevælte* hører til en Navnetype, vi træffer Landet over.

Der er ikke saa faa Lokalteter, hvortil der knyttes Fortællinger om, at en Brud er væltet, ofte ogsaa omkommet, under sin Brudfærd til eller navnlig fra Kirke. Jeg skal anføre nogle Eksempler; flere af lignende Art vil sikkert let kunne findes.

1. *Brudepøt*, ved Vejen fra Lindballe Kirke til Aast; Brudevogn væltet, og utro Brud brækket Halsen (Danske Sagn III Nr. 1727—28).
2. *Brudsø*, ved Vejen mellem Vissing Kloster og Rye; Brudevogn sunket og utro Brud omkommet (Danske Sagn III Nr. 1729).
3. Sø mellem Vejen By og Revsing. En Pige, som ikke vilde have den, hun skulde giftes med, efter sin Bøn sunket med Brudevognen (Danske Sagn III Nr. 1726).
4. *Brudesøen*, Egtved S.; Brudetog kørt over islagt Sø og Brudevogn sunket, utro Brud omkommet (Danske Sagn III Nr. 1730—31).
5. *Brudeseng*, Hul mellem Sottrup og Snogbæk; Brudevogn væltet, Bruden omkommet (Danske Sagn III Nr. 1735).
6. Vandhul ved gammel Vej mellem Donneruplund og Give Kirke; Brudevogn sunket med utro Brud (Danske Sagn III Nr. 1733—34).
7. *Brudehøllerne* i Skørping Enge; Pige druknet sig paa Bryllupsdagen, forhi hun skulde tvinges til at ægte en, hun ikke vilde have (Danske Sagn III Nr. 1725).
8. *Brudesø*, Feldballe S., Sønder-Hrd. Djurs; Brudetog paa Vej til Feldballe Kirke omkommet i bundløst Hul; gamle Færdselsveje fra Kirken efter Brudesø Mose synlige (Danske Sagn III Nr. 1816—17).
9. *Brudesengen*, Mark ved Vejen til Emmerlev Kirke; en Vogn skal her være væltet med et Brudepar (Sønderjysk Maanedsskrift V p. 174; Sønderjyske Stednavne III p. 295).
10. *Brudesjøv*, Sø i Røllum, Ensted Sogn; en Brud i Festdragt gaaet gennem Isen og druknet (Sønderjyske Stednavne IV p. 410).
11. *Brudesengsplet* i Stenderup, Nybøl Hrd.; Brudevogn paa Vej hjem fra Nybøl Kirke væltet, Bruden slap uskadt (Danske Sagn III Nr. 2109).
12. *Brudheld*, Bakke i Kliplev S.; Brud væltede paa Vej til Kirke (Kok, Det danske Folkespr.; Sønderjyll. II. p. 99).
13. *Brudhøj*, Bakke med brat Fordybning, Eggebæk S.; Sagn om Brud (Kok, anf. St.).

Trods manglende Sagnoptegnelse maa sikkert hertil henregnes:

14. *Brudsø*, lille Sø ved Slesvig (Kok, anf. St.).
15. *Brudeseng* i Varming, Seem S. (Sønderj. Stedn. III p. 43).
16. *Brudevæle*, Eng ved et lille Vandløb (*væle* betyder „Vadested“) i Øster-Terp, Bedsted S. (Sønderjyske Stednavne IV p. 38).

Det drejer sig tydeligvis ikke om Oldtidsnavne i alle disse Tilfælde; tværtimod kan saadanne Navne paa *Brud*- undertiden være forholdsvis nye. Jeg kender en *Brudeseng*, et Navn paa en cirkelrund Plads i Alleen mellem Antvorskov og Slagelse, en „Runddel“, min Fader brugte Navnet — og at dette Navn ikke kan være af Ekholms sakrale Type, vilde jeg tro tilstrækkeligt fremgik deraf, at selve Alleen er plantet af Storkøbmanden Constantin Brun,

Digterinden Frederikke Bruns Ægtemand, ikke lang Tid før Aar 1800. Fremdeles ligger mange af de sagnomspundne Brude-Navne ved Kirkevejene, hvad der jo delvis vil fremgaa af det her fremdragne Materiale, og Kirkevejene tør dog vel ikke dateres til Bronzealderen?

Men hvorfor har vi saa forholdsvis mange Stednavne med *Brud-*, og hvorfor er det Navn paa Steder, hvortil der ofte er knyttet Sagn om ulykkelige Hændelser? Det har vistnok sin naturlige Forklaring. Det fremgaar af bevarede Skildringer af gammeldags Bondebryllupper, at det var Sædvane, at Hjemkørslen fra Kirken skulde foregaa i et forrygende, halsbrækkende Tempo, idet det gjaldt om at køre saa vildt som muligt og komme først tilbage til Bryllupsgaarden (se f. Eks. J. S. Møller, *Fester og Højtider I*, p. 156). En saa hasarderet Kørsel paa Fortidens slette Veje med stive Bøndervogne maa have været forbundet med en ikke ringe Fare, og større og mindre Ulykkestilfælde har uden Tvivl ikke helt sjælden fundet Sted. Det var imidlertid en Færd, der blev lagt Mærke til; der blev taget Varsler af, hvorledes den forløb; selv det mindste Uheld varslede daarligt for de nygiftes Fremtid; skiltes Vognen ad under Kørslen, var det rent galt (jfr. Tang Kristensen, *Jysk Almueliv 4. Afd. Nr. 154*), ja, der skulde ikke mere til, end at en Vogn holdt stille, før man begyndte at snakke om, hvad det betød for de Unges ægteskabelige Lykke (sst. Nr. 177; Ussing, *Det gamle Als* p. 152). At en Vogn væltede, var naturligvis noget af det værste, der kunde ske; det har der været talt om længe bag efter, og det Sted, hvor Uheldet er sket, er blevet erindret og har faaet Navn efter Begivenheden. Fortællingen herom er vandret videre fra Slægt til Slægt som et Sagn. Vel er de Sagn, der i Nutiden er optegnede, noget stereotype og maa antages at have indsuget forskellige andetstedsfra indvandrede Sagnmotive, men de indeholder i Regelen det ganske sikkert oprindelige Fællestræk, at Uheldet har ramt en Brud, som har elsket en anden end den, med hvem hun var blevet gift. Dette Træk bunder nemlig i selve Folketroen, ifølge hvilken Fanden havde Ret til paa Kirkefærden at tage og bortføre en Brud, som havde svigtet et helligt svoret Troskabsløfte; den mensvorne Brud var hans, hvis han kunde faa fat paa hende (Jens Kamp, *Danske Folkeminder* p. 82), men den korsprydede Brudekrone udgjorde en sædvanligvis for nævnte Person uoverstigelig Hindring. Faren lurede dog stadig, og skete den Ulykke, at Bru-

dens Vogn væltede og hun slog sig ihjel, havde man ganske sikkert Forklaringen paa rede Haand.

Her har vi den Navnetype, hvor det af Ekholm behandlede Navn *Brudevælte* hører hjemme. Den Mose, som bærer Navnet, ligger ved Fuglerupgaard i Lyng Sogn, det vil sige ved Vejen, der fører fra Lyng Kirke til Kollerød, Forbindelsesvejen mellem Sognets to eneste Landsbyer og derfor en gammel Vej — den findes paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1768 — og en Vej, der er blevet benyttet, naar Bønderne i Kollerød holdt Bryllup og skulde køre til Lyng Kirke, og vel ogsaa den Vej, der repræsenterede Forbindelsen mellem Lyng og Frederiksborg; nogen Betydning udover den rent lokale Trafik har den sikkert haft, eftersom Lyng var Herredstingets Sæde.

Det er et ejendommeligt Tilfælde, at der i Mosen *Brudevælte* er blevet fremdraget et Offerfund fra Bronzealderen. Et Tilfælde maa det kaldes, for tilsvarende Fund foreligger ikke fra de øvrige Brudehuller. Var der draget seks Bronzelurer frem fra hvert af dem, maatte man naturligvis bøj sig for Ekholms sakrale Tolkning. Da Offerfundene imidlertid ikke er noget Fællestræk ved behandlede Lokaliteter, og da der lader sig paavise andre Fællestræk, hvad ovenfor er sket, maa Resultatet nødvendigvis blive, at denne Klasse af *Brude*-Navne i Stedet for sakrale snarere maa karakteriseres som trafikale Navne.

Ekholm anfører indledningsvis en Række danske Navne paa *Brud*-, som han anser for sakrale, nemlig *Brudager*, *Brudagergaard*, *Brudehøj*, *Brudekilde*, *Brudesengen*, *Bruddal* og *Brudsiggaard*. Han bemærker, at „særskilt torde de båda första danska få betraktas såsom obestridligt sakrala och syftande på en kult-plats“.

Hele Rækken er hentet fra Registret til Trap, 4. Udg., saa Indsamling af Materiale har ikke været nogen besværlig Opgave, og da heller ikke Ekholms Behandling kan anses for tilstrækkelig dybtgaaende, bliver det nødvendigt at se lidt paa disse Navne hver for sig.

Brudager og *Brudagergaard* ligger begge i Brudager Sogn, Gudme Herred. Vel er *Brudagergaard* en gammel Hovedgaard, men den har utvivlsomt Navn efter Byen, hvor den ligger, og vi kan derfor udelukkende holde os til Sognavnet. I et af Biskop Gisico 1286—1300 udstedt udateret Dokument, der kun kendes i Udtog

af Hamsfort, forekommer et *Bruchack*, som med Tvivl er blevet henført hertil, men som, hvis denne Stedfæstelse skulde være rigtig, under alle Omstændigheder maa være en unøjagtig Gengivelse, noget som Hamsfort forøvrigt ikke sjælden gør sig skyldig i. Fra ²⁹/₆ 1419 har vi i Originaldokument *Brudhager*, og fra ³⁰/₆ 1437 *Br[w]tagher*; de senere Former er af mindre Interesse. Den folkelige Udtale er ['*brʊs,as.ɛ*] eller ['*brʊs,as.ɛ*].

Folkemaalsformen tyder paa, at Navnet har gammelt langt *ū*, og skønt der vistnok er flere Tolkningmuligheder ogsaa paa dette Grundlag, bliver vi her ved Ordet *Brud* „sponsa“, vn. *brúdr*, som i hvert Fald er en formel Mulighed, men bemærker, at Navnet da maa være tidligt synkoperet; vi skulde ellers paa fynsk Grund have ventet en middelalderlig Form **Bruthæakær*. Selv om vi antager, at Brudager virkelig sigter til Bryllup, er det ikke dermed givet, at det er noget sakralt Navn; vi har jo allerede mødt mange Navne, som maa anses for at indeholde Reminiscenser om selve Brudefærden, og hertil er der heller ikke noget principielt til Hinder for at hense på dette Navn. Eller hvad om en Brudeager betegnede en Jord, som var givet i *Brudekøb*, vn. *brúðkaup*, den ægteskabsstiftende Handel hos de gamle Nordboere?

Ekholm fremhæver til Støtte for sin sakrale Teori, at Navne paa *-åker* „ganska ofta ha en religiös innebörd“. En Undersøgelse, som jeg i andet Øjemed har foretaget, har vist, at vi i Danmark har ca. 65 Landsbynavne paa *-ager*, som er overleveret i middelalderlig Form fra før 1450, deraf 18 Sognavne. Men heraf er kun eet sikkert sakralt (*Torsager*) og eet muligvis sakralt (*Nørager*, 1338 *Næragær*). Men selvfølgelig er det noget af et Tilfælde, hvor tidligt et Stednavn forekommer i skriftlig Tradition, og der kan derfor ogsaa i de fra senere Tider overleverede Navne være gamle Sakralnavne, saaledes vistnok et *Torsager* i Viskum og Le Sogne, Viborg Amt, og *Boldesager* ved Esbjerg. Men det er altsaa for Danmarks Vedkommende forholdsvis sjældent, at *-ager* optræder i sakrale Navne, og vi tør derfor ikke slutte noget heraf, navnlig da der i Nærheden af Brudager forekommer Sammensætninger med *-ager*, som afgjort ikke er sakrale (*Heldager*, *Sandager*, *Hes-selager*).

Ser vi paa Bebyggelsesforholdene, viser det sig, at Sydfyn, hvortil Brudager hører, er næsten blottet for gamle Stednavne, en lagttagelse, som allerede H. V. Clausen (Studier over Danmarks

Oldtidsbebyggelse p. 50) har gjort; han gør tillige opmærksom paa, at Valdemars Jordebog deler Gudme Herred i *Hæreth utæn scogh* og *ouæn scogh*, saa en sammenhængende Skovstrækning har skaa-ret Herredet igennem fra Nord til Syd — og i denne store Skov har Brudager ligget. Det maa derfor ganske sikkert dreje sig om en relativt ung Bebyggelse, antagelig næppe ældre end Vikingetiden, muligvis saa ung, at Nerthusdyrkelsen overhovedet ikke lader sig bringe i Forbindelse med den. — Alt overvejet maa det være til-ladt at nære nogen Tvivl om Brudager som sakralt Navn.

Brudehøj ligger i Ullerup Sogn, Nybøl Hrd. ved Vejen mellem Bovrup og Blans. Den kaldes i Fischer, Slesvigske Folkesagn 4. Udg. p. 240 flg. for *Brudebjerget*, og der meddeles en lang Historie om, at Fanden paa dette Sted skal have afhentet en mensvoren Brud fra Blans paa hendes Brudefærd; hun skulde giftes med en Mand fra Bovrup. Sagnet er saaledes typisk trafikalt.

Brudekilde findes i Fovlum Sogn, Gislum Hrd. Om dens Op-rindelse gaar det Sagn, at Kirkens Bygmester, hvis Arbejde for-styrredes af en Trolde, havde lovet denne den første Brud, der blev viet i Kirken, mod at blive fritaget for yderligere Hindringer i Byggeriet. „Da de nu kørte fra Kirken med den første Brud, viste Trollden sig, og han slap ned i Jorden med hende. Paa det Sted blev der en Kilde, som endnu kaldes *Brudekilde*“ (Tang Kristensen, Jyske Folkeminder III p. 95). Ogsaa et trafikalt Sagn.

Brudsiggaard i Skrave Sogn, Gram Hrd. har Navn efter *Brude-sig*, nu et Vandløb et lille Stykke Øst for Skrave Kirke, men tidligere en Sø; et Brudetog skal være kørt over den islagte Sø, ved hvilken Lejlighed Brudens Slæde sank (A. J. Marcussen, Optegnel-ser fra Skrave Sogn, Haderslev 1913 p. 12 flg.). Altsaa ogsaa et trafikalt Sagn.

Med Hensyn til *Brudesengen*, der er Navn paa en Dal i Vester-Marie Sogn paa Bornholm, kan jeg for Tiden intet videre oplyse, men da Navnet *Brudeseng* optræder flere Gange blandt de trafi-kale Navne, vil det ligge nær at antage, at ogsaa dette kan hen-føres dertil.

Endelig er der *Bruddal* i Højslev Sogn, Fjends Herred. Det er en Dal, gennem hvilken der fører en Vej, og Navnet er for-holdsvis gammelt, idet det kendes fra et Dokument af 4/1 1492 i Formen *Brudedall*. Fra Borbjærg Sogn kendes Sagn om en Dal østen Kirken, gennem hvilken man af overtroiske Grunde ikke turde

færdes med Brudetog; engang da man prøvede paa det, nappede Fanden Bruden (Tang Kristensen, Jyske Folkeminder III p. 97, jfr. Thiele II p. 218, som har Navnet *Brudehøi* om den Høj, hvori Bruden forsvandt). Samme Forklaring vilde være nærliggende ogsaa for dette Navns Vedkommende, og det vilde da paa en naturlig Maade glide ind i Rækken af de trafikale Navne.

Hermed er alle Ekholms danske Eksempler gennemgaaet, baade de „obestridligt sakrala“ og de andre. Man har vistnok herefter Lov at tvivle paa, om der overhovedet i danske Stednavne lader sig paavise Eksempler paa, at Ordet *Brud* optræder som „Noanavn“ paa den store germanske Frugtbarhedsgudinde, *terra mater*. I hvert Fald mangler Beviset fremdeles. Ogsaa Ellekilde tager i „Nordens Gudeverden“ p. 422 Afstand fra Teorien om Offer i Forbindelse med „Brudesøerne“.

Det øvrige Norden. En Gennemgang af det Materiale, hvorpaa T. E. Karsten har grundet Teorien om Nerthusminderne i Stednavnene paa *Brud-* (Germ.-finnisches Lehnwortstudien p. 39 flg.), ialt 15 Eksempler, viser, at det i Finland, ganske som i Danmark, i Virkeligheden drejer sig om Ulykker paa Brudefærden, der i de fleste Tilfælde er foretaget med Baad, hvorfor der forekommer flere Navne paa Klipper og Skær, hvor Brudebaaden er forulykket. Trafikale Brudenavne er overhovedet ret almindelige Norden over; skønt Materialet ikke foreligger samlet, vil man dog finde en Del Eksempler i de forskellige Stednavnepublikationer samt hos H. Jungner, Gudinnan Frigg och Als härad p. 300 flg., p. 327 flg., der dog tolker dem sakralt.

SMÅBIDRAG TIL TOLKNING AF RUNESTENE

AF

MARIUS KRISTENSEN

I

V*amdrup*-st. I (Worm, Monum. Dan. s. 443) fra kirkegårdsmuren havde efter Worms tegning et guds-lam med kors og indskriften $\text{†} \text{þ} \text{ŋ} \text{h} \cdot \text{†} \text{†} \text{I}$, der vist altid er blevet tolket som en fejlskrivning for *agnus dei*. Det første runetegn kan imidlertid ikke være et *a*, og en læsning *ænus tæi* el. *enus tei* er ret urimelig. Der kommer imidlertid mening i runerne, hvis man læser den første som binderune *ak* (*ʰ*), ligesom vi på *Søborg*-st. I (WJ. Håndudg. nr. 236) har binderunerne *aue* (*auæ*) og *ar* i *aue Maria* og på Funder søjlelod binderunen *al* i *niklas*. Om den manglende punktering i *ʰ* og *†* skyldes risteren eller tegneren, kan ikke afgøres. Men læse-måderne *aknus tei* el. *agnus dei* synes at være lige forsvarlige.

At man på en sten har sat både et billede og en forklaring, er ikke enestående. Jeg kan henvise til billedstenene fra *Povlsker* (WJ. nr. 230) og *Ørsted* (WJ. nr. 235) som sidestykker.

En fejllæsning af *ʰ* som *†* ligger jo snublende nær.

II

På *Hanning*-st. (WJ. nr. 65) læser Wimmer: **porkil : h || uati : tofa : su(n) [: ?] || rsþi : sten : þene × || eftir : gyþu : moþ[u] || r : sina ×**.

De undersøgelser af stenen, som Erik Moltke har foretaget d. 8. Juni 1931 og senere, og de ved samme lejlighed tagne fotografier viser imidlertid visse afvigelser fra Wimmers læsning. I (Wimmers) 1. linie er **kil : h** utvivlsomme. Derefter ingen rammestreg (heller ikke hos Wimmer). Temmelig langt foran **k** er der en hovedstav, uden spor af bistave til højre, skønt overfladen er urørt — der *kunde* ellers nok være plads til Wimmers **r**. Til venstre for denne hovedstav er en større afskalning, hvori der kan have været

en bistav til hovedstaven og vist har været en rune, som der måske endnu er spor af. Længst til venstre er der en sikker rammestreg.

Også i (Wimmers) 2. linie er der en afskalning. Sikkert er **u**, derefter måske snarest **a** (muligvis **h** eller **n**). Af de to følgende runer ses kun toppene af hovedstaven, og hvad der her er det vigtigste, ialfald den første af disse har intet spor af bistav (kan altså ikke være **t**, som Wimmer har). For resten af indskriften er Wimmers læsning sikker.

Stenen er, ligesom S. Kirkebystenen (se Moltke i Aarb. f. n. Oldk. 1934 s. 88 ff.), tilhugget som kvader, idet bl. a. hele foden er afhugget. For oven synes kun lidet af indskriften at være tabt, hvor meget der er hugget af siderne, kan ikke afgøres.

Liniernes rækkefølge hos Wimmer er næppe rigtig. At begynde med den vandrette linie for neden vilde være mærkeligt. Wimmer har ganske vist formodet en sådan ordning på Ålum-st. II (DRM II, 201, WJ. Håndudg. nr. 44), men som han selv siger, er det umuligt at slutte noget sikkert med hensyn til dette ubetydelige fragment. Og fraregnet denne sten har vi ikke nogen, hvor linieordningen helt ligner Hanningstenens. Ofte har vi en bue som 1. linie med en vandret som 2. linie (WJ. 26 Glenstrup, 161 Bjælke, 192 Hästveda, 249 Hobro), eller to vandrette som 2. og 3. linie (106 Skårby I), eller to buer og en vandret som 3. linie (118 Glemminge). I enkelte tilfælde er den vandrette en mellem-linie (112 Sjörup; St. Herrestad). Den vandrette linie er altså på disse stene aldrig 1. linie.

Hertil kommer, at Wimmers læsning **huati** ikke kan være rigtig. Efter sporene vilde en læsning **u(a)[hn]** ligge meget nær, og dette navn *Waghn* vilde danne en passende begyndelse på indskriften, som så vilde komme til at lyde: **u(ahn) : tofa : su[n :] || rsþi : sten : þene × || eftir : gyþu : mo[þu] || r : sina ×**.

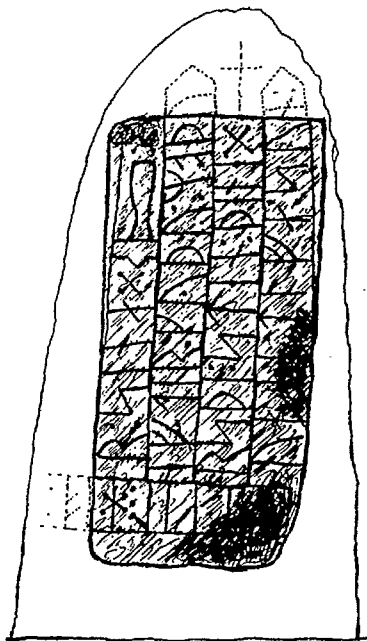
Tværlinien har altså sikkert . . **kil : h**. Der er ikke noget i vejen for, at linien kan have været længere. Hvor bred stenen var for neden, inden den blev hugget til kvader, ved vi ikke. Fortil er grænsen given ved rammestregen. Jeg formoder, at **h** er første rune i **hio** (med eller uden **runar** efter). Hvad navnet har været, kan ikke afgøres. Et **ikil** (*Egill*) vilde fylde for lidt og skulde vel næppe på denne sten skrives med **k**. Wimmers **[þor]kil** er til gengæld for langt; der er ikke plads til tre runer foran **k**, og den sidste rune foran **k** kan ikke være **r**. Det fra svenske runestene kendte *Wikell* (**uikil**,

Liljegr. 509, 1196) vilde omtrent passe til pladsen, men dog ikke forklare den store afstand mellem **k** og den foregående hovedstav. Bedre passer **otkil**, *Otkell* el. *Oddkell*, et navn, som vist ellers ikke

kendes fra dansk eller svensk, men findes i vestnordisk. Dersom **t** har haft bistav til bægge sider (som i **sten** l. 2), vil det passe godt til rummet, og stenen er ved hovedstavens top så forvitret, at man intet kan afgøre om, hvad der har været.

Jeg formoder da, at Hanningstenens indskrift skal læses: *Vagn Tovesön rejste denne sten efter Gyda sin moder. Otkel (?) huggede.*

Man kan måske antage, at toppen har haft et lignende udseende som WJ. 49 V. Tørslev. Efter denne formodning er omridset udfyldt på hosstående forslag til rekonstruktion, men det er naturligvis ren og skær gisning.

III

De på runestenene forekommende personnavne er i reglen til at genkende, men en række af dem må stadig siges at volde tvivl. Her skal fremsættes forslag — mere kan det ikke blive — til en tolkning af nogle af de navne, som frembyder vanskeligheder.

1. **fulukui** på Hyby-stenen (WJ. nr. 136) er af Wimmer og endnu af Lis Jacobsen (Aarb.-f. nord. Oldk. 1935, 314) tydet som kvindenavnet *Folkvi*, som forekommer på en enkelt upplandsk runesten (Lilj. 95). Der er dog vist et andet svensk runenavn, som ligger fuldt så nær, nemlig *Full(h)ughi*. Navnet findes, noget forskelligt stavet (**fuluki**, **fulugi**, **fuluhi**) på en halv snes runestene, især i Uppland, ofte som rimnavn til *Ill(h)ughi*, og kendes også fra et enkelt dokument (Uppld.). Det bliver vist lettere at forklare skrivemåden med *u* efter *k* som en kæberunding overført på gutturalen fra det foregående *u*, end at forklare indskuddet af *u* i et *Folkwi*, selv om også dette kunde forklares. Når der rent lydligt

snarest er rimelighed — selv om forskellen er ringe — for et mere kendt navn end for et overmåde sjældent, og for et mandsnavn end for et kvindenavn, synes det mere almindelige mandsnavn at burde foretrækkes for det sjældnere kvindenavn. Dertil kommer så, at der er større rimelighed for, at en mand er ejer af en by end en kvinde, selv om det her heller ikke er sikkert.

Den runding af gutturalen, som her er forudsat, viser sin virkning i det ældste danske skriftsprog, hvor *gh* efter *u* allerede er blevet *w*, og den svarer til den palatalisering af guttural efter *i*, som giver sig udtryk i uetymologisk *i* efter *k* i norr. *ríkium* o. lign. Hertil vil det tredje *u* i **fulukui** danne et fuldstændigt sidestykke.

2. **tuguta** på Ravnkilde-st. II (WJ. nr. 61) har Wimmer med tvivl opfattet som et *Tungu-Odda*, som naturligvis er en tænkelig form — vi har jo et ganske tilsvarende navn på Island —, men vist er endnu mere betænkelig. At den mellemste vokalrune skal betegne to lyd, er vel ikke umuligt, skönt jeg ikke ved noget sikkert eksempel på noget sådant; og endnu mere betænkeligt bliver det, da runen ikke betegner samme lyd sidst i første og først i sidste sammensætningsled.

Brate (Månadsbl. 1901) har foreslået at opfatte **tuguta** som *Þorgöta*, men også denne opfattelse kan vanskeligt være mulig. Udeldelsen af *r* er helt uforståelig, og *t* for *þ* er næppe heller muligt på en runesten af denne type, selv om den ikke hører til de ældste.

Jeg kunde tænke mig et navn som *Dughundi*, jfr. et vestnord. navn som *Stígandi*. Hvorledes *u* i næstsidste stavelse skal forstås, er så et andet spørgsmål. Man antager jo almindelig, at *bondi* udgår fra en form **bōundi*, og at der har været participiums-dannelser på *-und*. Jeg har selv antaget et sådant *-und*-participium som ophavet til ordet *ond* (Folkemål og sproghist. s. 107), og det vilde egentlig være ganske rart at få et eksempel mere. Men det er næppe nødvendigt for at forklare et **Dughundi* på Ravnkilde-st. II. Afstanden i tid fra denne til de ældste eksempler på *-ughu-* af samme oprindelse som det sidste *u* i **fulukui** er ikke så farlig stor, vi finder jo allerede i det stockholmske Harpestræng-hdskr. *dughur* for *dughir* (Folkemål og sproghist. s. 170 f.). Hvorledes man nu vil forklare *u*, forekommer formen mig mulig, og den har den store fordel, at den ikke forudsætter nogen fejlristning. *Dughundi* må da vel ligesom *Stígandi* og *Fullughi* og mange andre være et tilnavn, der er gået over til at bruges som egennavn.

3. Det er en stor vanskelighed ved tydningen af runeindskrifternes personnavne, dels at der ikke skelnes mellem lang og kort vokal, dels at sonantisk og konsonantisk *u* og *i* skrives ens. Det er ganske umuligt at afgøre, om **uraka** på Jordbärga (Källstorp)-st. (WJ. nr. 135) skal udlæses *Wragha* eller *Ūragha*. Det kan være identisk med det isl. *Ragi*, hvis dette har tabt *v*, hvad vi ikke ved; men det kan også være et navn med nægtende *u*-. Af den slags har vi haft *Ūpwaghinn* på en dansk runesten, Gudum-st. (Monum. Dan. s. 316), og navnet, oversat på latin til *Illotus*, findes også i Lunds Liber Daticus, som også har et *Ublith*. Vi har videre **ufah** på Suldrup-st. I (WJ. nr. 25), som Wimmer sikkert med rette sammenstiller med vestnord. *Ófeigr*, **umun** på Nöbbelöv-st., Torna h. (WJ. nr. 121) og **uruku** (sål. E. Moltke, Wimmer: **uruiu**) på S. Vinge-st. (WJ. 50) er sikkert med Brate at læse *Ūrökiu*. Fra svenske runestene kan hentes endnu nogle herhenhørende navne som *Ūsnikinn*, *Ūspakr*, *Ūtryggr* foruden nogle mindre sikre. Atter her har vi tilnavne, som er bleven egentlige navne, og betydningen er snart rosende (*Ūsnikinn*, *Ūfeghr*) snart dadlende (*Ūrökia*, *Ūtryggr*). Et *Ūraghi* måtte vel være rosende, da *ragr* var en ond egenskab.

I middelalderen finder vi en enkelt gang både *Raghi* og *Wraghi*, og her er der afgjort størst sandsynlighed for, at *W* er konsonant. Denne opfattelse styrkes ved det skånske stednavn *Vragerup* (Bara h.), som kendes i tilsvarende form fra o. 1300. Altså er læsningen *Wraghi*, som Wimmer har, her rimeligst.

Men i et andet runenavn vilde jeg foretrække *ū*-, nemlig i **ufla** på Handest-st. (Glenstrup-st. II, WJ. nr. 53). Wimmer ser heri akk. af et *Ÿfli*, diminutiv til *ūfr* 'ugle', og måske udgangsformen for nynjysk *Øvli*. Dette sidste er af lydlige grunde næppe muligt — *y*-lyden måtte vist være bevaret —; at ordet *ūfr* ikke kendes i dansk, betyder mindre, da det vist må have været fælles nordisk engang.

Men **ufla** kan også læses *Ūflā*, akk. af *Ūflār*, og hvad enten man tager *flār* i den fra Hávamál kendte betydning „falsk, svigefuld“ eller i den nynorske „åbenmundet, flov“, vil et *ūflār* være et rosende navn, som særdeles vel kan have været i brug (**umun** er jo også enestående, men må dog regnes for sikkert). Det lyder næppe så herulisk som *Ÿfli*, men til gengæld stemmer det nok så godt med det 11. århundredes navneskik.

FRA SPROG OG LITTERATUR

TIL „DER VAR ENGANG —“

Sit største Sceneheld fik Holger Drachmann som bekendt med sin Eventyrkomedie „Der var engang —“ (1885), hvor han har sammen-smeltet Eventyr og Folkesagn med Hymner til den danske Natur ved Midsommertide. Det prægtige Skuespil har han fået Idé og Stof til ved bl. a. at erholde forskellige Oplysninger fra Evald Tang Kristensen. Drachmann stod jævnlig i Forbindelse med Tang Kristensen, medens denne boede ved Hadsten Station. Når E. T. Kr. var i København, besøgte han Digteren i hans Hjem, ligesom Drachmann også har været Gæst i Folkemindesamlerens Hjem.¹ Da Dr. engang var kommen på den Tanke, at han vilde prøve på at skrive nogle Eventyrkomedier², som han nok troede skulde gøre Lykke, henvendte han sig til E. T. Kr., om han kunde give ham Anvisning på nogle Eventyropskrifter, som egnede sig til Formålet, hvad Tang Kristensen da også gjorde. En halv Snes Eventyr blev sendt Drachmann til Låns³, og det ene af dem, „Per Rødhæt“, lagdes til Grund for „Der var engang —“. Eventyret „Per Rødhæt“ findes trykt i E. Tang Kristensens Bog: „Jyske Folkeminder“ (Eventyr fra Jylland) V (1881), Nr. 13, S. 96—104. Ikke alene viser selve Eventyret, at det har været til Nytte for Digteren, da han skrev „Der var engang —“, også Personnavnet Kasper Røghæt viser tydeligt tilbage til E. T. Kr.'s Titel. Navnet Kasper syntes Dr. særlig godt om⁴, det ligner jo meget det almindelige Eventyrnavn Jesper. Navnet Røghæt peger altså hen til Tang Kristensens Optegnelse og ikke til Eventyret Gråben i Svend Grundtvigs Danske Folkeeventyr III (1883), 58, som af H. Ellekilde⁵ i Svend Grundtvigs „Udvalgte Folkeeventyr“ (1924), 125 angives som Kilde til „Der var engang —“. Tang Kristensen har i en Anmeldelse i Jyllands-

¹ Se E. Tang Kristensen: Minder og Oplevelser III (1925), 110, 128, 129, 131, 262. IV (1928), 150. ² Den ydre Anledning hertil var vist, at Dr. 1884 var blevet Medlem af det nystiftede Folkemindesamfund, der udsendte Tidsskriftet Skattegraveren.

³ I Brev af 9/6 1924 til mig meddeler E. T. Kr., hvad måske bør nævnes i denne Forbindelse: „De andre Eventyrkomedier, Dr. skrev, tog han også Emnerne til af de Eventyr, jeg lånte ham. Mine Opskrifter fik jeg rigtig nok aldrig tilbage, men noget uordentlig var jo Dr. med sligt“.

⁴ I „Prinsessen og det halve Kongerige“ hedder en ung Student Caspar. ⁵ Der velvilligst har meddelt mig flere Henvisninger til Eventyroptegnelser.

posten ²/₁₀ 1924 af Ellekildes ovennævnte Udgave af Grundtvigs Eventyr udførligt gjort opmærksom på, at det er hans Optegnelse „Per Rødhad“, Drachmann har benyttet som Udgangspunkt for sit Skuespil, ligesom han i et Brev af ⁹/₉ 1924 til undertegnede har fremsat lignende Oplysninger om Sagen. Den gamle i Vejle siger endog i sin Artikel, at han i det hele taget ikke tror, at Drachmann har læst „Gamle danske Minder“ eller har kendt noget til Sv. Grundtvigs Eventyr, „det talte han i det mindste ikke om“. Tang Kristensen følger til:¹ „Kort efter at han havde skrevet „Der var engang —“, meddelte han mig dette, og da jeg saa kom en Tur til København, og jeg besøgte ham, sagde han: „Nu skal min Komædie en af de første Aftener spilles paa det kgl. Theater, og saa skal De hen og se den og saa sige mig, hvad De synes derom.“ Han sendte mig saa en gratis Billet til en første Plads, og jeg var helt vel tilfreds med at se Stykket og roste ham derfor. Bogen sendte han mig saa med „Hengivenhed og Tak“.“

Drachmann udnyttede i „Der var engang —“ et Eventyr — „Kong Drosselskæg“ —, der er kendt trindt om fra Europa (H. C. Andersen har ogsaa haft Brug for det i „Svinedrenge“), men da der er den bedste Tradition, de talrigste Optegnelser, af det fra Tyskland og Danmark, er der Grund til at tro, at dets Oprindelse er at søge indenfor den germanske Kulturkreds' midterste Lande, hvor det antageligt hidrører fra middelalderlige Spillemandskredse. Den tyske Forsker Ernst Philippson har i sit Arbejde: „König Drosselbart“² undersøgt Eventyret i alle dets Enkeltheder udfra Kendskab til Materiale fra mange europæiske Lande.³ Her får man alle ønskelige Oplysninger om det Stykke internationale Folkedigtning, som i dansk Skønlitteratur har fået så storartet en Anvendelse både hos den store Eventyrdigter og hos den Digter, der efter Andersens Tid har haft mest Gavn af Folkeeventyr i dramatisk Øjemed.

Også på anden Vis har „Der var engang —“ haft Nytte af Drachmanns Medlemsskab af Folkemindesamfundet. Kasper Røghats Vise: „Den første Gang da jeg stod Brud — Fedlen ud“ o. s. v. har Digteren nemlig fået Impulser til ved at læse Visen: „Den første Gang da jeg stod Brud“ i Skattegraveren I (1884), St. 442.⁴ Drachmann har selv digtet videre på den folkelige Vise og gjort den mere livlig og indholdsrig ved at lade Bruden skildre sine forskellige Brudgommes Karakter.

I det ovenstående er givet en lille Prøve på, hvorledes man kan give Oplysninger til Drachmanns Digtning ved at undersøge hans Udnyttelse af folkelige Overlevering. På samme Vis kan man ogsaa freinkomme med læse-

¹ Jyllandsposten ²/₁₀ 1924, og Brev af ⁹/₉ 1924 (hvor der står, at Dr. „kendte aldeles ikke Svend Grundtvigs Opskrifter og havde ikke læst Gamle danske Minder“). ² FF Communications Nr. 50 (Helsinki 1923). ³ Henvísninger til danske Optegnelser findes hos Philippson, S. 6. Se endvidere Sv. Grundtvigs Eventyr I Nr. 16. — I Edda 1924, 264—69, har Sara Helene Weedon givet en kritisk Karakteristik af Drachmanns Udnyttelse af et „uegte eventyr“ i „Der var engang —“, hvis Tankegang er i Overensstemmelse med sin Tids Ándsrétninger, men ikke med Eventyrenes, der passer for alle Tider. ⁴ Om Visen se DgF. Nr. 514 („Brudens Gaver“).

værdige Ting om „Trolldøj“ (hvortil E. T. Kr. gav Dr. Oversigt over Stofets Behandling), „Østen for Sol og Vesten for Maane“, „Prinsessen og det halve Kongerige“, „Vandenes Datter“ m. v. Det vilde være en smuk Opgave for en Forsker at give en udtømmende Behandling af hele Spørgsmaalet: Drachmann og Folkedigtningen. Hertil vil Korrespondencen mellem E. Tang Kristensen og Digteren kunne yde vigtige Oplysninger.

August F. Schmidt.

EN INGEMANN'SK RECENSION

I min Faders, Overlærer Axel Sørensens efterladte Bogsamling fandtes et Særtryk af et af Det skandinaviske Litteratur-Selskabs Skrifter: Chr. Molbech: Bemærkninger over vore danske Folkeviser fra Middelalderen. Kbh. 1823. Paa Bindets Indside har Ingemann skrevet sit Indtryk af Bogen, udateret, i følgende Ord:

Uagtet denne Forfatter ofte dømmer eensidigt og skjævt om Konsten og Poesien i dens nyere Former, mens han af Forkjærlighed for et vilkaarligt æsthetisk System og en eller anden Skoles Fordomme tror at kunne forkaste Alt, hvad der ikke passer til hint System, men med fri Selvstændighed overskrider de æsthetiske Skoleformer — har han dog i denne Afhandling om Naturpoesien, der staar udenfor den hele systematiske Lærebygning — med sundt og aabent Øie for Naturen og Sandheden i denne fri National-Digtning — givet en sand og tro Skildring af dette vigtige Phænomen i den danske National-Litteraturs Historie, og saa lidet jeg iøvrigt kan være enig med ham som Konstdommer, deler jeg dog aldeles hans Synsmaade i de fleste Bemærkninger, han i dette lille Skrift har meddelt os over de danske Folkeviser fra Middelalderen.

Ingemann.

Exemplaret er livligt indstregt.

A. Wahl.

UPERSONLIG OG PERSONLIG KONSTRUKTION

I indledningen til ordbog til „Danske Viser“ (Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade. Udg. af H. Grüner Nielsen. VII) har jeg s. 42 flg. givet en række eksempler fra reformationsårhundredet på en overgang fra upersonlig til personlig konstruktion af sådanne verber som *angre*, *drømme*, *undre*, *hænde*.

Ved gennemlæsning af Mariager-legendariet (udg. af Gunnar Knudsen 1917—30), som stammer fra 1488, har jeg fundet et par middelalderlige eksempler, som synes sikre, skønt de begge er rettet af udgiveren.

S. 382¹⁸: Oc the forthrøth diæffwelen, Oc* indskøth i hennes

fadhers, modhers oc brødhers huff at the skulle giffwe henne een man till egtugh.

S. 416²⁰: Thette forthrødh diæffwelen oc* laffide all syn windh ther paa, at han kunne forhindhre thenne kærlighet . . .

Udgiveren har her tilføjet *han* på de steder, hvor jeg har sat *, men *diæffwelen* er sikkert følt som subjekt ligesom i følgende eksempler af „Danske Viser“, og tilføjelsen er unødvendig.

DV. nr. 140: the mone thett saarre fortryde (1497).

nr. 15,21: At de maa glædis vdi mange Aar,
at de haffue tient i Kongens Gaard,
oc aldrig det fortryde (1559).

nr. 18,2: saa saare the thet fortryde (1559).

nr. 94,18: Naar wi vor Synd fortryder (o. 1587).

nr. 105,14: om de det icke fortryde.

nr. 112,8: Hun siger hannem iaa i samme stund,
fortryder det sidenn saa mangelund.

nr. 126,3: det maa ieg sa hart fortride.

nr. 228,3: Then klaiffer hand monne thett saare fortrude.

nr. 235,25: de min lycke saare fortryde.

nr. 267,4: om ieg thet nu fortryder,
saa vil ieg thett bere hoess mig.

At der også i DV. findes mange eksempler på den upersonlige konstruktion „det fortryder mig“ (nr. 62,13; 88,15; 104,11; 195,8; 235,15; 236,10; 245,1; 261,2), er kun, hvad man kan vente. Men eksemplerne på personlig brug er altså talrige.

Omvendt er sikkert den upersonlige konstruktion bevaret i Mariager-leg. s. 449²⁰: Ther falketh thette saw oc hørðhe, tha vndrethe* them her paa storlighe, — hvor Udg. har indskudt et *thē* ved *. Jævnfør

DV. nr. 61,14: mig vnderer at i saadan begier.

nr. 186,2: migh vnner thy well thett giøre.

nr. 195,8. mig wnderer huad spill de driffuer.

Men naturligvis finder vi også personlig konstruktion, som nr. 1,36: mand vndritt att hand saa torde; eller nr. 253,2: Jeg vnner ther paa thett blomster saa bold.

Marius Kristensen.

EFTERSLÆT AF KONTAMINASJONER

(se 1935 S. 65—75).

I, 1: Billedunder(skrift + Billed)tekst g, Kende(ord + Ende)lse [„den danske K. er føjet til (et Fremmedord)*] nh, Sweat(er + Pull)over g, Gyro(plan + Heli)kopt (for -pter) s, Kon(fektrosiner + Des)[sert >] certrosiner ng.

III, 1: øresønder(*rivende* + *øre*)*døvende* b (jfr. sønderdøvende under III, uregelmæssig), på(krævet + magtpå)liggende g. 3: u(nævnt, -omtalt) + glemt [„lad det i denne Forbindelse ikke være uglemt, at ...“] b.

IV, 3: kunstigt (Hjerte) + Gummihjerte (hvor *kunstig* næppe står i den forældede Bet. kunstfærdig) b, kvindelig (Massør) + Massøse b, kvindelig (Vild-, Voldsmand) + Furie b.

VI, 1: bibe(holde + be)vare g, vække (op + kalde, mane) frem b, holde sig (for Øje + gøre sig) klart [at —] b, veje (tungere + stå, rangere) højere s, vende (det lādne ud + rejse, vise) Børster s, gi (Møde + ta) Opstilling s, stille (Krav + nære) Ønsker b, ikke betyde (noget + ikke spille) nogen Rolle h, vise tydelige (Spor + bære tydeligt) Præg [af Sorg] s, lade (Vandet + besørge) et lille Ærinde g, ta (25 for 2 + sælge) 2 for 25 [„vi tar 2 for 25“ — måske er 2. Komponent: De får 2 for 25] h, sætte sig (Spor + sætte sit) Præg b, ikke vide Spor (om + ikke kende Spor) til h, ikke huske noget (om + ikke kende noget) til [„det h. jeg ikke ngt til“] h, sætte sig ind (i ens Situation + sætte sig) i ens Sted s, ikke la (en noget høre + ikke gi) en meget efter b, veksle (med + følge) efter [„det ene Nummer veksler efter det andet“] s, hindre (i [Udtørring] + beskytte, værne) mod b, yde [et Beløb] (til + anvende, ofre) på b, korrespondere (med + svare) til b, knytte sig (til + være) [visse Vanskeligheder] ved s. 2: undlade + (af)lade, ophøre med [„blev overbevist om det urigtige hæri og undlod dermed“] b, skille + (danne Skel) mellem [„en Ø, der skiller mellem Østersø og Nordsø“] b, pålægge + (anmode) om s, *slukke* + (*lukke*) af [for Elektricitet, Gas] s, skildre + (forestille) sig [„ingen kan skildre sig hans Lidelser“] b, lamenter + (beklage) sig s, kende + (være) klar over s. 4: er(nær) sig [som, ved] + (ha sit Er)hvert s, blive (sin Mangel på Selvtilid) kvit + (få) sin svigtende S. (afstivet el. lign.) s, ta så og så længe for [at nå]: Sole, hvis Lys (bruger) Århundredtusinder for at nå Jorden + (S., hvis L. det) tar (Å at nå J.) b (jfr. S. 68, Lin. 8 f. n.), intet (mærke) til at + (ikke) bemærke (at) (bemærke til d indvende imod) b.

VII, 1: på (tysk Maner, Måde + efter) t. Skik b, på (den Tid [af Året] + i) den Del s, Arvtager (efter + Efterfølger) til [Berømt]heder] s, Trang (til + Brug) for b, Mulighed (for + Lejlighed) til s, underbygget (med + understøttet) af b (jfr. underbygge på S. 70), betænkelig (ved + bange, ængstelig) for s, hurtigere (til + mindre) om [„et Telegram ... er 13 Min. h. om at nå frem“, *hurtig til* usædvanligt om Ting] s, godt (det samme + guskelov) for det s, Uvidenhed om hvad et Luftangreb vil sige (råder hos Angrebets Ofre + hvad et L. vil sige) står ikke klart for A.s O. b, Skylden for disse (er Sørejsens + disse) skyldes S. s, Årsagen til Resultatet (er + R.) har sin Forklaring i s, 10.000 Meters (Dybde + en D. af 10.000) Favne s, jeg vil gerne spørge Dem om, (hvad en Vandrenyre er + jeg vil g. sp. Dem:) hvad er en V. s, man har ladet mig (vide + jeg har ladet mig) fortælle (ladet mig fortælle d påstået at jeg fortalte) b, det er Krig eller Fred, (det gælder + det er Freden,) der står på Spil b, en af Årsagerne til at han afla Besøg (var den, at han agtede at opfylde Dronningens Ønske el. var hans Hensigt at opf. D.s Ø. + Hensigten

med hans B.) var den at opf. D.s Ø. s (2), Vågekone, en Stilling, der vel nu vil (benævnes Oversygeplejerske + en St., der vel dengang kunde) svare til O. b. 2: 3 Måneders [Foster] + (3 Mdr.) gammelt sb, således også: 6 Ugers lang Rejse sb, 5 Etagers høj Ejendom sb, 8—10 Punds store Gedder b, 10 Tommers dyb Sne b, 2 Stens tyk Mur b, [Bebyggelse] hvis Alder er 3500 År + (som er 3500 År) gammel b. 3: ca. (6¹/₂ Mill.) + 6 à 7 Mill. pb. 4: man nærer (Forhåbninger) til den + (den åbner) Udsigter (for en) r, der er (overgået) Boligen uhyre Forandring + (B. er) undergået (u. F.) [„hvor uhyre F. er der ikke undergået B. siden“] s.

Tilføjelser og Rettelser.

S. 63 læses i Lin. 1: opståede.

S. 65 læses i Lin. 6 f. n.: (Ar) og tilføjes foran sf: t.

S. 66 tilføjes under III, Lin. 5 mellem) og b: n med kort Støvknap (botanisk Udtryk).

S. 70 flyttes krese sig om fra Lin. 17 ned under 2 efter andrage sig til.

S. 73 læses i Lin. 5: (som . . .) samt.

S. 73 læses i Lin. 8 f. n.: (vil blive + O. o. l.).

KULTUR OG FOLKEMINDER

EN ANEKDOTE HOS BLICHER

Dr. phil. Emil Gigas har i Litteratur og Historie II (1899) 165—66 i afhandlingen „Nordiske Anekdoter“ sammenstillet et stykke af andet kapitel „Klapjagt“ af Steen Steensen Blichers „Juleferierne“ med en anekdote i Pitaval, Bibliothèque de Cour, de Ville etc. II (2. udg. 1746) 147 for at vise, hvor Blicher har hentet motivet til et kendt optrin i novellen.

Den gamle konrektor er fulgt med rektoren på klapjagt for — som han selv siger — at se hans underlige gerninger og opflamme ham med sin tale. Han bliver gentagne gange formanet til tavshed for ikke at skræmme vildtet, men ved synet af en ræv, som rektorens to nærmeste sidemænd til højre skyder forbi til, løber iveren af med den med jagten ukyndige konrektor, og han udbryder ubetænksomt: „Jam ad triarios venit res“. Mikkell bliver opmærksom på faren og redder sig. Rektoren, der således ikke får skud til ræven, kan ikke tilbageholde et harmfuldt udbrud, men må le ved sin kollegas undskyldning: „Jeg troede profecto ikke, at han forstod latin“.

Hos Pitaval fortælles der om en for sin enfoldighed kendt baron, der som deltager i en kaninjagt har fået pålæg om at være tavs, men ved synet af dyrene udbryder han: „Ecce cuniculi“, hvorpå kaninerne forsvinder. Da man bebrejder ham hans utidige tale, forsvarer han sig med, at han talte latin, han troede ikke, kaninerne forstod det.

Historien er den samme, selv om det ikke er sikkert, at Blicher har hentet den hos Pitaval. Kristoffer Nyrop har i Dania VIII (1901) 221—22 gjort opmærksom på, at anekdoten kendtes i Frankrig i renæssancetiden, og refererer en version om en student, der kommer på harejagt i sin fødeegn i Bretagne, og som mener, det kun er i Paris, at harerne er lærde nok til at forstå latin¹. I en note omtaler Gigas også, at historien findes i Tales and quick answers (London 1567): Om doktoren, der gik ud med fuglefængerer at fange fugle.

Men anekdoten kendes tidligere. Den findes allerede i de af Poggio Bracciolini (1380—1459) samlede facetier: Om en dum doktor, der talte latin på fuglefangsten. Indholdet er følgende: En temmelig uvidende og enfoldig doktor fra Milano beder en mand, der går på fuglefangst med

¹ Oeuvres facétieuses de Noël du Fail, p. p. Assézat, II 39 ff.

en ugle om at tage ham med, da han gerne vil se, hvordan det går for sig. Fuglefængereren samtykker og giver ham skjult plads ved siden af uglen med pålæg om at tie. Men da der har samlet sig en mængde små fugle, råber doktoren, at der er mange, jægeren kan godt trække nettet sammen. Fuglene flyver bort; han får en overhaling af fuglefængereren og lover at være rolig. Men da fuglene igen har samlet sig, siger han: „Aves permultæ sunt!“ Påny flyver fuglene bort, og da fuglefængereren behrejder doktoren, at han igen har talt, svarer han: „Ja men, forstår fuglene da latin?“¹

Efter først at være blevet mangfoldiggjort i håndskrifter blev Poggios facetier 1469 trykt i Rom og siden i adskillige udgaver rundt omkring, men allerede i Poggios levetid var de efter hans eget udsagn udbredt i hele Vesteuropa. Det er derfor ikke så mærkeligt at genfinde anekdoten i de nævnte samlinger. Også i Tyskland kendes den fra det 17. århundredes „Schwankbücher“². Den er som mangfoldige andre skæmtehistorier vandret viden om.

Hvor Blicher har mødt den, kan vel næppe afgøres; mulig har han ikke læst, men hørt den. Men det er værd at lægge mærke til, hvorledes han giver denne hidtil tørt fortalte og ikke videre morsomme historie liv, og at se, med hvilken kunst han forbereder den, så den med karakter af det oplevede fejler sig naturligt ind i novellen.

Ved opbruddet til jagten, da konrektoren har erklæret at ville opflamme rektoren med sin tale, formaner kammerråden ham: „Tal kun ikke så højt, at fjenden hører det!“ Og mens jagten står på, må rektoren gentagne gange tyse på ham, først da han giver sin glæde over den skudte kronhjort luft, senere når han med et „ecce, ecce“ er ved at skræmme vildtet, indtil den fatale historie afrunder skildringen af konrektorens deltagelse i jagten. Naturligvis lader Blicher den gamle skolemand citere en af sine kære klassikere (Livius), og virkningsfuldt bruger han således konrektorens udbrud til at gøre den elskelige gamle mands skikkelse levende for læseren.

Poul Skadhauge.

ET BORNHOLMSK VANDRESAGN

En ung Mand lagde sig engang til at sove ved Rømersdal i Almindingen. Ud paa Natten vaagnede han ved, at en Trup Underjordsfolk dansede rundt i Engen med hinanden i Hænderne, alt mens de i ett væk sang:

Mandag, Tirsdag, Onsdag, Torsdag.

Da Manden havde set paa det en Stund, traadte han frem og spurgte, hvorfor de ikke tog Fredag og Lørdag med. Ja, de kunde ikke mere,

¹ Her kort efter Die Facezien des Poggio Fiorentino übers. v. Hanns Floerke (München 1906) 184—85 (fac. 179), hvor en note gør opmærksom på, at anekdoten genfindes i Domenichi, Facetie, motti et burle (Venetia 1581) 101.

² Ifølge meddelelse fra professor Johannes Bolte, Berlin. Se således Johann Peter de Memel, Lustige Gesellschaft (udgaven 1659) 50.72.

men maaske han kunde lære dem det, og saa dansede og sang de sammen:

Mandag, Tirsdag, Onsdag, Torsdag, Fredag, Lørdag.

Med ett raabte Manden: „Vi tar Søndag med!“ „Ja“, raabte de, „vi tar Søndag med“, og dermed kom der først rigtig Gang i Dansen, for nu sang de:

Mandag, Tirsdag, Onsdag, Torsdag, Fredag, Lørdag, Søndag!

Denne „Sannsåga“, fortalt Aar tilbage af en gammel Skovløber, falder tydeligt uden for de gængse Typer paa bornholmske Fortællinger om de Underjordske. Derimod er dens Forbindelse med et yndet Folkesagn fra Bretagne umiskendelig nok, jfr. E. Souvestres Folkesagn fra Bretagne 1885: Dværgene fra Egesletten — eller endnu bedre: P. L. Møllers Franske Folkesagn, efter hans Død udgivne af V. Møller 1871, efter hvilken Udgave vi her skal bringe et kortfattet Referat af Sagnet:

Benead Guileher, en pukkelrygget Daglejer, skød en Aften for Hjem-gaaende Genvej over Motenn-Darven (Egelandet), hvor Korilerne, Hedens Dværge, hver Nat dansede til Hanegal om de gamle druidiske Stensætninger. Snart omringedes han til sin Skræk af Puslingerne, der vilde trække ham med ind i den dødbringende Dans. Til hans Held opdagede de, at han havde sin Plovgaffel i Haanden, hvorefter de lod ham slippe, idet de syngende erklærede intet at kunne gøre ham, naar han var i Besiddelse af denne. Siden færdedes han og hans Landsbyfæller — værnnet af Metallet — uanstastet over Heden, selv om Natten. Da han senere en Aften overskred Hedelandet, flokkedes Dværgene atter om ham og opfordrede ham til at danse med; de skulde nok holde op, saa snart han sagde til. De begyndte nu paa deres vanlige Sang:

Mandag, Tirsdag, Onsdag.

Mere kendte de ikke, hvorpaa B. G. tilbød at lægge en Linje til og sang:

Mandag, Tirsdag, Onsdag,

Torsdag, Fredag og — Løverdag.

Henrykte opfordrede de ham til atter og atter at gentage Linjen og tilbød ham, hvad Belønning han maatte ønske sig, for Ulejligheden. Han bad dem da skille ham af med Pukkelen, og efter at have spillet Bold med ham Raden rundt lod de ham atter havne paa Jorden, rank og skøn til Ukendelighed.

Truet af sin onde Skyldner, den gerrige Skrædder Pierre, der i Kraft af sine pengegridske Ønsker var sluppet lige saa ilde fra sit Møde med Dværgene, som B. G. havde været heldig, tyer han en Aften ved Maanens Opgang paa ny ud til sine smaa Venner, der danser rundt om ham, syngende:

Mandag, Tirsdag, Onsdag,
Torsdag, Fredag og — Løverdag
og Søndag gælder for trende —

hvilken sidste Linje den uheldige Pierre havde lært dem. „Jer Vise halter paa tre Ben som Slagterens Hund“, erklærede B. G. „Rigtigt“, raabte de, „en Slutning, en Slutning!“ Efter lidt Betænkning tilføjede han da:

hermed har Ugen Ende!

Straks istemmedes de 4 Linjer af tusind Struber, og nu strømmede under Bravoraab Skarer af alskens Dværge til fra de utroligste Smuthuller, dansende i største Fryd og kaldende ham deres Frelser. Gud havde dømt dem til at leve blandt Menneskene og danse paa Heden, til en Kristen havde lært dem Slutningen paa deres Vise. Nu var deres Prøvetid omme, og de kunde igen vende tilbage til deres Rige under Jorden. Forinden tilkastede de B. G., der havde anraabt dem om Hjælp, deres smaa, røde Lærredsposer, som han samlede op og glad løb hjem til sin Kone med. Ganske vist viste det sig ved Tømningen, at Poserne til deres store Skuffelse kun indeholdt Sand og vissent Løv. Men heldigvis var der levnet nogle Draaber af Vievandet i Fadet, og bestænket hermed forvandlede det værdiløse Indhold til Guld og Diamanter. Paa denne Maade lagdes en solid Grundvold for B. G.'s og hans Slægts lykkelige Fremtid.

Hvor mager end den bornholmske „Variant“ tager sig ud ved Siden af den fantasifulde keltiske Udsmykning af Emnet, peger dog Dansen og Smaafolkets Tilegnelse af Ugedagenes Navne mod et fælles Udspring, hvis da ikke, som rimeligt kan være, Bretagne-Sagnet er umiddelbart Ophav til den bornholmske *sannsåga*.

Men hvordan har i saa Fald Daglejerens eventyrlige Hændelser i „Egelandet“ (Motenn-Darven) kunnet overføres paa den bornholmske Ungersvends muntre Oplevelse i Ekkodalen? Har Sagnet tilbagelagt Vejen fra Bretagne til Bornholm i et enkelt Stræk, eller er det møjsommeligt vandret hertil over Land og Sø, efterladende sig Aflæggere hist og her, hvoraf omsider en enkelt i stærkt beskaaret Tilstand har slaaet Rod i Ekkodals-engen? Selv kender jeg kun forannævnte, trykte Behandlinger af Sagnet; af disse angiver P. L. Møller som Kilde: Revue de Bretagne Marts 1834, som desværre har unddraget sig mine Efterstræbelser.

Til Grund for Sagnet ligger vel den Tanke, at de hedenske Dværges Forløsning er betinget af, at et kristent Menneske lærte dem at slutte Ugens Ring med den hellige Søndag. Dette modsiges ikke af Bornholmsagnet, understreges endda — om man vil — af Melodiens jublende Slutningstakt, mens paa den anden Side Bretagne-overleveringen, der vel konkluderer i Troldtøjets Frigørelse ved et kristent Menneskes Mellemkomst, dog ikke direkte lader denne Akt være en Følge af det hellige Navns Nævnelse. Hos Souvestre er endog — i alt Fald i den danske Oversættelse — Søndagen placeret som Ugens Førstedag, hvilket dog ogsaa

kunde skyldes fjærnere Indflydelse. — En fælles Hovedkilde er saaledes tænkelig.

Mon ikke en og anden af DSF's Læsere vil kunne give Fingerpeg til Gaadens Løsning, evt. oplyse noget om Sagnets Optræden anden Steds? Til mulig Støtte for Opklaringen hid sættes nedenfor den til Eventyret i Ekkodalen knyttede Melodi.

Mandag, Tirsdag, Onsdag, Torsdag, Fredag, Lørdag, Søndag.

A. Jensen.

SPØGELSEKARETEN

I „Historisk Aarvog for Skive og Omegn“, 1924, S. 11, har jeg meddelt en Fortælling om Spøgelsekørsel paa Eskjær. Cand. theol. Axel Rafael Hansen, som omkring 1880 var Huslærer hos os, hørte en Nat (i Drømme) Vognummel i Gaarden, Skænden og Jamren, hvorpaa Vognen igen rumlede ud af Gaarden. Næste Dag fortalte min Fader ham, at det svarede til Sagnet om en Herremand, som blev hentet hjem fra Selskab paa en Nabogaard, piskede en bagbunden Synder ihjel og derpaa kørte tilbage til Selskabet for at fortsætte det afbrudte Kortspil.

Ved at gennemgaa Varianterne hos Evald Tang Kristensen, „Danske Sagn“, IV og V, finder jeg ikke en eneste nøjagtig tilsvarende. Der er Sagn om, at Bondeplagere straffes med natlig Spøgelsekørsel. Der er ogsaa et Par Exempler paa, at den straffede Herremand har myrdet en Person. Men blandt c. 40 Varianter har jeg ikke truffet en eneste, hvor Mordet sker ved den Kørsel, der i Sagnet gentager sig som Spøgelsekørsel.

Hvis nogen skulde kende et saadant Sagn, vilde jeg være taknemmelig for at faa det meddelt.

Eskjær, Jebjerg.

Gudmund Schütte.

TYSKE FOLKEVISER

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Herausgegeben vom Deutschen Volksliedarchiv unter Leitung von John Meier. Bd. I. Balladen. Berlin 1935. Walter de Gruyter & Co.

Af det under anførte Titel paabegyndte Værk er udkommet det første Bind, som paa 321 + 44 Sider ialt behandler 31 Viser. I Forordet gør John Meier Rede for Arbejdets Plan, idet han som Forbillede henviser til *Danmarks gamle Folkeviser* og *Child's The English and Scottish popular Ballade* og lover os et Værk, som værdigt kan stilles ved Siden af disse. Forarbejderne har været store; til det i 1914 i Freiburg stiftede Deutsches Volksliedarchiv er efterhaanden indgaaet ca. 200,000 Viseopskrifter fra alle

Egne af Tyskland, men dette er jo kun den ene Gren af Materialindsamlingen; for at kunne paabegynde Udgivelsen har der maattet foretages meget omfattende Suppleringer efter trykte Kilder og efter Bibliotekernes Haandskriftsamlinger; betydelig Støtte hertil er ydet af Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft og af den tyske Stat, og i 1928 paabegyndtes Redaktionsarbejdet under Ledelse af John Meier, men under Medvirkning af en Række kyndige Medarbejdere.

Foreløbig er planlagt Udgivelse af 9 Bind (1.—2.: Balladen, 3.: Historische Lieder, 4.—5.: Liebes- und Abschiedslieder, 6.: Geselligkeits- und Gemeinschaftslieder, 7.: Ständelieder, 8.: Geistliche Lieder, og 9.: Bibliographie, Glossar, Register), hvortil kommer 2 Bind Børnesange.

Af hver enkelt Vise meddeles ligesom i DgF en eller flere Tekster og desuden et særdeles omfattende Variantapparat, men i Modsætning til DgF behandles Melodierne her sammen med Teksterne. Der gøres omhyggeligt Rede for Overleveringsforholdene for hver enkelt Vise, ikke alene dens Udbredelse paa tysk Grund, men hele Europa over, og det kunde se ud som en Opmærksomhed mod Danmark, at den danske Overlevering overalt figurerer øverst, naar man kommer udenfor Tyskland. I Indledningen nævnes Arkivar H. Grüner Nielsen med stor Taknemlighed, fordi han har gjort Udgifveren store Tjenester ved at give fyldige Henvisninger til skandinavisk Parallelstof; vi har ogsaa Grund til at takke ham herfor; ved den større Fuldstændighed bliver Udgaven dobbelt nyttig.

Værket har længe været savnet og vil blive stærkt benyttet af alle, der studerer Folkeviserne og deres Historie. Mange af vore Viser stammer jo sydfra, og nu aabnes der gennem den nye Udgave let Adgang til at følge dem tilbage til deres Udspring. Her i Danske Studier har DgF altid været en hyppigt anvendt fast Forkortelse; om ikke længe vil den sikkert i Folkevisesafhandlinger optræde afvekslende med DV (Deutsche Volkslieder).

Gunnar Knudsen.

DEN NEDSTEMTE TONE I OLDENGELSK OG JYSK

Det er velkendt, at Jysken ynder den indirekte Egenskabsmaling. Man siger ikke: „det er storartet“, men kun: „det er ikke saa helt ringe“, etc. Derimod er det mindre kendt, at der findes et nøjagtigt Forbillede i Oldengelsk.

I den almindelig kendte oldengelske episke Digtning er Tonen jo tværtimod højstemt. Beowulf kaldes *mægenes strengest*, 196, Halldan *gamol ond gúð-réow*, 57, Strandvagten *módgehygd*, 233. Ganske tilsvarende paa Oldsaxisk i „Heliand“: Kristus er *ther rikeo cuninga craf-tigost*, 2315, Maria *frio scōniosta*, 2017, Petrus *helid hardmōdig* 3136; der tales om *uuordspāhe ueros* 563, *gōdsprakea gumon* 567, etc. Af samme Art er olddanske episke Kongetilnavne som *Dan mykilláti*, *Fróði fríðgóði* etc.

Men af ganske modsat Art er et af de allerældste oldengelske Digte,

„Widsith“. Det er forresten oprindelig i sit Hovedgrundlag tysk, røber Forbindelse med det førkristelige tyske Kvad „Mannungstamtavlen“ og genspejles i det middelhøjtyske Turneringsdigt „Bitterolf“ samt i de paa tysk Kilde tilbagevisende danske Didrikviser, i Starkads „Braavallakvad“ og i utallige andre nordiske Remsekvad, saa det er overhovedet Gottjods aller ældste Standardkvad. Jfr. herom min Bog „Gotthiod und Utgard“, § 1 ff., § 153 ff., og mit Skrift „A Continuation of Widsith in German Romances and Danish Ballads“ (Aarhus 1936).

Denne vor episke Hof- og Statskalender opremsrer c. 70 Konger og menige Helte, hvortil kommer en eneste Dronning.

I de indflettede Stykker om Sangkunst, om Rejser etc. findes noget af den højstemte Tone, jeg ovenfor omtalte.

99. Lydt ved Harpen Lovkvad toned,
medens mange Mænd, af Mod saa gæve,
med Ord udsagde, de som alt vel kendte,
at de Sang end aldrig sødere hørte.

104. Jeg søgte de saligste Sinder altid.

136. den, der Lov virker,
haver under Himlen højfast Dom.

Til Karakteristik af de opremsede Personer omtales, til Dels i lyriske Udtryk, enkelte Tildragelser og Situationer: Offa værner Grænsen ved Fifeldor, Hrópwulf og Hródgar overvinder Ingeld, Gúðhere skænker Widsith et glimrende (*glædlic*) Smykke, Kejseren ejer Vælde, Vinborge og Rigdom, Eormanric skænker Widsith en Ring til 600 Pund rent Guld, Eadgils faar denne Ring og giver Widsith til Gengæld hans fædrene Odelsjord, Dronning Ealhild erstatter Ringen med en anden, Wulfhere og Wyrnhere kæmper mod Ætlas Folk, Wudga og Hama slynger det hvinende Spyd mod grumme Folkefærd.

Men højstemte, superlativiske Tillægsord knyttede til enkelte Personer forekommer næsten ikke.

Aller forrest, 1. 14—15, nævnes ganske vist en *Wala*, som var saligst (*selest*), og *Alexandreas* aller mægtigst; men det lærde Navn Alexandreas røber ved første Øjekast, at vi her staar overfor et lærd og sildigt Indskud, som maa stryges.

Løvrigt er det Widsiths hjemlige Dronning *Ealhild*, der er Favorit. Hun kaldes en „venlig Fredsvæverske“ (*fæle freopuwebbe*) 6, en „saligst guldprydet Dronning“, 101, og „hendes Lov løb over Lande mange“, 99. Hertil er at sige, at Ealhild, der staar ene mellem c. 70 Mænd, hører til Kvadets aller yngste Lag. Hovedmassen af dets Personer er døde før 520, men Ealhild og en 5—6 andre Personer hører til et senere Slægtled; hendes Fader Eadwine døde først c. 560. Hendes Figur er i Gottjods episke Digtning Banebryder for et nyt Element, Kvindemotivet, jfr. min Afh. „De episke Motiver: den handlende Kvinde og den ombejlede Kvinde“ („Studia Germanica tillägn. E. A. Kock“ 318), og som saadan genspejles

hun i Saxes *Alvida*, Skjolds Dronning, og i „Hervararsagas“ *Alfhildr*. Og Indledningsstykket med den „venlige Fredsvæverske“ er aabenbart sekundært tilflikket, da de tre Widsithdele sammenstøbtes; hun hører rettelig kun hjemme i Afdeling II.

Kvadets Mandspersoner maa, som vi nu skal se, næsten alle nøjes med mere afdæmpede Tillægsord eller slet ingen.

Ealhilds Husbond *Eadgils* kaldes af Widsith „min Lædrot“ (*hléo-dryhten*) 94 og „Sejrdrot“ (*sigidryhten*) 104, men faar intet Tillægsord.

Danekongen *Alewih* kaldes „modigst af alle Mænd“ 36; jfr. Ekkoet i „Angantyrkvadet“: *Alrekr enn frækni*. Han danner altsaa en fremtrædende Undtagelse fra Reglen, men det har den særegne Grund, at han skal tjene som virkningsfuld Baggrund for den Fyrste, der stilles op i Mandjævning overfor ham.

Om Anglerkongen *Offa* siges nemlig, 35 ff., at skønt *Alewih* var den modigste af alle Mænd, overgik han dog ikke *Offa* i Manddom. Altsaa *Offas* Storhed udtrykkes paa den fra Nutidsjysken velkendte Manér derved, at han *ikke* lod sig overfløje af den anerkendte Champion.

De følgende Danekonger *Hróþwulf* og *Hróðgar* 45 faar intet Tillægsord, men deres Helterang udtrykkes paa lignende Maade som *Offas* derved, at de overvandt en anden Fyrste, *Ingeld*, hvis Storhed forudsættes kendt. Iøvrigt karakteriseres de ved, at de „længst holdt Fred sammen“. Atter en ægte jysk Udtryksmaade, for det vil jo netop sige, at Freden omsider revnede med stort Brag og blodig Ættefejde.

Om den gavmilde Burgunderkonge *Gúðhere* siges i 87: „han var ingen slet Konge“. Igen den ægte jyske Udtryksmaade: „han var ét saa helt ring“.

Ved Langbarderkongen *Ælfwine*, dvs. Italiens Erobrer *Albuin*, stiger Tonen igen, 1 ff.: „han havde blandt Mandkøn den letteste Haand til at virke Lov, det ukarrigste Hjærte“. Altsaa her for en Gangs Skyld superlativisk Udtryksmaade; men atter den negative Type: *Ælfwine* kaldes ikke gavmild, men „ukarrig“.

Den store Goterkonge *Eormanric* faar i Hovedtexten 88 ff. intet Tillægsord; der siges blot, at han „duede mig godt“ (*me góde dohte*). Derimod i Indledningsstykket 9 kaldes han en „vred Troskabsbryder“; men dette Stykke er jo, som jeg ovenfor sagde, senere tilflikket.

Goterheltene *Wulfhere* og *Wyrnhere* 112 ff. kaldes „den vakre Hird af Wipmyrginger“. Noget personlig udmalende Tillægsord faar de ikke.

Endelig slutter Kvadet 119 med at indskærpe Staldbrødrene *Wudgas* og *Hamas* Krav paa Bagvægtpladsen med følgende Ord: „Ej var de Sinder de sletteste, endog jeg dem nederst nævne skulde“. Igen et typisk Exempel paa den jyske Udtryksmaade; thi *Wudga* og *Hama* er jo faktisk to af Gottjods aller ypperste Helte, jfr. Priskos' Ord om *Wudga* (*Vidigoja*) hos Jordanes V, 43: „Gothorum fortissimus“.

Saa meget om „Widsith“. Dette Digts magre Heltekarakteristik danner en paafaldende Modsætning til de senere Heltekvads blomstrende Ordrigdom. Derimod kan ingen Jyde andet end deri genkende sin egen Udtryksmaade. Den har altsaa literær Hævd fra Oldtiden af.

Jeg vender mig nu til et kendt Exempel paa den jyske Udtryksmaade fra ældre dansk Digtning. Det er *Niels Ebbesens* Ord til Grev Geert i Folkevisen, Rentzels Haandskrift Nr. 19, se Sofus Larsen, *Niels Ebbesens Vise*“, S. 96.

Alder saae y mig saa red,
ieg thorde ey fuld well skiell(fu)e.
Greffue Her Gert, y sier well tiill,
och mandeligen wocter ether sielffue!

Ordene forekommer ogsaa i en anden dansk Folkevisen, men naar de her optræder i en jysk Text og knyttet til en jysk Helt, tør vi vel sige, at Jyderne har Prioriteten.

Vi har her igen den typiske jyske Udtryksmaade. Niels Ebbesen stiller sig ikke i teatralisk Positur og slaar paa sit Heltebryst. Han tænker Grevens Tanke ud, forestiller sig som skræmt af de buldrende Trusler. Men, nej, — *saa* ræd er han dog aldrig, at han ikke vover at skælv. Et yderst virkningsfuldt Varsel om det, der skal følge efter.

Og saa kommer jeg endelig til Nutidsjysken. Æmnet blev hos mig fremkaldt til Drøftelse, da jeg forleden holdt et Foredrag om „Jyder“. Jeg udtalte deri bl. a.: „Siges det om en Mand, at „han er helsen ét bleven helt snydt“, kan man være sikker paa, at han er bleven taget ved Næsen, saa Vandet drev af ham“.

Denne Udlægning fremkaldte en Indsigelse i „Viborg Venstreblad“ 22. Januar. „Dersom en Jyde af den rigtige Slags faar forklaret Vilkaarene for en Handel og da siger til Vedkommende: „Det kun do ha gjov møj ringer, do er nu ét bløven helt snydt“, da er det Udtryk for hans højeste Anerkendelse for, at den Handel er lavet saa godt, at han vanskelig selv kunde have gjort det bedre“.

Heroverfor er nu imidlertid Bladets Referent, som er en *Skovlovring*, rykket mig til Undsætning, 30. 1. Han slutter med følgende unægtelig slaaende Godtgørelse.

„Der var i Lørdags Marked i Viborg, og ved Indgangen til Afholdshotellet stod to Landmænd og talte om Markedspriserne. En Del af Samtalen formede sig saaledes.

— Han fik 340 Kr. for Plagen.

— Saa er han helsen ét bløven hiel snøt!

Udtalelsen var ledsaget af et svedent Grin, som alene kunde tyde paa, at Dr. Schütte havde Ret, og at Manden netop *var* bleven snydt; men yderligere tilføjede den anden:

— A saa endda jen Maag te', der blev sool for fi'hunne.

De kan være ganske sikker paa, at Manden, der solgte sin Plag for 340, skulde have haft mindst 370 med de Priser, der blev handlet til i Lørdags paa Viborg Marked!“

I Tilslutning til dette Exempel, skal jeg meddele en Historie fra *Niels Anesens* Kronik „Vendelbodialektens indre Liv“ (19.12.35), der lige-

ledes viser, hvordan Jysken ofte skal forstaas lige modsat Ordlyden. Det afgørende er ikke Ordene, men Tonen og Mimiken.

En Gaardejer kommer daskende ind til en Nabo og siger i Samtalens Løb, at han da heldigvis trods Krisen er ordentlig stillet og ikke har nødt at laane Penge til sine Renter til Kreditforeningen. Hvorefter den anden strax tager Tegnebogen op af Inderlommen, gloriøst tænksomt paa den og spørger, hvor mange det er, Naboen mangler, idet han dog tilføjer, at han selv ingen har. Naboen nævner Summen, — og den anden giver ham den. Niels Anesen tilføjer: „Altsaa, er man Venner og kender hinanden, skal man ikke ydmyges med at *bede*. Ven *beder* ikke Ven, men den selvfølgeligste Hjælpsomhed arbejder af sig selv“.

Her seer vi: naar A siger, at han ikke mangler Penge, vil det netop sige, at han mangler dem. Og naar B siger, at han ingen Penge har til Raadighed, vil det netop sige, at han har dem og stiller dem til Raadighed. Jfr. „Widsith“: Hrópwulf og Hróðgar holdt længst Fred sammen, dvs. de endte med at komme i blodig Strid.

Disse Exempler turde være gode at faa Forstand af. De viser den fra Oldtiden nedarvede, indirekte jyske Udtryksmaade i dens Rendyrkning.

Gudmund Schütte.